

บทที่ 3

รากฐานที่มาโดยทั่วไปของกรุงเทพมหานคร

(GENERAL BACKGROUND OF BANGKOK METROPOLIS)

3.1. กรุงธนบุรีและกรุงรัตนโกสินทร์อันถือโยชยา ๗ ปลายยุคนครรัฐ/อาณาจักร (๒๓๑๐-๒๔๓๔/1767-1892)

ส่วนนี้ทั้งหมดจะเป็นการศึกษารากฐานที่มาโดยทั่วไปของกรุงเทพมหานคร และพื้นที่ศึกษาในช่วงระยะเวลาดังกล่าวข้างต้น โดยจัดแบ่งออกเป็น 3 ส่วนใหญ่ ๆ คือ

- 3.1.1 ว่าด้วยสภาพการณ์ทั่วไปของระบบรัฐแห่งที่รามลุ่มน้ำเจ้าพระยา ภายใต้สภาพการณ์ทางสังคมระดับโลก (๒๓๑๐-๒๔๓๔/1767-1892)
- 3.1.2 ว่าด้วยการ เปลี่ยนแปลงในโครงสร้างทางสังคมของระบบรัฐแห่งที่รามลุ่มน้ำเจ้าพระยา (๒๓๑๐-๒๔๓๔/1767-1892)
- 3.1.3 ว่าด้วยการ เปลี่ยนแปลงของ เมืองกรุงรัตนโกสินทร์อันถือโยชยา (๒๓๑๐-๒๔๓๔/1767-1892)

3.1.1 ว่าด้วยสภาพการณ์ทั่วไปของระบบรัฐแห่งที่รามลุ่มน้ำเจ้าพระยา ภายใต้สภาพการณ์ทางสังคมระดับโลก (๒๓๑๐-๒๔๓๔/1767-1892)

เนื่องจากกระบวนการจัดตั้งและสถาปนา "ศูนย์อำนาจรัฐ/ราชสำนักใหม่" อันที่บางกอก ภายหลังจากยกเลิกล่มสลายลงโดยสิ้นเชิงของศูนย์อำนาจรัฐ/ราชสำนักที่เมืองอยุธยา ตั้งแต่ปี ๒๓๑๐ 1767 ถึง ๒๓๔๒/1809 ในรัชสมัยของกษัตริย์นักรบแห่งลุ่มน้ำเจ้าพระยาสองพระองค์คือ เป็นช่วงเวลาเดียวกับที่อำนาจรัฐที่เคย เกรียงไกรทางการค้าและการเดิน เรือ เมื่อสมัยก่อนหน้านั้น (คริสต์ศตวรรษที่ 15-17) อันได้แก่ โปรตุเกส ฮอลันดา และ สเปน กำลังสูญเสียอำนาจอิทธิพลทางการค้าและการเดิน เรือให้กับรัฐมหาอำนาจรุ่นใหม่ คือ อังกฤษ และ ฝรั่งเศส (และสหรัฐอเมริกา ในเวลาต่อมา) และจึงเกิดการขัดแย้งและสงครามแย่งชิงความยิ่งใหญ่ทางสังคม (ทางเศรษฐกิจ,

ทางการเมือง, และทางจิตวิทยา) ระหว่างมหาอำนาจรุ่นใหม่ทั้งสองซึ่งต่างก็กำลังโตวันโตคืน¹ ห้างนั้น ระบบเศรษฐกิจโลก (ที่มีกิจการค้าระหว่างทวีปเป็นพื้นฐาน) แบบ "ก่อนทุนนิยม" (Pre-Capitalism) ในระยะนั้น จึงมีอำนาจรัฐอังกฤษและอำนาจรัฐฝรั่งเศส เป็นผู้ทรงอิทธิพลใน โครงสร้างส่วนบนแห่งยุโรป ซึ่งเป็นศูนย์กลางการจัดตั้งระบบเศรษฐกิจโลกในขณะนั้น ชนชั้น กระฎุมพี/นายทุน แห่งรัฐต่าง ๆ ในยุโรป ซึ่งได้เจริญวัยขึ้นมาอย่างมากนับแต่คริสต์ศตวรรษที่ 15 เป็นต้นมา มาบัดนี้ (คริสต์ศตวรรษที่ 18) ก็ได้สำแดงพลังอันยิ่งใหญ่แห่งชนชั้นตนผ่านทาง "การเคลื่อนไหวทางสังคม" ของพวกเขา ในทางเศรษฐกิจ พวกเขาได้กำลังเปลี่ยนแปลงระบบเศรษฐกิจ ดำเนินการขยายระบบการผลิตแบบอุตสาหกรรมพร้อมกับการปรับปรุงเทคนิคต่าง ๆ และกำลังขยายระบบการเงินการธนาคาร ขณะเดียวกันก็ส่งเสริม เกื้อหนุนระบบการค้าระหว่างเมืองและระหว่างทวีปให้รุดหน้าขึ้นด้วย ในทางจิตวิทยา พวกเขาได้กำลังแพร่กระจายทฤษฎี และวิธีคิดแบบวิทยาศาสตร์² รวมทั้งแนวคิดทฤษฎีทางเศรษฐกิจการเมืองแบบ "ลัทธิพาณิชย์ชาตินิยม" ซึ่งมี "ความมั่งคั่งแห่งรัฐตน" เป็นเป้าหมายแห่งลัทธิ³ ในทางการเมือง พวกเขาได้กำลังพยายาม เข้ายึดหรือมีส่วนควบคุมอำนาจรัฐและนโยบายแห่งรัฐ เท่าที่จะทำได้⁴

¹ ในปีที่ราชสำนักกษัตริย์ฮับส์บูร์กเลิกล้มสลายลงนั้น (๑๖๑๐/1767) สองมหาอำนาจเพิ่งจะทำสัญญาสงบศึกกันที่เมืองปารีสได้เพียง 4 ปี (๑๖๐๖/1763) ภายหลังจากที่ได้ทำสงครามกันในอเมริกา, อินเดีย, และในยุโรปเองมานานหลายสิบปี นับแต่ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 17 และสงครามล่าสุดในขณะนั้น ก็คือ "สงคราม 7 ปี" (๑๖๔๗-๑๖๐๖/1754-1763) ซึ่งฝรั่งเศสแพ้

² ผ่านทางสถาบันทางการศึกษา "แบบใหม่" (โรงเรียน, วิทยาลัย, มหาวิทยาลัย, ห้องสมุด ฯลฯ) และสื่อสารมวลชน "แบบใหม่" (หนังสือและหนังสือพิมพ์) ซึ่งชนชั้นกระฎุมพีได้เป็นผู้นำบุกเบิกให้เริ่มเจริญขึ้น

³ เป็นผลลัพธ์แห่งการประนีประนอมเพื่อ "ผลประโยชน์ร่วมกัน (ชั่วคราว)" ระหว่างชนชั้นกระฎุมพีกับชนชั้นนำรุ่นเก่า (เจ้านายและขุนนาง) ซึ่งต่างก็กำลังเริ่มกลายสภาพเป็น "นายทุน"

⁴ กระฎุมพีอังกฤษ เริ่มประลองกำลังทางการเมืองกับชนชั้นนำรุ่นเก่าตั้งแต่ตอนกลางคริสต์ศตวรรษที่ 17 ส่วนกระฎุมพีฝรั่งเศส หลังจากประลองยุทธทางจิตวิทยากับราชสำนักฝรั่งเศสในตอนต้นและกลางคริสต์ศตวรรษที่ 1๘ ได้ก้าวเข้าไปถึงขั้น "ล้มล้างราชสำนัก" ในตอนปลายคริสต์ศตวรรษนั้น (๑๖๓๖-๑๖๓๙/17๘๘-17๘9) อันเป็นช่วงเวลาที่เมืองกรุงรัตนโกสินทร์ เฝ้าจะได้ถูกก่อตั้ง

เป็นที่ทราบกันดีอยู่แล้ว อิทธิพลทางการเมืองของมหาอำนาจรัฐอังกฤษ ในการผนวกดินแดนต่าง ๆ ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เข้าร่วม เป็นอวัยวะหนึ่งในกระบวนการจัดตั้งระบบทุนนิยมโลกในแบบอาณานิคม (Colonialism) นั้น เริ่มต้นอย่างจริงจังภายหลังจากการยึดครองเมืองมะละกา ค่อยจากมหาอำนาจรัฐแห่งฮอลแลนด์ในปี ๒๓๖๗/1๘24 และเริ่มรุกรานกลุ่มรัฐต่าง ๆ ในบริเวณประเทศพม่าในปัจจุบันในปี ๒๓๖๘/1826 เป็นต้นมา¹ และอีก 17 ปีต่อมา มหาอำนาจฝรั่งเศสจึงเริ่มรุกรานขยายอิทธิพลในอินโดจีน (ตั้งแต่ปี ๒๓๘๖/1843 เป็นต้นมา) ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่า ในสมัยก่อนรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ (๒๓๖๗-๒๓๘๔/1824-1851) นั้น สิ่งทีเรียกว่า ระบบทุนนิยมโลกแบบอาณานิคม ยังมิได้ถูกจัดตั้งขึ้น หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ เป็นสมัยที่ยังปลอดจากระบบการค้าเมืองขึ้นโดยชาวตะวันตก (ในความหมายที่ว่า เป็นการยึดอำนาจปกครอง "ระบบรัฐทั้งระบบ" บนดินแดนดินไทย) (ดู : Bastin and Benda, 1968, ๒๓๖๑ : 46-101; และ Burling, 1965, ๒๕๒๒ : 339-363) สมัยก่อนการปฏิวัติอุตสาหกรรม หรือแม้ในศตวรรษแห่งการปฏิวัติอุตสาหกรรม (คริสต์ศตวรรษที่ 18) นั้น "...ชาวยุโรปส่วนมากที่เข้ามามีอำนาจในดินแดนต่าง ๆ ในเอเชียอาคเนย์ มักตั้งหลักแหล่งค้าขายสิ่งของ เช่นเดียวกับอินเดียและจีนที่เข้ามาตั้งหลักแหล่งในเอเชียอาคเนย์ก่อนหน้าพวกยุโรป ในสายตาของคนพื้นเมือง คนต่างชาติที่เข้ามานั้นก็ไม่มีอะไรแปลกไปกว่าพวกพ่อค้าและนักการทูตที่มาจากประเทศอินเดียและจีน² จำนวนคนต่างชาติที่เข้ามาก็ไม่มากมายเท่าไรนัก ความรู้ทางประวัติศาสตร์วิทยาก็ไม่ดีกว่าพวกจีนและอินเดีย จะมีก็แต่การใช้เงิน และความรู้ทางภูมิศาสตร์ตลอดจนการเดินทางเรือ... (ชาว) ยุโรปมีอิทธิพลเหนือเส้นทางการเดินทางเรือและการค้าระหว่างประเทศ แต่อำนาจปกครองในพื้นที่แผ่นดิน...ตกอยู่ในมือของผู้นำชาวพื้นเมือง..." (Burling, 1965, ๒๕๒๒ : 352-353)

บนเงื่อนไขแห่งสถานการณ์ทางการเมือง ที่กำลังถูกรุกรานยึดครองโดยกองทัพทหารต่างดาวจากทางตะวันตก (สังกัดราชสำนักแห่งเมืองอังกะวะ) ขุนนางแห่งราชสำนักอยุธยาสองท่าน

1 ภายหลังจากได้ขอเช่า เกาะนิลังจากเจ้าเมืองไทรบุรีในปี ๒๓๖๘/1786 และขอเช่าเกาะสิงคโปร์จากสุลต่านแห่งรัฐยะโฮร์ ในปี ๒๓๖๙/1818.

2 สมัยนั้น ยังไม่มีประเทศอื่น เป็นคู่แข่งประเทศจีน ในต้นศตวรรษต่าง ๆ และอาณาจักร (สุวรรณ)

ผู้ซึ่งสามารถร่วมกันจัดตั้ง "กองทัพชาวพื้นเมือง"¹ และศูนย์อำนาจรัฐ/ราชสำนักใหม่ ขึ้นที่บางกอก และสามารถนำกองทัพชาวพื้นเมือง เข้าทำสงครามปลดปล่อยดินแดนลุ่มน้ำเจ้าพระยา จากการยึดครองของกองกำลังทหารต่างดาว ได้ภายในเวลาอันสั้นนั้น ก็คือ สองในบรรดาบุคคลทั้งหลาย ที่ Burling เรียกว่า "ผู้นำชาวพื้นเมือง" ผู้ซึ่งสามารถยึดกุม "อำนาจปกครองในพื้นที่ดิน" (ตาม คำของ Burling) โดยปราศจากการแทรกแซงจากอำนาจรัฐต่าง ๆ ทางยุโรป

ถึงเข้าใจได้ว่า สงครามปล้นสะดมทำลายศูนย์อำนาจรัฐ/ราชสำนักอันยิ่งใหญ่เกรียงไกร แห่งดินแดนลุ่มน้ำเจ้าพระยาที่เมืองอยุธยาในปี ๒๓๑๐/1767 นั้น มิได้ทำลายโครงสร้างทาง เศรษฐกิจ (นั่นคือ บรรดาหมู่บ้านชาวพื้นเมืองกลุ่มต่าง ๆ หลากหลายเชื้อสายนานาพันธุ์ ที่กระจาย อยู่ทั่วไปตามริมสายน้ำและห้วยบึงต่าง ๆ ในแถบที่ราบลุ่มลุ่มน้ำเจ้าพระยา; ดู : ศรีศักร วัลลิโภดม, ๒๔๒๔) มัน เป็นเพียงการปล้นเผาทำลายเมืองที่ร่ำรวยเมืองหนึ่ง² ที่มีอาณาเขตไม่กว้างใหญ่นัก ตาม ลักษณะของ เมืองแบบนครรัฐสมัยนั้น หลังจากนั้นก็ทิ้งกองกำลังส่วนหนึ่งไว้ควบคุมสถานการณ์ ณ ค่าย โห้สามต้น ใกล้ ๆ เมืองอยุธยา แต่เมื่อกองกำลังต่างดาวนี้ทำลายแก๊งกองกำลังชาวพื้นเมือง ภายใต้ การอำนวยการของผู้นำชาวพื้นเมือง โครงสร้างส่วนบน (ศูนย์อำนาจรัฐ/ราชสำนัก) แห่งใหม่ ก็ได้ รับการจัดตั้งสถาปนาขึ้นเพื่อปกครองดินแดนแถบลุ่มน้ำเจ้าพระยา ในแนวเก่า บนพื้นฐานของเศรษฐกิจ

¹ ประชากรมนุษย์ "ร้อยพ่อพันแม่" ซึ่งพูด (โห้/ทาสไม่รู้ภาษาเขียน) ภาษาพูดต่าง ๆ หลากหลาย ภาษานานาสำเนียง และซึ่งต่างก็ล้วนเป็น "ชาวพื้นเมืองแห่งภูมิภาคนี้" ค้ำยันตั้งถิ่น เหนือนี้ ไม่ควรถูกเรียกอย่างง่ายง่ายว่า "คนไทย" และท้องถิ่นที่พวกเขากระจัดกระจายตัวอาศัยอยู่ใน บริเวณต่าง ๆ แถบนี้ ในขณะนั้น ก็ไม่ควรถูกเรียก "เมืองไทย" หรือ "ประเทศไทย" อันยังมิได้ ถูกจัดตั้งสถาปนา (ให้กำเนิด) ขึ้นเลยในสมัยนั้น (ต้องรออีก 4-5 ชั่วอายุคน สิ่งที่เราเรียกว่า ประเทศไทย หรือ รัฐประชาชาติไทย หรือ สังคมไทย จึงจะถูก มหาอำนาจรัฐต่าง ๆ ทางตะวันตก บินบังคับให้เริ่มก่อตัวขึ้นในทศวรรษที่ 1๘90 โดยมีราชสำนักแห่งเมืองกรุงรัตนโกสินทร์ เป็นศูนย์ อำนวยการในครั้งนั้น) ผู้คนในสมัย "กรุง (ของใคร?) แดก" นั้น เขามิได้รู้จักใช้คำ "ไทย" ใน ฐานะที่เป็นชื่อของ "ระบบสังคม" ระบบหนึ่ง อย่างที่เราใช้กันอยู่อย่างคุ้นเคยในปัจจุบัน เล็กนุคง่าย ๆ ก็คือ สำหรับพวกเขาสมัยนั้น ไม่มีใครเลยสักคนที่เห็นคุณค่าความหมาย หรือแม้เพียงรู้จักคำว่า "สังคมไทย" หรือแม้แต่คำว่า "สังคมสยาม"

² ซึ่งร่ำรวยขึ้นมา ส่วนหนึ่งเพราะการปล้นชิงยึดกุมความมั่งมั่งจากนครรัฐอื่น ๆ ในแถบนี้

ชุมชนหมู่บ้าน เกษตรกรรม (แบบพอเลี้ยงตัวได้) และระบบขุนนาย-ไพร่/ทาส ที่ได้รับผลกระทบไม่มากนักจากเหตุการณ์ "กรุงแตก" (หรือม. ๑) กับการพยายามกระทำใบนานเดียวกันนี้ โดยกลุ่มหลังการ เมืองกลุ่มอื่น ๆ ที่อยู่ใกล้เคียง)

ท่ามกลางกระบวนการสำคัญทางอิทธิฤทธิ์บารมีแห่งอำนาจรัฐ โดยผ่านทางการทำสงครามครั้งต่าง ๆ กับกองกำลังในสังกัดศูนย์อำนาจรัฐ/ราชสำนักต่าง ๆ (เช่น เมืองนครศรีธรรมราช, เมืองโคราช, เมืองพิษณุโลก, เมืองสวางคบุรี, เมืองเชียงใหม่, เมืองหลวงพระบาง, เมืองเวียงจันทน์, เมืองเสียมราฐ, เมืองพระตะบอง, เมืองพนมเปญ, ฯลฯ โดยเฉพาะกองกำลังของ "อะแซห่วยก็" ขุนนางใหญ่แห่งราชสำนักอังวะ) เมืองธนบุรี ๗ บางกอก ก็ได้ถูกก่อสร้างดัดแปลงไปจากเดิมบ้าง เพื่อสอดคล้องกับสถานภาพใหม่ที่เป็นเมือง ซึ่งเป็นที่ตั้งของศูนย์อำนาจรัฐ/ราชสำนักใหม่ แห่งลุ่มน้ำเจ้าพระยา มิใช่เพียงเป็น "เมืองด่านภาษี" ในสังกัดศูนย์อำนาจรัฐ/ราชสำนัก ๗ เมืองอื่น (อยุธยา) อีกต่อไป¹

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ได้ทรงมีพระบรมราชาธิบายถึง กำแพงเมืองสมัยกรุงธนบุรีว่า "...กำแพงพระนครทั้งฝั่งแม่น้ำ ได้สร้างขึ้นแต่ละฝั่ง ด้านข้างริมน้ำไม่มีกำแพงฝั่งตะวันตกมีกำแพงตั้งแต่บ่อนวิไชยประสิทธิ์² ขึ้นไปตามลำคลองบางกอกใหญ่ จนถึงคลองข้างวัดโมลีโลก ไปตามหลังวัดอรุณ ไปออกบางกอกน้อยที่หลังวัดอัมรินทร์ เป็นคูพระนคร แล้วเลี้ยวลงมาตามแนวคลองบางกอกน้อยจนถึงแม่น้ำ ข้างฟากนี้ตั้งแต่บ่อนวิไชยประสิทธิ์ คือที่ สุนันทาลัย³ มาตามแนวคลองตลาด คลองหลอด จนถึงคลองโรงไหมวังหน้า..." (ทรงสรรค นิลกำแหง และคณะ, ๒๕๒๕ : 23) พระราชวังของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ตั้งอยู่ภายในกำแพงเมือง ค่อยจากบ่อนวิไชยประสิทธิ์จรดคลองนครบาล วัดอรุณราชวราราม (วัดแจ้ง) จึงกลายเป็นวัดในเขตพระราชวัง (จึงไม่มีพระสงฆ์อยู่อาศัย) เขตพระราชวังด้านตะวันตกจรดวัดโมลีโลกยาราม (วัดท้ายตลาด)

¹พื้นที่ "บางกอก" ซึ่งเคยถูกโอนย้ายสังกัดจากศูนย์อำนาจรัฐ/ราชสำนักดั้งเดิม (สันนิษฐานว่า อยู่ในบริเวณใกล้เคียง ๆ บางกอก) ไปอยู่ในสังกัดศูนย์อำนาจรัฐ/ราชสำนักเก่า (อยุธยา) นานประมาณ 400 ปี ในที่สุดจึง (ภายหลังการถูกยึดครองโดยกองทัพต่างด้าวอยู่นานประมาณ 6 เดือน) ได้ถูกย้ายเข้าสู่สังกัดศูนย์อำนาจรัฐ/ราชสำนักใหม่ ที่ตั้งอยู่บนตัว (พื้นที่) มันเอง

²คือ บ่อนวิไชยประสิทธิ์ฝั่งตะวันตก (สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีเป็นผู้พระราชทานนามใหม่)

³คือ บ่อนวิไชยประสิทธิ์ฝั่งตะวันออก ที่ซึ่งสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีถูกปลงพระศพ

บริ เวลค์แต่คลองนครบาลขึ้นไปจนถึงคลองมอญเป็นที่ตั้งวังเจ้านายและคุก เหนือคลองมอญขึ้นไป
 เป็นบ้านพระยาธรรมาธิกรณ (ปัจจุบันเป็นที่ตั้งวัด เครือวัลย์วรวิหาร) ถัดขึ้นไปเป็นนิวาสถานของ
 เจ้าพระยาจักรี (พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ ในเวลาต่อมา) ซึ่งปัจจุบันเป็นกรมอุทการเรือ
 ถัดขึ้นไปอีกเป็นคู่อำป้อมอยู่ติดกับวัดระฆังโฆสิตาราม (วัดบางหว้าใหญ่) เหนือวัดระฆังขึ้นไปจนถึง
 คลองบางกอกน้อย (สุดเขตกำแพงเมืองด้านเหนือ) คือบริเวณที่เรียกว่า บ้านปูน, สวนมังคุด,
 สวนลั่นจี่ อันเป็นนิวาสถานของพระญาติพระวงศ์ในเจ้าพระยาจักรี ส่วนพื้นที่นอกกำแพงเมืองฝั่ง
 ตะวันตกจรดบางช้าง (แม่กลอง สมุทรสงคราม) นอกจากเป็นที่นาแล้ว ยังอุดมไปด้วยสวนผลไม้
 นานาพันธุ์ ดังคำพูดแต่โบราณที่ว่า "สวนในเรียกบางกอก สวนนอกเรียกบางช้าง"¹ สำหรับพื้นที่
 ภายในกำแพงเมืองฝั่งตะวันออก นอกจากเป็นที่นาแล้ว ยังเป็นที่ตั้งบ้านเรือนของพวก "ชนกลุ่มน้อย"
 ต่าง ๆ ที่ถูกกวาดต้อนและอพยพมา ส่วนพื้นที่นอกกำแพงเมืองนั้น เป็น "ทะเลมสำหรับท่านา"
 (ทรงสรรค นิลกำแพง และคณะ, ๒๕๒๔ : 24) จึงอาจกล่าวได้ว่า เมืองธนบุรีเป็นนครรัฐเล็ก ๆ
 (ทางกายภาพ, แต่เกรียงไกรทางสังคม-โครงสร้างส่วนบน) ที่ตั้งอยู่บนพื้นที่เกษตรกรรม (นาและ
 สวน) ผืนมหึมาโดยรอบ

แม้กรุงธนบุรีช่วงภายหลังปี ๒๓๑๖/1773 (ถูกตัดแปลงแล้ว 6 ปี) จะมีกำแพงเมืองอยู่ทั้งสอง
 ฝั่งปากแม่น้ำในลักษณะ "เมืองงอกแฉก" ดังกล่าวข้างต้น แต่สภาพธรรมชาติ (ทางกายภาพ, ทาง
 ชีวภาพ, และทางสังคม) ของพื้นที่สองฝั่งลำน้ำเจ้าพระยานั้น แตกต่างกัน กล่าวคือ สภาพชุมชน
 เมือง (ในสมัยนั้น ก็คือ บริเวณที่อยู่อาศัยของราชวงศ์, ขุนนาง, พระสงฆ์, พ่อค้า, และบริวาร
 ของพวกเขา) ปรากฏมีอยู่เฉพาะพื้นที่บางส่วนของกำแพงเมืองฝั่งตะวันตกเท่านั้น พื้นที่ส่วนใหญ่
 ยังคงสภาพเป็นเรือสวนไร่นาดัง เช่นที่เคยเป็นมาในสมัยอยุธยา สำหรับพื้นที่ฝั่งตะวันออกนั้น กล่าว
 ได้ว่าไม่ปรากฏสภาพชุมชนเมืองอยู่เลย เพราะนอกจากชุมชนเล็ก ๆ ของชนกลุ่มน้อยต่าง ๆ ที่ตั้ง
 บ้านเรือนอยู่เป็นหย่อม ๆ กระจายเป็นหย่อมในเขตกำแพงเมืองฝั่งตะวันออกบริเวณใกล้ริมแม่น้ำแล้ว
 พื้นที่ที่เหลือทั้งหมดก็ล้วนเป็นที่นา สภาพดังกล่าวนี้จะถูกเปลี่ยนแปลงในรัชกาลต่อ ๆ มา

¹ ผลไม้ที่มีชื่อเสียงในบริเวณนี้ ได้แก่ ทุเรียนบางบอน ทุเรียนบางล่าง มะปรางท่าอิฐ
 เงาะบางยี่ขัน ลิ้นจี่บางอ้อ ขนุนบางล่าง ลำไยบางน้ำฝน กะท้อนคลองอ้อม ฝรั่งบางเสาธง
 ลางสาครคลองสาน ละมุดสีตารามบุรีระณะ ส้มเขียวหวานบางมด เป็นต้น

ในตอนปลายรัชสมัยสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีได้เกิดการก่อกบฏอำนาจรัฐธนบุรี โดยมีพระยาสุรนครบุรี เป็นผู้นำ ได้เคลื่อนกำลัง เข้าสู่เมืองธนบุรี จักรยัตริย์แห่งราชสำนักธนบุรี บังคับให้หนวช จุดประสงค์ของพระยาสุรนครบุรีก็คือ ต้องการฉวยโอกาสที่กองทัพเจ้าพระยาจักรีกำลังสู้รบกับ "กลุ่มหมม เปญ" ตั้งตน เป็นกษัตริย์แห่งลุ่มน้ำเจ้าพระยา เจ้าพระยาจักรีได้รับข่าวรัฐประหารในเมืองธนบุรีจากพระยาสุริยอภัย "เจ้า" แห่งเมืองโคราชจึงได้สั่งให้พระยาสุริยอภัยเคลื่อนกำลังล่วงหน้า เข้าสู่เมืองธนบุรีก่อน คืนเดือนเมษายนปี ๒๓๒๔/1782 เจ้าพระยาจักรีก็เคลื่อนทัพกลับมาถึงเมืองธนบุรี ได้พบว่าพวก "ผู้ก่อการ" ได้ถูกปราบราบคาบแล้ว และผู้ที่คิดตั้งตน เป็นกษัตริย์ในขณะนั้น คือ พระยาสุริยอภัย (Hall, 1955, ๒๕๒๒ : 569) เมื่อเล็งเห็นว่า สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีไม่ทรงอยู่ในภาวะที่จะควบคุมสถานการณ์ทางการเมืองในขณะนั้นได้ เจ้าพระยาจักรีจึงได้จัดตั้งและสถาปนาราชสำนักใหม่และราชวงศ์ใหม่ ขึ้นควบคุมสถานการณ์ทางการเมืองขณะนั้น ทั้งนี้ โดยได้รับการสนับสนุนจากขุนนางและพระสงฆ์หลายกลุ่ม (บุคคลผู้มีสถานภาพทางสังคมอยู่ในโครงสร้างส่วนบน) ตรงกับวันที่ 6 เมษายน ปี ๒๓๒๔/1782

นับแต่บ้อมบางกอกฝั่งตะวันออกได้ถูกหรือทำลายลงในรัชกาลสมเด็จพระเพทราชา จนถึงเหตุการณ์รัฐประหาร-จลาจล ในเมืองธนบุรี (กว่า 90 ปี) คงไม่มีใครคาดคิดขึ้น (จากสภาวะการณ์ทางกายภาพ/ชีวภาพ/สังคม ช่วงนั้น) ว่า พื้นที่บางกอกฝั่งตะวันออก ซึ่งส่วนใหญ่เกือบทั้งหมดเป็นที่ว่างและพื้นที่เกษตรกรรม ไม่ปรากฏสภาพชุมชนเมือง หรือพื้นที่เมือง (urban area) มากไปกว่าชุมชนเล็ก ๆ เป็นหย่อม ๆ ริมแม่น้ำภายในกำแพงเมือง จะเปลี่ยนแปลงกลายเป็น "เมือง" ที่หนาแน่นกว่า ขยายลูกกลมกว้างขวางออกไปยิ่งกว่า และมีบทบาททางสังคมที่สำคัญกว่าพื้นที่บางกอกฝั่งตะวันตก ซึ่งเวลานั้นเป็นที่ตั้งของศูนย์อำนาจรัฐ/ราชสำนักที่เกรียงไกรที่สุดในแลลุ่มน้ำเจ้าพระยา แต่เพียง 1-2 สัปดาห์ หลังการจัดตั้งราชสำนักใหม่/ราชวงศ์ใหม่ ณ บางกอกฝั่งตะวันตก พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (๒๓๒๔-๒๓๔๒/1782-1809) ก็ได้ทรง โปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระราชนิเวศน์มณเฑียรสถานใหม่ขึ้นทางฝั่งตะวันออก ในบริเวณกำแพงเมือง เดิมครั้งกรุงธนบุรี อันเป็นภูมิสถานที่พระองค์ครั้งทรงมีบรรดาศักดิ์เป็น เจ้าพระยาจักรี รัชมะบรมราชโองการสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี เป็นนายงานควบคุมไพร่พลสร้างขึ้นไว้ครั้งก่อนนั้น ... ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยาธรรมาธิกรณ์ กับ พระยาวิจิตรนาวิ เป็นแม่กองคุมช่างและไพร่พล...สร้างพระนครและพระราชนิเวศน์มณเฑียรสถานใหม่ ให้มีลักษณะคล้ายกรุงศรีอยุธยา..." (ทรงสรรค นิลกำแหง

¹ ผู้ศึกษาจึงเรียกว่า โครงสร้างส่วนบนแห่งใหม่แบบเก่า (ราชสำนักเป็นศูนย์รวมแห่งชีวิตทางสังคม)

และคณะ, ๒๔๒๔ : 27) เพียง 15 วัน ภายหลังจากเสด็จขึ้นครองราชย์ การพระราชพิธียกเสา
เมืองหลักก็ได้ถูกจัดขึ้น ณ วันอาทิตย์ เดือน ๖ ขึ้น ๑๐ ค่ำ ปีชวด จัตวาศก จุลศักราช ๑๑๔๔ ตรง
กับวันที่ ๒๑ เมษายน พุทธศักราช ๒๓๒๔/1782 ฤกษ์เวลาขำรุ่งแล้ว ๔๔ นาที อันอาจถือเป็นการ
เปิดศักราชใหม่อย่าง เป็นทางการของชุมชนเมือง/ชีวิตเมือง (แบบนครรัฐ) ณ บางกอกฝั่งตะวันออก
สถานที่ตั้งของศูนย์อำนาจรัฐ/ราชสำนัก อันเกรียงไกรในแถบลุ่มน้ำเจ้าพระยา

การสร้าง "เมืองใหม่" (กรุงรัตนโกสินทร์ ๑) ขึ้นภายใน "เมืองเก่า" (กรุงธนบุรี)

เริ่มประเดิมด้วยการเกณฑ์แรงงานไพร่/ทาส ก่อสร้างพระราชวังขึ้น ณ บริเวณที่อยู่อาศัยเดิมของ
ชาวบ้าน "เชื้อสายจีน" กลุ่มหนึ่ง (ไพร่เกล้า ๑ ให้ย้ายไปอยู่ทางใต้ถัดไป ณ บริเวณริมคลอง
วัดสามปลื้ม ถึงคลองสามเพ็ง หรือลำเพ็งในปัจจุบัน; ปรวโมทย์ ทัศนาศูวรรณ, ๒๔๑๔ : 45)
พระราชวังซึ่งเริ่มทำการก่อสร้างเมื่อ 1 เดือนภายหลังจากเสด็จขึ้นครองราชย์นั้น ในขั้นแรก
สร้างด้วยเครื่องมือทั้งสิ้น (ก่อสร้างนานเดือนเศษ) วันที่ ๑๓ มิถุนายน ๒๓๒๔/1782 ก็ได้ทรง

แปรราชฐานจากพระราชวังธนบุรีมาประทับ ณ พระราชวังใหม่ฝั่งตะวันออก ในพิธีตามากการก่อสร้าง

ต่าง ๆ ทางฝั่งตะวันออกอย่างจริงจังก็เริ่มขึ้น (ภายใต้ระบบขุนนาง-ไพร่/ทาส อันมี "การเกณฑ์
แรงงาน" เป็นหัวใจ) พร้อม ๆ กับการโยกย้ายสถานที่ราชการที่สำคัญต่าง ๆ มาตั้ง ณ ฝั่งตะวันออก

ต่อมาก็ได้ไพร่เกล้า ๑ ให้หรือกำแหงเมืองฝั่งตะวันตก ทั้งยังให้หรือพระราชวังธนบุรีลงกิ่งหนึ่ง แล้ว

ไพร่เกล้า ๑ ให้ให้เป็นที่ประทับของพระราชวงศ์ผู้ใหญ่แห่งราชวงศ์จักรี ทางฝั่งตะวันออกก็ได้

ไพร่เกล้า ๑ ให้หรือซากบ่อมบางกอก ("บ่อมวิไชย เชนทร์") กับกำแหงเมืองครั้งกรุงธนบุรีออก

เพื่อขยายแนวคูเมืองและกำแพงเมืองให้กว้างออกไปกว่าเดิม ด้วยแรงงานไพร่/ทาส "เชื้อสาย เขมร"

หมื่นคน คูเมืองสายใหญ่สายใหม่ก็ได้ถูกขุดสำเร็จสมบูรณ์ในปี ๒๓๒๔/1785 โดยมีแนวเกือบนานแนว

คูเมืองเดิม เริ่มต้นจากริมแม่น้ำบริเวณบ่อมพระสุเมรุ อ้อมโค้งไปออกแม่น้ำทางใต้บริเวณเหนือวัด

สามปลื้ม ยาวทั้งสิ้น 85 เส้น 13 วา, กว้าง 10 วา, ลึก 5 ศอก ได้รับพระราชทานนามว่า

"คลองรอบกรุง" (ต่อมาชาวบ้านนิยมเรียกว่า คลองบางลำภู หรือคลองโอ่งอ่าง) หลังจากนั้น ก็

ได้เกิดการขุด "คลองหลอด" สองสาย จากคูเมืองเดิมออกไปบรรจบคลองรอบกรุงที่เพิ่งขุดใหม่

(สายแรกขุดจากวัดบูรณศิริมาศยารามไปออกวัดมหรณพาราม และวัดเทพธิดาราม อีกสายหนึ่ง

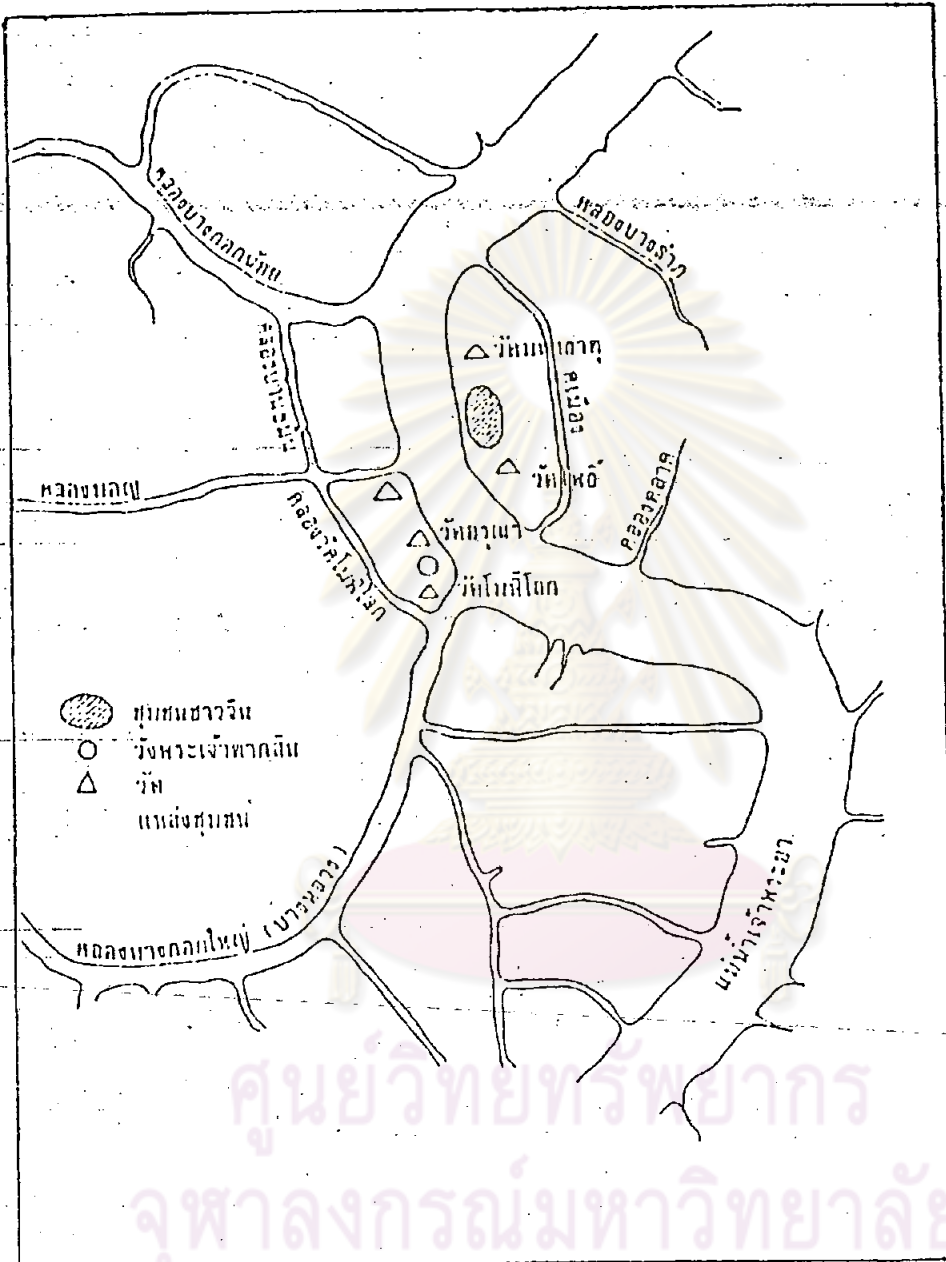
ขุดจากวัดราชบพิธไปออกที่สะพานถ่าน) และ "คลองมหานาค" (จากคลองรอบกรุง บริเวณสะพาน

มหาศไทยอุทิศในปัจจุบัน ไปออกแม่น้ำด้านใต้ปากคลองรอบกรุง) (ดู : ทรงสรรค์ นิลกำแหง และ

คณะ, ๒๔๒๔ : 29, และดูแผนที่ 3.1 และ 3.2 ประกอบ)

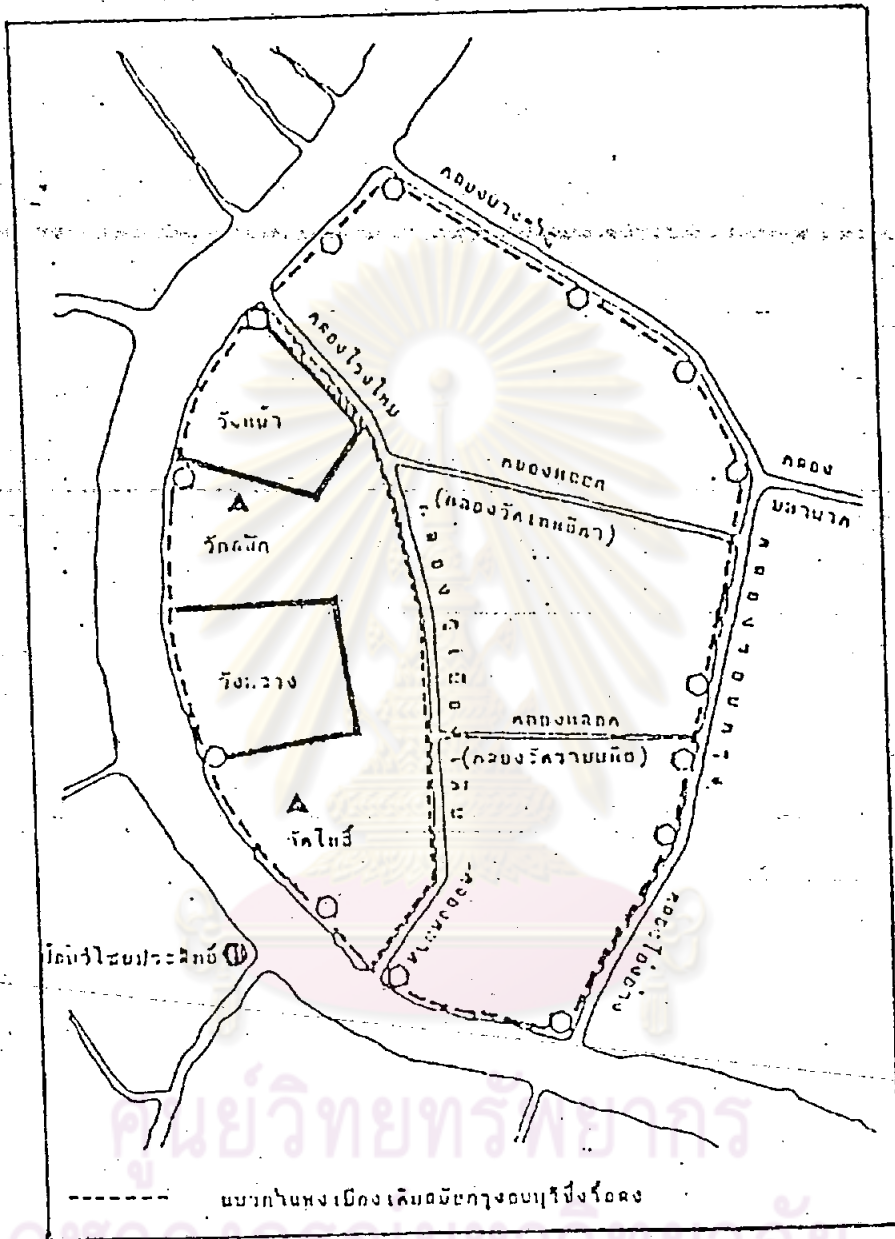

แผนที่ 3.1 แสดงพื้นที่วางรอบถนนโดยรอบวัดพระเจ้าตากมณเฑียร

ที่มา : ชิวตนะวัฒน์ 200.ปี กรุงเทพฯ โกลบอลวิว , งามพ สงครัด , หน้า 430

แผนที่ 3.2 แหล่งที่มาที่กล่าวถึงในบทเรียนเรื่องกฎบัตรโรงเรียนไทยเดิม

ที่มา : กัลกิตตา ช่างผู้ กรุงเทพฯ : การศึกษาเปรียบเทียบกระบวนการพัฒนาเมือง
 ปัญหาที่อยู่อาศัยของผู้ไร้รายได้ นโยบายและการแก้ไข

เมื่อชุดคลองคังกล่าวข้างต้นเสร็จเรียบร้อยแล้ว งานชิ้นต่อไปที่อยู่เบื้องหน้าสาขาคา
 เหล่าผู้คนที่ถูกเกณฑ์แรงงาน ก็คือ กำแพงเมืองยาวเลียงคลองรอบกรุง และเลียบแม่น้ำเจ้าพระยา
 โค้งวิกกลับมายบรรจบเป็นรูปคล้ายวงรี รวมระยะทางโดยรอบยาว 177 เส้น 9 วา กำแพงสูง
 ประมาณ 7 ศอก หนาประมาณ 5 ศอก มีประตู 63 ประตู เป็นประตูใหญ่ 16 ประตู (กว้าง
 8 ศอก, สูง 9 ศอก) และประตูเล็ก 47 ประตู (กว้าง 5 ศอก, สูง 4 ศอก) รวมเนื้อที่
 ทั้งหมดภายในกำแพงเมืองประมาณ 2,589 ไร่ นอกจากนี้ยังได้ก่อสร้างป้อมปืน 14 ป้อม ตั้ง
 เป็นระยะ ๆ ตลอดรอบกำแพงเมือง (ทรงสรรค์ นิลกำแพง และคณะ, ๒๕๒๔ : 29-30) ลักษณะ
 เมือง "กรุงรัตนโกสินทร์ ฯ" ๗ บางกอก¹ ในสมัยแรกเริ่มนี้ยังคล้ายกับนครรัฐต่าง ๆ ในสมัย
 นครรัฐ/อาณาจักร (ขณะนั้นเป็นระยะปลายของสมัย) กล่าวคือ ยังเป็นแบบ "เมืองปิด" ที่มี กำแพง
 ประตู ทอรบ เพื่อปกป้องตนเองจาก "กองกำลังตีเมือง" ใด ๆ จากภายนอก สภาทหารใช้
 ที่ดินภายในเมืองก็ถูกกำหนด (โดยการวางแผนและนโยบายจากศูนย์อำนาจรัฐ/ราชสำนัก) ให้เป็น
 แบบ "พอเลี้ยงตัวได้/พอเลี้ยงในตัวเอง" ทั้งนี้ โดยมี "พระบรมมหาราชวัง" เป็นหัวใจของเมือง
 ทั้งหมดนี้ก็เป็นไปตามความรู้สึกคิดเห็น เชื่อแบบศักดินาแห่งยุคสมัยนครรัฐ/อาณาจักรนั่นเอง

กำแพงเมืองนั้น มีประโยชน์-หน้าที่ (function) ในการปกป้อง (defense) ชาว
 เมืองจากกองกำลังต่างด้าวผู้ประสงค์ร้าย (หากจะเกิดขึ้น) แต่กำแพงพระบรมมหาราชวังซึ่ง "...
 ก่ออิฐถือปูน มีใบบังบนสันกำแพงเป็นรูปเสมาสำหรับกำบังตัวเวลาต่อสู้ศัตรู ด้านเหนือมีความยาว
 410 เมตร ด้านใต้ยาว 400 เมตร ด้านตะวันออกยาว 460 เมตร และด้านตะวันตกยาว 500
 เมตร มีป้อมรวม 17 ป้อม..." (ทรงสรรค์ นิลกำแพง และคณะ, ๒๕๒๔ : 31) นั้น มีประโยชน์-
 หน้าที่ในการปกป้อง, ขณะเดียวกันก็กีดกัน (exclude), โครงสร้างส่วนบน จากหลังการเมืองทั้ง
 มวล (รวมทั้งขุนนาง-ไพร่/ทาส กลุ่มอื่น ๆ) ที่อยู่ภายนอก พระบรมมหาราชวังเมื่อแรกสร้างมี
 เนื้อที่ประมาณ 132 ไร่ แบ่งออกเป็น 3 ตอน ดังนี้ (๒๕๒๔ : 31-33)

¹ ชาวต่างด้าวเรียกเมือง ๆ นี้ว่า "บางกอก" (Bangkok) ตามชื่อพื้นที่/ชื่อป้อม มา
 ตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 16/17 คราพบจนทุกวันนี้ แต่ชาวพื้นเมืองเรียกแตกต่างกันไปหลายชื่อหลายสมัย
 อาทิ ธนบุรีศรีมหาสมุทร, กรุงธนบุรี, กรุงเพทรัตนโกสินทร์, กรุงเพทฯ, บางกอก, กรุงเทพ-ธนบุรี,
 นครหลวงกรุงเทพธนบุรี และชื่อปัจจุบันที่เริ่มคุ้นปากชาวบ้าน คือ "กรุงเทพมหานคร"

พระบรมมหาราชวังชั้นนอก เป็นที่ตั้งของสถานที่ราชการ เช่น ศาลาอุทขุนในฝ่ายทหาร (กรมพระกลาโหม), ศาลาอุทขุนในฝ่ายพลเรือน (กรมมหาดไทย), กรมท่า, กรมพระคลังมหาสมบัติ, กรมล้อมพระราชวัง, กรมสนมพลเรือน เป็นต้น

พระบรมมหาราชวังชั้นกลาง เป็นที่ตั้งของพระมหาปราสาทและพระราชมณเฑียรสถาน

ต่าง ๆ คือ พระที่นั่งอมรินทราภิเษกมหาปราสาท^๑, พระที่นั่งพิมานรัตยา, พระที่นั่งหฤหรือพระมหามณเฑียร^๑, พระที่นั่งสุลาลัยพิมาน, พระที่นั่งเย็น, พระที่นั่งหล้าหล้าสูง^๒, และพระตำหนักทองใบสวนขวา

พระบรมมหาราชวังชั้นใน เป็นที่ตั้งของพระตำหนักที่ประทับของพระราชวงศ์และข้าทูลละอองธุลีพระบาทฝ่ายใน และเจ้านายผู้ชายที่ยังทรงพระเยาว์ (ก่อนทรงผนวชเณร)

แต่เนื่องจากโครงสร้างส่วนบนมิได้ประกอบด้วยศูนย์อำนาจรัฐ/ราชสำนัก (การเมือง)

แต่เพียงส่วนเดียว หากยังจักต้อง เป็นศูนย์รวมทางด้านจิตปัญญาของระบบสังคมด้วย ดังนั้น "องค์การ

จัดตั้งทางพุทธศาสนา" (วัด) ซึ่ง เคยและยังคงทรงอิทธิพลอย่างสูงอยู่ในระบบสังคมแถบนี้สมัยนั้น จึง

เป็น "สิ่งจำเป็น" ที่จักต้องถูกสรรค์สร้างจัดตั้งขึ้นไว้ภายในเขตพระบรมมหาราชวังด้วย อันรู้จักกัน

ต่อมาในนาม "วัดพระศรีรัตนศาสดาราม" (ที่ประดิษฐาน "พระแก้วมรกต" และ "พระโคตมปฏิมา")

เนื่องจากลักษณะไม่แน่นอนของ "อำนาจรัฐ" และ "ระบบขุนนาง" ในสมัยนครรัฐ/

อาณาจักร โดยเฉพาะลักษณะสายสัมพันธ์ที่ "ไม่แน่นอน" ระหว่างขุนนางแต่ละกลุ่ม และสภาพที่ไพร่/

ทาส อยู่ใต้อำนาจ "ขุนนางเจ้าสังกัด" มากกว่า "กษัตริย์" (โดยเฉพาะกษัตริย์ใหม่) ซึ่งมักมี

พระราชอำนาจ "แต่เพียงในนาม" ผู้ศึกษาสันนิษฐานว่า "กลุ่มวังหน้า หรือ พระราชวังบวร ฯ"

คง เป็นขุนนางกลุ่มใหญ่ที่มั่งคั่งและมีกำลังไพร่/ทาสในสังกัดจำนวนมาก และคง เป็นฐานกำลังสำคัญ

ในการร่วมจัดตั้งสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ ฯ กับกลุ่มเจ้าพระยาจักรี ถึงจะเห็นได้ว่า การก่อสร้าง

พระราชวังบวรสถานมงคลในช่วง เดียวกับการสร้าง เมืองและพระบรมมหาราชวัง มีลักษณะคล้ายและ

^๑ ประกอบด้วย พระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน, พระที่นั่งไพศาลทักษิณ, พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยฯ,

พระที่นั่งเทพสถานพิลาศ, พระที่นั่งเทพอาสน์พิไล, หอพระพิลาฉัยพิมาน, และหอพระธำมณเฑียร

ซึ่งพระที่นั่งเหล่านี้ ก็คือ ที่ประทับของกษัตริย์ และ "เจ้านายฝ่ายใน"

^๒ ต่อมา ในรัชกาลที่ ๓ ยกยอดเป็นปราสาท เรียกว่า พระที่นั่งพุทธไสยาสน์

ยิ่งใหญ่เกือบเต็มเท่าพระบรมมหาราชวัง กล่าวคือ "...กำแพงพระราชวัง มีใบมิ่งเป็นรูปเสมา¹ แต่ไม่มี เสิง เเทน พร้อมด้วยป้อมปืนรายรอบกำแพง จำนวน 10 ป้อม มีคูล้อมรอบพระราชวังด้านใต้ และด้านตะวันออก ส่วนด้านเหนือใช้คลองคูเมืองเดิมเป็นคู กำแพงด้านตกเป็นลำน้ำเจ้าพระยา เอากำแพงพระนคร เป็นกำแพงวังชั้นนอก พระราชมณฑลเศียรที่ประทับ...สร้างด้วยฝีมือประณีตงดงาม... คือ พระราชมณฑลเศียรที่ประทับ สร้างเป็นพระวิมาน 3 องค์ แต่ละองค์สร้างเป็น 2 ชั้น ...พระวิมานดุสิตา สร้างไว้กลางสระเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูป ฝีมือสร้างและภาพจิตรกรรมฝาผนังที่พระวิมานนี้งดงามมาก พระที่นั่งสิวโมกขวิมาน เป็นพระที่นั่งโถงตามแบบอย่างพระที่นั่งทรงปืนในพระบรมมหาราชวังที่กรุงศรีอยุธยา พระที่นั่งสุทธาสวรรย์² สร้างเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปองค์..." (ทรงสรรค นิลกำแพง และคณะ, ๒๕๒๔ : 35)

"...เมื่อการสร้างพระนคร พระบรมมหาราชวัง และพระราชวังบวรสถานมงคล เสร็จเรียบร้อยแล้ว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกตามแบบแผนโบราณราชประเพณี³ ซึ่งมีรายละเอียดมากกว่าที่ได้ทรงทำเมื่อแรกเสวยราชย์...โปรดเกล้าฯ ให้จัดการสมโภชพระนครต่อเนื่องกันไปเป็นเวลา ๓ วัน และเป็นการสมโภชวัดพระศรีรัตนศาสดารามด้วย หลังจากเสร็จการสมโภชพระนครแล้ว จึงพระราชทานนามพระนครใหม่...ว่า กรุงรัตนโกสินทร์อันทอโยธยา..." (ทรงสรรค นิลกำแพง และคณะ, ๒๕๒๔ : 36-37) สมกับที่เป็นชื่อโครงสร้างส่วนบนแห่งใหม่ (แบบเก่า) ตามอย่างโครงสร้างส่วนบนอันยิ่งใหญ่เกรียงไกรในแถบลุ่มน้ำเจ้าพระยาในอดีต นครรัฐอยุธยา

สำหรับที่อยู่อาศัยของเหล่าบุคคลผู้ทำหน้าที่เป็น "กลไกรัฐ" นั้น เรียงรายอยู่นอกกำแพงพระบรมมหาราชวัง ภายในเขต "เกาะชั้นใน"⁴ เช่น "...บริเวณนอกกำแพงพระบรมมหาราชวังด้านใต้ ไปจนจรดวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ซึ่งมีเนื้อที่ 26 ไร่ นั้น ได้พระราชทานให้เสนาบดี

¹ หากส่วนหนึ่ง ปัจจุบัน เป็นส่วนหนึ่งของกำแพงมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (ด้านวัดมหาธาตุ)
² ต่อมา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงพระราชทานนามใหม่ว่า พระที่นั่งสุทธาสวรรค์
³ นั่นคือ ตามแบบอย่างแห่งราชสำนักอยุธยา
⁴ หมายถึง พื้นที่ภายในเขตคูเมือง (คลองตลาด/โรงไหม ซึ่งชาวบ้านปัจจุบันเรียกว่า "คลองหลอด")

สร้างบ้านเรือนอยู่อาศัย และเพื่อให้ช่วยดูแลรักษาพระบรมมหาราชวังด้านหลัง... บริเวณถนนสนามไชยไปจนถึงคลองคูเมืองเดิม มีวังเจ้านาย 6 วัง..." ทั้งยังมีสถานที่ราชการต่าง ๆ อยู่รายรอบพระบรมมหาราชวัง เช่น "...โรงอุทลวง อยู่ริมน้ำระหว่างคลองมอญกับวัดระฆังโฆสิตาราม ฉางข้าว เบลอก อยู่บริเวณริมถนนหน้าวัดมหาธาตุ ศาลหลวง อยู่ใกล้กับศาลหลักเมือง ... โรงฆ่าหลวง อยู่ริมถนนสนามไชยเรียงรายไปจนถึงหัวถนนโรงฆ่า... บริเวณตรงข้ามกับวัดพระเชตุพนเป็นที่ตั้งของกรมพระนครบาลและคุกของกรมพระนครบาล... นอกจากนี้ มีโรงช่างอยู่เรียงราย..." สภาพการใช้ที่ดินภายในเขตกำแพงเมืองสมัยนั้น "...บางแห่งยังเป็นที่ยี่เป็ดว เต็มไปด้วยคันไม้และรัชชีช บางแห่งยังเป็นเรือสวนไร่นา..." โดยเฉพาะพื้นที่ระหว่างคูเมืองเดิมกับคลองรอบกรุงสำหรับบริเวณภายนอกกำแพงเมืองนั้น "...ยังมีสภาพเป็นชนบทที่ยี่เป็ดว รกร้าง และเป็นท้องทุ่ง เช่น บริเวณวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม พระที่นั่งอนันตสมาคม สนามเสือป่า และพระราชวังดุสิตในปัจจุบัน เดิมเคยเป็นดงตาลและท้องทุ่ง ที่เรียกว่า ทุ่งส้มบ่อย มีคนอาศัยอยู่น้อย ส่วนใหญ่เป็นท้องไร่ ท้องนา สำหรับทำนาปลูกข้าว..." (ทรงสรรค์ นิลกำแหง และคณะ, ๒๕๒๔ : ๓7-38, และ คู : ยานพ หงศทัต, ๒๕๒๖ : 226)

ระยะหลังปี ๒๓๒๔/1786 เมื่อกองกำลังแห่งกรุงอังวะพ่ายแพ้แก่กองทัพแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ที่ท่าดินแดงและสามสบแล้ว ไม่กล้ายกเข้ามาประลองกำลังอีกเลย ชัยชนะจากสงครามครั้งต่าง ๆ กับศูนย์กลางรัฐต่าง ๆ ส่งผลให้ "ประชากรเมือง" (urban population) เพิ่มขึ้นจากจำนวนเชลยทาส (แรงงาน) กลุ่มต่าง ๆ ที่ถูกกวาดต้อนเข้ามา (และถูกบังคับ ชักชวน ชักจูงให้เป็น "ชาวเมืองกรุงรัตนโกสินทร์" และจงรักภักดีต่อเจ้านายแห่งเมืองนี้ ค่อมมา ลูก ๆ หลาน ๆ ของคนเหล่านี้ ก็กลายเป็นประชากรพื้นเมืองของเมืองนี้) เช่น "...บ้านเขมร อยู่ริมคลองรอบกรุง เชื่องปากคลองหลอด บ้านชาวเหนือ (บ้านหล่อหรือบ้านช่างหล่อ) อยู่ข้างหลังวังหลัง บ้านญวน บางโพ และบ้านทวาย อยู่บริเวณวัดคอกกระบือ (วัดยานนาวาในปัจจุบัน)... สะพานมอญ ซึ่งเข้าใจว่าคงมีหวมอญตั้งบ้านเรือนอยู่ในบริเวณนั้น นอกจากนั้น บริเวณหน้าวัดชนะสงคราม ยังมีนิคมทวายมลายู ซึ่งสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาทกวาดต้อนเข้ามาในพุทธศักราช ๒๓๒๔ เป็นเชลยของวังหน้า และที่ริมคลองมหานาค มีนิคมมลายูที่เป็นเชลยของวังหลวง..." (ทรงสรรค์ นิลกำแหง และคณะ, ๒๕๒๔ : 38)

นอกจากคลองต่าง ๆ แล้ว การคมนาคมภายในเมืองอาศัย "ถนน" เป็นหลัก ถนนเหล่านี้เป็นถนนเล็ก ๆ บางก็เป็นถนนดิน บางก็ปูด้วยอิฐเรียงตะแคง ถนนขนาดใหญ่ที่มีเพียงสายเดียว คือ

ถนนรอบพระบรมมหาราชวัง ซึ่งปูด้วยอิฐ ถนนชุดแรกของกรุงรัตนโกสินทร์ ๓ ที่ถูกสร้างขึ้นจากแรงงานไพร่/ทาส ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ มีอยู่ ๑ สาย คือ

ถนนหน้าจักรวรรดิวังหลวง (ถนนสนามไชยในปัจจุบัน)

ถนนหน้าจักรวรรดิวังหน้า (ถนนราชดำเนินใน ในปัจจุบัน) ต่อจากถนนสนามไชย ตรงไปอม เสด็จัสกร ถึงหัวเลี้ยวข้ามคูเมืองเดิม

ถนนเสาชิงช้า (ถนนบำรุงเมืองคอนในกำแพงเมืองในปัจจุบัน) ตั้งแต่ถนนหน้าจักรวรรดิวังหลวง ถึง ประตูนี

ถนนท่าช้างวังหลวง (ถนนหน้าพระลานในปัจจุบัน) ตั้งแต่ริมน้ำเจ้าพระยา ถึง ถนนหน้าจักรวรรดิวังหลวง

ถนนพระจันทร์ ตั้งแต่ถนนหน้าพระธาตุ ถึง ถนนมหาราชในปัจจุบัน

ถนนหน้าวัดมหาธาตุ ตั้งแต่ถนนท่าช้างวังหลวง ถึง ถนนพระจันทร์

ถนนหน้าโรงไหม ตั้งแต่ริมคลองคูเมืองเดิมคั่นเหนือ (คลองโรงไหม) ถึง ถนนหน้าจักรวรรดิวังหน้า

ถนนท่าขุนนาง ตั้งแต่ถนนมหาราชในปัจจุบัน ถึง แม่น้ำเจ้าพระยา

ถนนสามเสน ตั้งแต่ถนนจักรเพชรในปัจจุบัน ถึง ถนนโยธา ตลาดน้อยในปัจจุบัน

ในตอนปลายรัชกาลที่ ๑ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์อินทอโยธยา ได้เกิดข้อขัดแย้งกันระหว่างกลุ่มวังหลวง และกลุ่มวังหลัง "... เกือบจะเกิดเหตุร้ายปะทะกันขึ้น..." (นคร ปิ่นสุวรรณ, 54) และคงเพราะข้อขัดแย้งในเรื่อง "ความเป็นเจ้าของ หรือกรรมสิทธิ์" (possession or property) นั่นเอง ที่ทำให้สมเด็จพระราชวังบวร ฯ เคยครีส์กับโอรสทั้งสามว่า "ได้ทำศึกสงครามกู้แผ่นดินขึ้นมาได้เพราะกู สมบัติทั้งหลายของกูไมสมควรจะตกไปเป็นของลูกหลานวังหลวง ผู้ใดมีฝีมือและสติปัญญาให้เร่งคิดการเอาเถิด" แต่ขึ้นมา สองโอรสและหนึ่งโอรสบุญธรรม¹

¹สองโอรสหมายถึง พระองค์เจ้าลำดวน และ พระองค์เจ้าอินทปัตย์ โอรสบุญธรรม หมายถึง พระยากลาโหม (ทองอิน)

“...ก็คิดช่องสูมคนที่มีฝีมือและทดลองของหลังกันในวังพระองค์เจ้าลำคอน...” แต่ครั้นสมเด็จพระ
 หมายพระราชมารดา ๗ สิ้นพระชนม์ กลุ่มวังหลวงก็ “...สำเร็จไทยเสียตั้ง 3 คน ด้วยท่อนจันทน์
 ...” (๒๔๐๗ : 55-56) แล้วสมเด็จพระโอรสาธิราช แห่งวังหลวง ก็ได้รับการสถาปนาขึ้นเป็น
 กรมพระราชวังบวรสถานมงคล สืบต่อจากสมเด็จพระเจ้าอาว¹ เมื่อพระชันษาได้ 40 พรรษา และ
 สามปีต่อมา ก็ได้เสด็จขึ้นครองราชย์เป็นกษัตริย์แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ๗ สืบต่อจากพระราชมิดา² ทรง
 พระนามว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (๒๓๕๒-๒๓๖๗/1809-1824)

ก่อนที่จะก้าวไปถึง “วิถีแห่งการเป็นเมืองของเมืองกรุงรัตนโกสินทร์ ๗” ๗ คริสต์
 ศตวรรษที่ 19 (ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 2), หลังจากได้นำเสนอภูมิหลังทางสังคม-ประวัติศาสตร์ของ
 เมืองนี้ อันเกี่ยวข้องกับวางแนบแน่นกับ “รัฐอยุธยา” ทั้งในแง่โครงสร้างส่วนบน (ซึ่งรวมศูนย์ไปที่
 วัง และวัด) และรากฐานทางเศรษฐกิจ (แบบชุมชนหมู่บ้านเกษตรกรรม/หัตถกรรม ซึ่งพอเลี้ยงตัว
 ได้/พอเพียงในตัวเอง), ณ ที่นี้ ผู้ศึกษาจะชี้ให้เห็นถึง การเติบโตของเศรษฐกิจแขนงหนึ่ง ซึ่งมี
 หน่ออ่อนเกิดขึ้นแล้วตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนปลาย และมาเจริญวัยอย่างจริงจังภายใต้ภาวะปลอดจาก
การรุกรานจากภายนอก ในสมัยรัชกาลที่ 1 ถึง รัชกาลที่ 3³ (โดยมี “การขยายตัวของความคิดต่อ
 กับชาวยุโรปสมัยรัชกาลที่ 2 และ 3” เป็น “ปุ๋ย” หรือตัวเร่งที่สำคัญยิ่ง) สิ่งนั้น คือ ระบบการ
 ค้าขายภายในเมือง และระหว่างเมือง/ระหว่างทวีป ด้วย “เงินตรา” อันเป็นรากฐานเบื้องต้น
 ให้อำนาจการเข้าเป็นส่วนหนึ่งของระบบทุนนิยมโลก ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 เป็นต้นมา เจ็อนไขทาง
 สังคม-ประวัติศาสตร์ดังกล่าวนี้ จะส่งผลกระทบต่ออย่างสำคัญและรุนแรง คือ “แนวทาง” (direc-
 tion) การเปลี่ยนแปลงของเมือง หรือวิถีแห่งการเป็นเมือง (urbanization) ของเมืองนี้
 ทั้งทางกายภาพ, ทางชีวภาพ, และทางสังคมในเวลาต่อ ๆ มา

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ แต่ยังคงประทับอยู่ที่พระราชวังเดิม มิได้เสด็จไปประทับ ณ พระราชวังบวร ๗

² พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ ๗ เสด็จสวรรคตเมื่อพระชันษาได้ 72 พรรษา ทรง
 เป็นกษัตริย์อยู่ยาวนาน 27 ปีเศษ พระองค์ทรงมีพระราชโอรสธิดาคด้วยกรมสมเด็จพระอมรินทรบรมราชินี
 พระบรมราชเทวี 10 พระองค์ และทรงมีโอรสธิดากับเจ้าจอมมารดาอื่น ๆ อีก 31 พระองค์
 (นคร ปิ่นสุวรรณ, ๒๔๐๗ : 51)

³ ๒๓๓๕-๒๓๕๕/1782-1851 ยาวนานประมาณ 7 ศตวรรษ

Ernest Mandel ได้ชี้ไว้ว่า เงื่อนไขสำคัญสำหรับการเกิดระบบทุนนิยมสมัยใหม่ในยุโรป มีอยู่ 3 ประการ เป็นยกย่องน้อย คือ (1977, ๒๔๒๔ : 77-7๘)

1. การแยกตลาดแรงงานหรือการผลิตในภาคเกษตรกรรมและหัตถกรรม ออกจากปัจจัยการผลิตและปัจจัยการดำรงชีพ
2. เกิดการก่อตัวของชนชั้นใหม่ที่เข้ายึดครองปัจจัยการผลิต (ชนชั้นกรรมกร)
3. เกิดการเปลี่ยนแรงงานให้เป็นสินค้า (commodity) ในรูป "แรงงานเสรีที่ซื้อได้" และแรงงานเสรีเหล่านี้ได้ก่อตัวขึ้นเป็นชนชั้นใหม่ (ชนชั้นกรรมกรอาชีพ)

นอกจากเงื่อนไขดังกล่าวข้างต้นแล้ว เงื่อนไขที่สำคัญที่สุดอีก 2 ประการ ที่ไม่อาจมองข้าม ก็คือ

1. การก้าวรุดหน้าของกิจกรรมทางเศรษฐกิจแขนงหนึ่งที่ทำหน้าที่เป็น "ตัวกลาง" ให้กับระบบการค้า สิ่งนั้นก็คือ ระบบการเงินการธนาคาร ซึ่งเติบโตขึ้นมาเคียงคู่กับระบบการค้าระหว่างเมือง/ระหว่างทวีป โดยเฉพาะในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 17 และ 18 จนกระทั่งกลายมาเป็น "ผู้ยิ่งใหญ่" ในระบบสังคมทุนนิยมโลก ณ คริสต์ศตวรรษที่ 19 และ 20¹ (ดู : เมธี คุลมจินดา, 2519 : 93-200 และ Mandel, 1977, ๒๔๒๔ : 67-72)
2. การเปลี่ยนแปลง "สถาบันกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคล" (institution of private property) ในโครงสร้างส่วนบนของสังคมยุโรป จากระบบกฎหมายกรรมสิทธิ์และกฎหมายมรดก แบบ Feudal มาสู่ระบบกฎหมายกรรมสิทธิ์และกฎหมายมรดก

"...ระยะต้นศตวรรษที่ 19 เป็นระยะที่ถือได้ว่าเป็นต้นกำเนิดของเทคนิคการธนาคาร ธนาคารมีเครื่องมือที่สมบูรณ์แบบที่สุดไว้สำหรับใช้ในธุรกิจ เช่น ตัวแลกเปลี่ยนที่โอนกรรมสิทธิ์ได้โดยการสลักหลังมีครธนาคาร เจ้าธนาคาร และหลักทรัพย์ ด้วยเครื่องมือเหล่านี้ ธนาคารก็สามารถเข้าร่วมกับกิจกรรมทางเศรษฐกิจทั่ว ๆ ไปได้ใกล้ชิดยิ่งกว่าแต่ก่อน และในบางครั้งก็สามารถควบคุมกิจกรรมเหล่านี้ได้ด้วย..." (เมธี คุลมจินดา, ๒๕๑๔ :

แบบ "เอกชน" หรือแบบกรรมวิธี/นายทุน นั้นเอง ทำให้ลักษณะการถือครองกรรมสิทธิ์ในปัจจัยการผลิต เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างมโหฬาร (ดู : ทัชอนันต์ สมุทวณิช, ๒๕๑๕ : 34-37) กรรมวิธี/นายทุนแท้ และเทียม (หมายถึง เจ้า นาย-ขุนนางและทนายาของพวกเขา บางกลุ่ม ที่ถูกสภาพสังคมทำ/Socialized ให้กลายเป็น "นายทุน") ทั้งหมด ก็เริ่มมีอิทธิพลยึดครองปัจจัยการผลิตหลักของสังคมยุโรป

เราทราบกันดีอยู่แล้วว่า ชาวยุโรปได้เดินทางเข้ามา (เพื่อ) ดักค่อค้าขายกับระบบสังคมในแถบลุ่มน้ำเจ้าพระยา มาตั้งแต่ต้นคริสต์ศตวรรษที่ 16 ในรัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 แห่งรัฐอยุธยา แต่กระนั้นกว่าร้อยปีต่อมา ลา ลูแบร์ บุคฝรั่ง เศรษฐราชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ ได้กล่าวว่า "...การค้าขายภายในนั้น เป็นสิ่งเล็กน้อย หรือ เกือบไม่ทำให้ใครสร้างสมบัติได้มากมายเลย..." และ "...การค้าขายกับภายนอกนั้น พระมหากษัตริย์...ได้ทรงผูกขาดไว้แทบจะทั้งสิ้น..." (สันต์ ท. โกมลบุตร, ๒๕๑๐ : 314) นอกจากนี้ เขายังกล่าวว่า "...รายได้ของอื่นของพระมหากษัตริย์มีที่มาจากพาณิชย์กรรม ซึ่งพระองค์ทรงกระทำคือไหริ่ฟ้าข้าแผ่นดินของพระองค์เอง และกับคนต่างด้าว พระองค์ทรงขยายการค้าของหลวงใหญ่โตมาก จนกระทั่งว่า การค้านั้นแทบจะมิใช่อาชีพของเอกชนคนใดในสยาม เสียแล้ว พระองค์มิได้ทรงพอพระทัย เพียงขายส่งอย่างเดียว ยังได้ทรงเปิดร้านขึ้นในตลาดต่าง ๆ เพื่อขายปลีกอีกด้วย..." (ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, ๒๕๒๓ : 56) แสดงว่าในสมัยอยุธยานั้น การค้าขายภายในรัฐโดยสามัญชนยังอยู่ในวิสัยทารก ในขณะที่การค้าขายโดยเจ้านายและขุนนางผู้ใหญ่ภายในรัฐ และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง ระหว่างรัฐก้าวหน้าไปว่าการค้าขายโดยสามัญชนมากนัก (สิ่งนี้ทำให้ลักษณะแบบกรรมวิธี เริ่มปรากฏในหมู่เจ้านายและขุนนางเอง ระดับหนึ่ง) ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 62 กล่าวว่า "...ก็และในสมัยนั้น ทั้งในหลวงและเจ้านาย ขุนนาง ผู้ใหญ่น้อย ยังประกอบการค้าขาย ตามประเพณีซึ่งมีมาแต่ครั้งกรุงเก่า แต่งเรือของคนเองไปซื้อขายสินค้าถึงนานาประเทศบ้าง เข่าระวางเรือของผู้อื่นฝากสินค้าไปมาบ้าง ส่วนการค้าของหลวง ยังมีพระคลังสินค้าสำหรับซื้อขายสินค้าบ้างอย่าง ซึ่งห้ามมิให้ผู้อื่นซื้อขายเป็นประเพณีมา..."¹ (ณรงค์ เพชรประเสริฐ, ๒๕๒๔ : 74) "ณรงค์ เพชรประเสริฐ ได้สรุปเกี่ยวกับการค้าขายของสามัญชนในสมัยอยุธยาว่า "...ไม่ใช่การค้ากำไร เพียงระบบทุนนิยม แต่เป็นการค้า

¹ การชักเส้นใต้เน้น เป็นของผู้ศึกษา

เพื่อเอาสินค้าชนิดหนึ่งที่เกิดความต้องการไปขาย แล้วได้เงินมาไปซื้อสินค้าอีกชนิดหนึ่งที่ตนไม่มี ...” (๒๔๒๔ : 73)

อย่างไรก็ตาม “การให้เงินตรา” ก็เริ่มมีหน่ออ่อนอยู่แล้วในสมัยอยุธยา ลา ลูแบร์ ได้กล่าวไว้ว่า “...ผู้ขายก็ไม่ได้นับเงินที่ผู้ซื้อว่าให้เลย ข้างฝ่ายผู้ซื้อก็มีหูตัจฉิ์เลือกสินสรรสินค้า...” (สันต์ ท. โภมลบุตร, ๒๔๑๐ : 157) ภายใต้โครงสร้างทางสังคมที่โครงสร้างส่วนบนเกี่ยววรัย โครงสร้างฐานเข้ามาขึ้นค่ออย่างทรงประสิทธิภาพ ด้วยระบบมูลนาย-ไพร่/ทาส, การเกณฑ์แรงงาน “ส่วนกลาง”, และการเก็บภาษีส่วยสาอากรต่าง ๆ ตามแบบ “ชาวพุทธที่เชื่อในลัทธิเทวราชา” ในสมัยนครรัฐ/อาณาจักร ขณะนั้น ปรากฏว่า การ “เสียเงิน” แทนการ “เสียแรง” และ/หรือ การ “เสียผลผลิต” เริ่มเป็นที่แพร่หลายอย่างน้อยในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ผู้ซึ่ง (ในความเห็นของ Van Vliet) “...ไม่ทรงคิดเลยว่าพระองค์มีฐานะร่ำรวย จนกว่าพระองค์จะสามารถรวบรวมทรัพย์สมบัติเข้าทองพระคลังให้หมด และรีดเงินจากชุมชนได้ทั้งหมดด้วย...” (พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับวันวลิต พ.ศ. ๒๔๑๔, ๒๔๒๓ : 132) เป็นต้นมา ลา ลูแบร์ ได้กล่าวถึงสภาพการณ์ของระบบการเกณฑ์แรงงานในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ ว่า “...การเข้าเดือนรับราชการอย่างง่านี้ เปลี่ยนเป็นให้ส่งส่วยข้าว เข้าอาจหลวงแทนก็มี หรือไม่ก็ส่งส่วยไม้ฝาง...หรือไม้ก็ชำระเป็นเงินสด¹ และการชำระด้วยเงินสดนี้แล คนมั่งมีได้รับการยกเว้นจากการเกณฑ์เป็นเลก (ไพร่)² เข้าเดือน แต่ก่อนนี้การเข้าเดือนรับราชการนั้น ใกล้เคียงได้ในอัตราเดือนละ ๑ บาท... แต่ในรัชกาลนี้ ทวีค่าได้ขึ้นเป็นเดือนละ ๒ บาท...ในระหว่างที่พวกผู้ขายถูกเกณฑ์ไปเข้าเวรยาม มีกำหนด 6 เดือนนั้น เป็นงานหลวงที่เขาจะค่ออุทิศถวายเจ้าชีวิตทุกปี ก็เป็นภาระของภรรยา มารดา และธิดา เป็นผู้หาอาหารไปส่งให้...พวกภรรยานั้นไปไถนา...” (ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, ๒๔๒๓ : 58)

ในประเด็น กรรมสิทธิ์ในปัจจัยการผลิตที่สำคัญขณะนั้น คือ ที่ดิน ลา ลูแบร์ กล่าวไว้ว่า “...ทรัพย์สมบัติส่วนใหญ่ของชาวสยามนั้น ประกอบด้วยสังหาริมทรัพย์ แม้ใครจะมีที่ดินบ้าง ก็ไม่มากนัก โดยเหตุที่ไม่สามารถจะเสวยกรรมสิทธิ์ได้อย่างเต็มที่ ด้วยถือกันว่าแผ่นดินนั้น เป็นของ

¹ การขีดเส้นใต้เน้น เป็นของผู้ศึกษา

² คำในวงเล็บ เป็นของผู้ศึกษา

พระเจ้าแผ่นดิน แม้จะได้ทรงขายให้แก่เอกชนไปแล้ว จะทรงเรียกกลับคืนเสีย เมื่อไรก็ได้ตามพระทัย
ปรารถนา และก็เคยปรากฏอยู่บ่อย ๆ ว่า ทรงเรียกคืนโดยมิได้ชดใช้ค่าที่ดินให้แก่ประการใด แม้
กระนั้นกฎหมายของสยามก็ระบุไว้ว่า ที่ดินนั้นเป็นมรดกตกทอดกันได้ในตระกูล และเอกชนคนหนึ่ง
อาจขายที่ดินให้แก่เอกชนอีกคนหนึ่งได้ แต่พระเจ้าแผ่นดินมิได้ทรงถือตามด้วยกฎหมายนี้ สุดแต่แต่
ความเหมาะสมพระทัย เป็นประมาท ด้วยว่าด้วยกฎหมายนี้ย่อมไม่มีผลบังคับถึงแผ่นดินของพระองค์
กล่าวคือ ที่ดินทั้งสิ้นที่อาณาประชาราษฎร์ของพระองค์มีอยู่ ด้วยประการฉะนี้ คนทั้งหลายจึงต่างมี
อสังหาริมทรัพย์กันน้อยที่สุด เท่าที่จะน้อยได้..." (ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, ๒๕๒๓ : ๕๘) กฎหมาย
ที่ดินสมัยพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งตราขึ้นเมื่อปี ๑๔๐๓/1360 (สิบปีภายหลังการก่อตั้งเมืองอยุธยา) ระบุ
ว่า "...ที่ในแคว้นแคว้นกรุง เทพพระมหานครศรีอยุธยามหาดิลกภพนครรัตนราชธานีบุรีรัมย์ เป็นที่แห่ง
พระเจ้าอยู่หัว หากให้ราษฎรทั้งหลายผู้เป็นข้าแผ่นดินอยู่ จะได้เป็นที่ราษฎรหามิได้..." ดังนั้น
เหล่าประชาราษฎร์/ทาสทั้งหลายจึง "...มิได้มีกรรมสิทธิ์เด็ดขาดในที่ดินที่ตนทำมาหากิน ที่ดินยัง
คงเป็นของกษัตริย์ ประชาชนมีสิทธิในฐานะเป็นผู้ครอบครอง เพื่อทำการผลิตและแบ่งปันผลประโยชน์
ให้แก่กษัตริย์เท่านั้น กษัตริย์ยังมีสิทธิสมบูรณ์เหนือที่ดิน จะริบ จะโอน อย่างไร ก็ได้ทั้งสิ้น..."
และจึง "...เป็นผู้ทำงานบนผืนดิน ส่งส่วยสาอากรแก่เจ้าที่ดิน..." การทำงานบนผืนดินที่คน
มิได้มีกรรมสิทธิ์ ย่อมมีผลให้ผู้ทำงาน (ไพร่/ทาส) "...ไม่มีแก่ใจ..." ราชสำนักอยุธยาจึง
ได้ตรากฎหมายบังคับไว้ว่า ที่ดินทุกแห่งภายใต้อำนาจรัฐ "...อย่าละไว้ให้เป็นทำเลเบลาแล
ให้นายบ้าน นายอำเภอ ร้อยแขวง และนายอากร จัดคนเข้าอยู่ในที่นั้น... อนึ่ง ที่นอกเมืองชำระ
อยู่นานก็ดี แลมันผู้หนึ่งลื้อมเอาไว้ เป็นไร่เป็นสวนมัน มันได้ปลูกต้นไม้สรรพธัญมณี (ของกินได้)
ในที่นั้นไว้ ให้ลดอากรไว้แก่มันปีหนึ่ง พันกว่านั้น เป็นอากรของหลวงแล..." กฎหมายอยุธยาซึ่ง
ระบุไว้ว่า "...หัวป่า แลที่มีเจ้าของสืบสร้าง แลผู้นั้นตายได้แก่ลูกหลาน..." นั้น ก็มีได้หมาย
ความว่าลูกหลานได้สืบทอด "กรรมสิทธิ์ในที่ดิน" หากได้รับเพียง "สิทธิที่จะได้ผลประโยชน์บางส่วน
จากผืนดินนั้น" หรือ "สิทธิในการใช้ที่ดินทำกิน" หากใช้กรรมสิทธิ์ในที่ดิน (ซึ่งสืบทอดมรดกได้) ไม่
ถ้าหากทอดทิ้งที่ดินผืนนั้นไป กฎหมายก็ระบุให้ขุนนายจัดหาไพร่/ทาส เข้าทำกินในที่นั้น เป็นผู้มีสิทธิ
ใช้ที่ดินทำกินรายใหม่ต่อไป คนไร่และผลประโยชน์อื่นที่คิดที่ดินอยู่ก่อน ก็ให้ผู้มาใหม่คิดเป็นราคา
ชดใช้ให้แก่ "หลวง" "...ส่วนที่ (ที่ดิน) นั้น มิให้ซื้อขายแก่กันเลย..." กษัตริย์จึงมีสิทธิสมบูรณ์

¹ ค่าในวงเล็บ เป็นของยูคีศึกษา

ในการจะยกที่ดินให้แก่ใครก็ได้ เมื่ที่ดินนั้นจะมีผู้เข้าทำกินอยู่ก่อนแล้ว "...ใครจะมาโต้เถียง
คัดค้านสิทธิของผู้ที่ได้รับพระราชทานไม่ได้ ถ้าคัดค้านได้เถียงก็เป็นการขัดกันพระราชโองการ
ประชาชนใช้สิทธิในการครอบครองที่ดินอ้างกันต่อกันเองได้ แต่จะอ้างยันต่อกษัตริย์ไม่ได้..."

(สมสมัย ศรีสุทรพรรณ, ๒๔๑๔ : 136-141) ดังนี้เอง ชัยอนันต์ สมุทวณิช จึงชี้ว่า ราษฎร

ในสมัยอยุธยา "...มีสิทธิในการทำนา แต่ไม่มีกรรมสิทธิ์ในที่ดิน..." เมื่อลูกหลานต้องการทำนา
ต้องจากพ่อ-แม่ ปู่ ย่า ตา ยาย ก็ต้องเสีย "ส่วย" ให้แก่ "พระคลังหลวง" ดังที่กฎหมายลักษณะ
เบ็ดเสร็จ ระบุว่า "...มีผู้ออกมาเป็นลูกหลาน พ่อแม่ ตายาย เจ้าของนา จะเอานานั้นทำ และ
พิจารณาเป็นสังไซร์ ให้คงนาให้แก่เขา และให้เจ้าเมืองเรียกเอาส่วยเข้าพระคลังท่านแล..."

เขาสรุพบว่า "...กรรมสิทธิ์ในที่ดินตามความหมายที่แท้จริงไม่มีอยู่... กรรมสิทธิ์ (การเป็นเจ้าของ)
ที่ดิน ซึ่งเป็นปัจจัยการผลิต กับ การมีสิทธิในการใช้ที่ดิน ไม่เหมือนกัน ชาวนาที่เช่าที่ดิน มีสิทธิ
ในการใช้ที่ดิน และได้รับผลประโยชน์จากการใช้ที่ดินนั้น แต่ชาวนาผู้เช่าไม่ใช่ผู้เป็นเจ้าของ (มี
กรรมสิทธิ์)... เพราะกรรมสิทธิ์จะต้องตกทอด เป็นมรดกได้ ผู้ถือกรรมสิทธิ์มีอำนาจในการขาย โอน
หรือจำนองได้..." (๒๔๑๔ : 73-75)

ในแง่สัญลักษณ์ (ทั้งโดยวาจาและโดยลายลักษณ์อักษร) นั้น กษัตริย์ เป็นเจ้าของหรือมี
กรรมสิทธิ์เหนือแผ่นดินทั้งหมด "แต่เพียงผู้เดียว" หรือ "ผูกขาดคนเดียว" แต่เนื่องจากลักษณะที่ไม่
แน่นอน/ไม่จริงของอำนาจรัฐ และของการ เป็นพันธมิตรระหว่าง เจ้านายและขุนนางกลุ่มต่าง ๆ ใน
แถบลุ่มน้ำเจ้าพระยาและบริเวณใกล้เคียง ในสมัยนครรัฐ/อาณาจักร นั้น ซึ่งมักมีลักษณะ "ชั่วคราว"
หรือ "เพียงในนาม" ทำให้สัญลักษณ์ดังกล่าว "ศักดิ์สิทธิ์" ก็คงเฉพาะในหมู่ไพร่/ทาสเท่านั้น แต่
สำหรับชนชั้นขุนนางด้วยกันเองแล้ว คง "...ไม่มีน้ำหนักเท่าใดนัก..." (สมสมัย ศรีสุทรพรรณ,
๒๔๑๔ : 143) เพราะขุนนางบางกลุ่มก็สังกัดอำนาจรัฐอื่น และบางกลุ่มก็สังกัดรัฐอยุธยา "แต่เพียง
ในนาม" นอกจากนี้ กษัตริย์อยุธยาทุกพระองค์ก็ยังต้อง "เกรงใจ" เจ้านายและขุนนางใหญ่กลุ่มต่างๆ
(ทั้งใกล้และไกลอำนาจรัฐ) ที่เป็นฐานค้ำจุนพระราชอำนาจของพระองค์ในแต่ละช่วงเวลาด้วย หาก
ปราศจากบุคคลเหล่านี้ (ซึ่งมีกำลังไพร่/ทาสในสังกัด เป็นฐานอำนาจทางการเมือง) พระราชอำนาจ
ก็จะ เป็นเพียงสัญลักษณ์ที่ไม่มีผลในทางปฏิบัติ และล่อแหลมต่อการถูก "โค่นราชบัลลังก์" เป็นอย่างยิ่ง
ดัง เช่นที่กษัตริย์หลายพระองค์ได้ประสบในอดีตที่ผ่านมา

¹ หมายถึง การเสีย "ส่วย" คอบแทนแก่ "เจ้า (ของ) แผ่นดิน" ที่ตนทำกินอยู่

แม้ในทางสัญลักษณ กษัตริย์อู่อุบายจะมีกรรมสิทธิ์เหนือแผ่นดินทั้งหมด แต่หลักฐานทางประวัติศาสตร์ ชี้ว่า ในรัชกาลสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ (๒๐๔๑-๒๑๑๑/1548-1568) ได้เริ่มมีกรรมสิทธิ์ในที่ดิน ในขอบเขตจำกัด กล่าวคือ ที่ดินภายในเขตเมืองอู่อุบายซื้อขายกันได้ จำนำได้ และขายฝากได้ (ชียอนันต์ สมุทวณิช, ๒๕๑๔ : 75) "...ถ้าที่นอกเมืองหลวง อันเป็นแว่นแคว้นกรุงหรืออู่อุบาย ไซ้ที่ราษฎร อย่าให้ซื้อขายแก่กัน..." (สมสมัย ศรีสุทรพรรณ, ๒๕๑๔ : 138) ผู้ศึกษาเห็นเช่นเดียวกับ ชียอนันต์ สมุทวณิช ที่ว่า กรรมสิทธิ์ในขอบเขตจำกัดนี้ น่าจะเกิดขึ้นจากการขยายตัวของการค้าขาย ภายหลังการมาเยือนของชาวยุโรป และเนื่องจากมีกฎหมายบังคับจำกัดอยู่ดังกล่าวยังคง สดบันกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคล จึงไม่อาจขยายตัวออกไปนอกขอบเขตอันจำกัดนั้นได้ ทั้งยังมีกฎหมายลักษณะบรรดก ซึ่งตราขึ้นในปี ๒๑๑๗/1624 โดยราชสำนักอู่อุบายในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม¹ (และใช้ต่อมาจนกระทั่งถูกยกเลิกโดยประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ 6 ปี ๒๔๗๗/1934 ยาวนานถึง ๑10 ปี) เป็นอุปสรรคอีกประการหนึ่งด้วย กล่าวคือ โดยนัยแห่งกฎหมายนี้ "...บรรดกที่ตกทอดจะถูกแบ่งออกเป็นส่วนตัวเล็กน้อย โดยเฉพาะในหมู่คนชั้นสูงซึ่งมีการรยามากและบุตรมาก ทรัพย์สินยิ่งถูกแบ่งออกกระจุกกระจายไปมาก ส่วนสามัญชน แม้จะไม่มีการรยหรือลูกมาก แต่การที่สามัญชนมีทรัพย์สินน้อยอยู่แล้ว ยิ่งกฎหมายบรรดกให้แบ่งให้ทายาทเท่า ๆ กัน ทำให้ทรัพย์สินส่วนบุคคลของสามัญชนกระจายออกมากขึ้น...ไม่ว่าจะเป็นขุนนางระดับใดสามัญชนระดับใด ไม่สามารถสะสมเพิ่มพูนทรัพย์สิน ตระกูลขุนนางจึงยากที่จะขยายอำนาจทางเศรษฐกิจ...ต่างกับตระกูลขุนนางในสังคมศักดินายุโรป ซึ่งบรรดกตกแก่ทายาทชายคนโตแค่เพียงผู้เดียว และมีผลให้สถาบันกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลในสังคมศักดินายุโรปขยายตัวมากขึ้นทุกทีในระยะยาว..." นอกจากนี้ ขุนนางตระกูลต่าง ๆ ในยุโรป (และญี่ปุ่น) ยังสามารถมีกรรมสิทธิ์ในที่ดินแห่งตระกูลตนได้หลายแปลง ต่างหากจากกษัตริย์อีกด้วย ทั้งยังสามารถสืบทอดกรรมสิทธิ์ไปสู่ลูกหลานได้หลายชั่วคน (๒๕๑๔ : 63-64 และ 75-78)

จากที่กล่าวมาข้างต้น สรุปได้ว่า ในสมัยอู่อุบายนั้น

1. ระบบการค้า โดยเฉพาะการค้าระหว่างเมือง/ระหว่างทวีป อยู่ในมือของกษัตริย์ และขุนนางบางกลุ่มสามัญชนมีส่วนเกี่ยวข้องในระบะ "ห่อค้า" น้อยมาก จะมี

¹ชียอนันต์ สมุทวณิช เข้าใจผิดคิดว่าตรงกับรัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง

ก็แค่เพียงชาวต่างดาวและลูกหลานชาวต่างดาว (ดำเนินชีวิตอยู่นอกกระซปไฟร์ จึงไม่ต้องเสีย เวลาและแรงงานให้กับขุนนาย ผิดกับพวกไฟร์/ทาส ซึ่งถูกจองจำ ด้วยระบบขุนนาย-ไฟร์/ทาส และการเกณฑ์แรงงาน) กลุ่มต่าง ๆ โดยเฉพาะ พวกที่สามารถปฏิบัติงานเป็นกลไกให้กับขุนนายที่มีอำนาจ ในด้านการค้าและ การเดินเรือ

2. เริ่มปรากฏการใช้ "เงินตรา" เป็นสัญลักษณ์แทน "มูลค่า" เพื่อใช้เป็นตัวกลาง ในการแลกเปลี่ยน (ซื้อ-ขาย)¹ และเป็นตัวไถ่ถอนเวลาและแรงงานออกจาก ระบบการเกณฑ์แรงงาน²
3. ชนชั้นขุนนายมีกรรมสิทธิ์เหนือปัจจัยการผลิต (ทั้งที่ดินและตัวแรงงานเอง) และ ระบบกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลอยู่ในขอบเขตที่จำกัดมาก

ดังที่ได้ชี้ให้เห็นแล้วในขั้นต้นว่า โครงสร้างส่วนบนที่ถูกจัดตั้งสถาปนาขึ้น ณ ปลาย คริสต์ศตวรรษที่ 18 ที่เมือง "กรุงเทพรัดนโกลินท์อินทอโยธยา" บนพื้นที่ที่ชื่อ บางกอกนั้น เป็น โครงสร้างส่วนบนที่วางอยู่บนโครงสร้างฐาน เศรษฐกิจที่ "ยังคงคุณภาพเดิม" จึง เป็นธรรมชาติ ที่ จะปรากฏสภาพเป็น "โครงสร้างส่วนบนแห่งใหม่แบบเดิม" และก็ยังคงร้อยรัดโครงสร้างฐานให้มา ขึ้นต่ออย่างทรงประสิทธิภาพ ด้วยระบบขุนนาย-ไฟร์/ทาส, การเกณฑ์แรงงาน, และการเก็บส่วย สาอากรต่าง ๆ เช่นเดิม และในทางสัญลักษณ์และกฎหมาย กษัตริย์ก็ยังคงถือกรรมสิทธิ์เหนือ แผ่นดินทั้งหมด และเหนือไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินทั้งหมด (ในทางปฏิบัติ ชนชั้นขุนนายทั้งชนชั้น ร่วมกัน เป็นเจ้าของ/ร่วมกันมีกรรมสิทธิ์เหนือที่ดินผืนต่าง ๆ และเหนือไพร่/ทาสในสังกัดต่าง ๆ ในที่นี้ หมายรวมถึง คณะสงฆ์แห่งวัดต่าง ๆ ที่มีไพร่/ทาสในสังกัดเช่นกัน³) เช่นเดียวกับที่เคยเป็นใน

¹ อย่างน้อยตั้งแต่กลางคริสต์ศตวรรษที่ 16 ในรัชกาลสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ

² อย่างน้อยตั้งแต่กลางคริสต์ศตวรรษที่ 17 ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง

³ ไพร่/ทาสในสังกัดคณะสงฆ์ เรียกว่า ข้าพระ หรือ เลกวัด (ดู : สมสมัย ศรีอุทรพรหม,

สมัยอยุธยา และเช่นเดียวกับนครรัฐอื่น ๆ แห่งยุคสมัยนครรัฐ/อาณาจักร¹ ซึ่งกำลังจะสิ้นสุดลงใน ศตวรรษต่อมา (ที่ 19) วรรณกรรมแห่งการก่อตั้งระบบทุนนิยมโลกแบบอาณานิคม

เป็นธรรมเนียมปฏิบัติในสมัยนครรัฐ/อาณาจักร ที่จักต้องมีการ "ลักเลาะ" ที่นินทรีย์ทะเลเบียน (ไพร่/ทาส) ครั้งใหม่ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2 ได้กล่าวถึงการลักเลาะในปี ๒๓๑๖/1773 (สมัยธนบุรี) ว่า "...ทรงพระกรุณาให้ลักทอ้งมือหมายหมู่ เลกไพร่หลวง และเลข สังกัดพรรค กับทั้งเลขหัวเมือง ส่งสารบัญญัติทะเลเบียนทางว่า ย่นกรมพระสุริสวดีทังสิ้น ให้รู้จำนวน ไพร่พลไว้ จะได้ใช้ราชการแผ่นดิน..." สำหรับการลักเลาะในปี ๒๓๒๔/1785 (รัชกาลที่ 1) พระราชพงศาวดารถูกบันทึกไว้ว่า "...ทรงพระกรุณาให้ตั้งกองลักเลาะไพร่หลวงสมกำลัง และเลข หัวเมืองทั้ง เดิมทั้งขึ้น แล้วให้เกณฑ์หัวเมืองขึ้นทั้งไทย ลาว เขมร ทังปวง กับทั้งเลขไพร่หลวงสม กำลัง เกณฑ์ทำอิฐจะก่อกำแพงสร้างพระนครใหม่..."² (๒๔๒๓ : 208) ในสมัยรัชกาลที่ 1 ราชสำนักกรุงรัตนโกสินทร์ ได้ตรากฎหมายฉบับหนึ่งขึ้นลดหย่อน "เวลารับราชการ" ของไพร่หลวง (สังกัดกษัตริย์) และไพร่สมกำลัง (สังกัดมูลนายอื่น ๆ) จากที่เคย "เข้าเดือนออกเดือน" หรือ ปีละ 6 เดือน ให้เหลือปีละ 4 เดือน (๒๔๒๓ : 222) และหากต้องการไถ่ถอนเวลาและแรงงาน ออกจากระบบเกณฑ์แรงงาน "...คำราชการต้องเสียปีละ 18 บาท มีผู้สมัคร เสียเงินคำราชการ แทนเข้าเวรเป็นที่..." (สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, อ้างใน สมสมัย ศรีสุทรพรรณ,

๒๔๑๔ : 222) ต่อมา ในสมัยรัชกาลที่ 2 ราชสำนักกรุงรัตนโกสินทร์ ได้ตรากฎหมายลดหย่อนให้ แก่ไพร่หลวง เหลือปีละ 3 เดือน แต่มิได้ระบุเกี่ยวกับไพร่สม John Crawford ชาวอังกฤษผู้มา เยือนกรุงรัตนโกสินทร์ ได้กล่าวไว้ในบันทึกเหตุการณ์ของเขาคนหนึ่งว่า "...ชาวจีนที่อยู่ในเมือง สยามได้รับสิทธิพิเศษ ไม่ต้องเป็นไพร่หลวง ไม่ต้องส่งส่วย³...แต่ผู้ชายที่บรรลุนิติภาวะแล้ว จะต้อง

¹ เป็น "ธรรมชาตินิยมปรกติ" แห่งยุคสมัยนั้น อันเราไม่จำเป็นต้องนำความคิดแบบคนสมัย ปัจจุบันไปขัดเขียด "ออกตัว" ให้กับ "คนในอดีต" ทั้งหลายเหล่านั้น (ผู้ซึ่งมีระบบคุณค่าจัดมีญาที่ แตกต่างจากพวกเราในสมัยปัจจุบัน)

² ธรรมเนียมลักเลาะ ยังมีสืบต่อมาจนถึงรัชกาลที่ 6 (ชัช เรื่องศิลป์, ๒๔๒๓ : 212)

³ ภายใต้อำนาจรัฐ "แบบอยุธยา" นั้น ผู้ที่เกิดมาเป็นลูกไพร่ลูกทาส ซึ่ง (เป็นชาวพื้นเมือง ที่) ต้อง "สังกัดมูลนาย" คงดำเนินชีวิตอย่างทุกข์ยากลำเค็ญยิ่งกว่าผู้ที่เกิดมาเป็นลูกชาวต่างด้าว ที่ คงเป็นสิ่งที่น่าท้อตันหัวร่อมิลอก (absurd) สิ่งหนึ่ง ในความคิดค่านึงของไพร่/ทาสบางคนในสมัยนั้น

เสียดายต่างค้าขายละ 2 บาทต่อคน..." (ณรงค์ เพชรประเสริฐ, ๒๕๒๔ : 75) จะเห็นได้ว่า ระบบขุนนาง-ไพร่/ทาส, การเกณฑ์แรงงาน, และการเก็บภาษีส่วยสาอากรต่าง ๆ ยังคงดำรงอยู่ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ๆ เช่นเดียวกับสมัยอยุธยา และระบบการค้าขาย (รวมทั้งการไถ่ถอนเวลา และแรงงานออกจากระบบการเกณฑ์แรงงาน) ด้วย "เงินตรา" คงจะเป็นที่แพร่หลายมากขึ้นกว่าสมัยอยุธยา โดยเฉพาะเมื่อติดต่อกับชาวตะวันตกในสมัยรัชกาลที่ 2 และ 3

ในด้านการค้าระหว่างเมือง/ระหว่างทวีป ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ๆ กิจการส่วนใหญ่ก็อยู่ในมืออัครวิญญู (พระคลังสินค้า) และขุนนางบางกลุ่ม ตลอดจนพ่อค้าชาวต่างด้าว (นอกกระบวนไพร่) ที่ไม่ต้องเสียเวลาเสียแรงงาน "เข้าเวรรับราชการ" พวกที่สามารถหาประโยชน์ให้แก่ชนชั้นขุนนางในทางการค้าและการเดินเรือได้เช่นเดียวกับสมัยอยุธยา ดังจะเห็นได้จากบันทึกเหตุการณ์ของ Crawford ที่ว่า "...นอกเหนือจากการผูกขาดแล้ว ยังมีการกำหนดสินค้าที่จะขายอีกด้วย ยิ่งกว่านั้น รัฐบาลไม่ค้ากับเอกชนทั่ว ๆ ไป ยกเว้นแต่ที่ทำการอย่างไม่เปิดเผย การค้าอย่างชนิดที่ไม่มีข้อจำกัดแบบชาวยุโรปนั้นไม่มีเลย เพราะไม่ว่าจะทำกิจการใด ๆ ก็ต้องขออนุญาตกันเป็นราย ๆ ไป ตามกฎที่ได้วางไว้...การเข้าแทรกแซงของรัฐบาลนั้น หาได้จำกัดลงอยู่แต่การระบายสินค้าที่สั่งเข้ามาเพียงด้านเดียวไม่ แต่ผลที่เสียหายและนับว่าร้ายแรงนี้ได้กระทบกระเทือนไปถึงการซื้อหาของกลับไปด้วย ตามที่เห็นอยู่นี้ จึงได้มีการเจรจากับพ่อค้าใหญ่ ๆ ซึ่งเป็นชาวจีนและชาวสยาม มิให้ขายสินค้าให้แก่พ่อค้าชาวยุโรป จนกว่าท่านเจ้าพระยาพระคลังจะได้ขายสินค้าให้หมดตามบรรดาค่าที่ท่านจะกำหนด..." และ "...เรือสำเภากว่าจำนวน 18-21 ลำนี้เป็นเรือของพระเจ้ากรุงสยามเอง หรือไม่ก็เป็นสมบัติของเจ้านายในพระราชวงศ์หรือข้าราชการ..." (ณรงค์ เพชรประเสริฐ, ๒๕๒๔ : 74)¹

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าโครงสร้างส่วนบนแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ๆ ที่ถูกจัดตั้งสถาปนาขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 1 จะมีลักษณะลอกเลียนแบบอย่างมาจากโครงสร้างส่วนบนแห่งนครรัฐอยุธยา ดังกล่าวแล้ว แต่การเติบโตของกิจการค้าระหว่างเมือง/ระหว่างทวีปในสมัยรัชกาลที่ 2 และ 3 ซึ่งมีชาวต่างด้าว/ชาวพื้นเมือง "เชื้อสายจีน" กลุ่มต่าง ๆ เป็นกลไกเกื้อหนุนที่สำคัญ² ได้ส่งผลให้ชนชั้นนั้

¹ การคิดเสียได้เนิ่น เป็นของผู้ศึกษา

² Crawford บอกว่า ชาวต่างด้าวเชื้อสายจีนมีจำนวนมากที่สุดในบรรดาชาวต่างด้าวทั้งหมด คือมีถึง 700,000 คน ในจำนวนพลเมือง 5,142,000 คน (ณรงค์ เพชรประเสริฐ, ๒๕๒๔ : 75)

ที่มีส่วนพัวพันอยู่กับกิจการค้าระหว่างเมือง/ระหว่างทวีป (และตลาดภายในที่เพิ่งเริ่มแตกหน่ออ่อน) หรือที่เรียกตามสำนวนของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ว่า "เจ้าและขุนนางเจ้สัวราชฐ์ผู้มีทรัพย์" เริ่มกลายสภาพเป็น "กรรมสิทธิ์" มากขึ้น นิธิ เอียวศรีวงศ์ กล่าวว่า "...วัฒนธรรมกรรมสิทธิ์ที่ปรากฏขึ้นอย่างเด่นชัดในต้นรัตนโกสินทร์ ก็เป็นผลผลิตของชนชั้นนำศึกษา-กรรมสิทธิ์ นี้ ในด้านที่เป็นทายาทของศักดินาอยุธยา ชนชั้นนำเหล่านี้ยังคงรักษารูปแบบของวัฒนธรรมศักดินาอยุธยาไว้ แต่ในกรอบโครงเดิมนี้ เราอาจพบความเปลี่ยนแปลงในเนื้อหาของวัฒนธรรมชนชั้นสูง... ไม่น้อย ซึ่งเป็นลักษณะของกรรมสิทธิ์..." และ "...ในกลุ่มบุคคลต่าง ๆ ที่ประกอบกันขึ้นเป็นกรรมสิทธิ์ (หรือศักดินา-กรรมสิทธิ์) ของต้นรัตนโกสินทร์นั้น ชาวจีนและเชื้อสาย มีความสำคัญที่สุดต่อความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น... ในฐานะปัจจัยสำคัญที่เร่งเร้าความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ... ชาวจีนอพยพเหล่านี้ บ่อนแรงงานและความชำนาญเฉพาะด้าน บางอย่างให้แก่การเติบโตทางเศรษฐกิจ..." (๒๔๒๔ : 76 และ 75)¹

ชาวด่างด้าว/ชาวพื้นเมือง "เชื้อสายจีน" ผู้ซึ่ง "...แสวงหาแต่กำไรในการค้าขาย เป็นใหญ่ ยอมขนมอบหมอบคลาน ถวายตัวหึงบงกชผู้มีอำนาจและเป็นใหญ่ในบ้านเมือง ยอมที่จะทำการใด ๆ ให้พอใจเจ้าของเมือง ขอแต่ให้หากำไรได้โดยสะดวก..." (พงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์, อังใน ณรงค์ เพชรประเสริฐ, ๒๔๒๔ : 75) ได้ดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจภายใต้การร่วมมือกับขุนนางกลุ่มต่าง ๆ จน "...เป็นผลให้เศรษฐกิจเพื่อการตลาดขยายตัวอย่างกว้างขวางกว่าที่เคยเป็นมาในอดีต..." (นิธิ เอียวศรีวงศ์, ๒๔๒๔ : 75)² กิจกรรมต่าง ๆ ที่สำคัญ ได้แก่

การเกษตรกรรมเพื่อการพาณิชย์ เช่น การปลูกอ้อยและการทำน้ำตาล³, ฝักรักไทย และยาสูบ⁴ ความสำเร็จของพวกเขาเชื้อสายจีนเหล่านี้ ทำให้ราชสำนักในสมัยรัชกาลที่ 3 เริ่มทำไร่อ้อยและโรงน้ำตาลบ้าง (แต่ล้มเหลว) และต่อมาเจ้านายและขุนนางบางคนก็ได้ริเริ่มทำไร่กาแฟในสมัยรัชกาลที่ 4

¹ การขีดเส้นใต้เน้น เป็นของผู้ศึกษา

² การขีดเส้นใต้เน้น เป็นของผู้ศึกษา

³ เป็นผลให้น้ำตาลกลายเป็นสินค้าออกที่สำคัญสืบต่อกันมาหลายทศวรรษ

⁴ เป็นผลให้สามารถส่งออกสินค้าสองชนิดนี้ แทนที่จะสั่งเข้ามาบริโภค เช่น ในสมัยอยุธยา

การทำเหมืองแร่ เช่น ดีบุก และ เหล็ก จนกระทั่งสามารถ "ส่งออก" ได้

การค้าแร่ อุตสาหกรรมแร่ที่ดำเนินการโดยพวกเชื้อสายจีน ได้ช่วยเร่งการผลิตสินค้าเกี่ยวเนื่อง เช่น การตัดหวาย การทำน้ำมันชัน การทำฟากไม้ไผ่ การทำเชือก ฯลฯ อันเป็นการผลิตของพวกไพร่/ทาส จึงเท่ากับกระจายเศรษฐกิจเพื่อการตลาดออกไปสู่ชาวพื้นเมืองกลุ่มอื่น ๆ กว้างขวางขึ้น

การค้าต่างเมือง/ต่างทวีป มีพวกเชื้อสายจีนจำนวนมากเป็นผู้ดำเนินการ ส่วนหนึ่งของสินค้าที่บรรจุระวางเรือ "ไปนอก" ได้มาจากการจัดซื้อจากชาวพื้นเมือง จึงเป็นการเร่งการผลิตในหมู่ไพร่/ทาสชาวพื้นเมืองไปในตัว นอกจากนี้ วิธีการค้าสำเภของพวกนี้ก็มีลักษณะเป็นการร่วมทุนของพ่อค้าย่อยจำนวนมากกับเจ้าของเรือ จึงเป็นการขยายการจัดซื้อสินค้าจากชาวพื้นเมืองให้กว้างขวางขึ้นด้วย

การค้าภายใน ตกอยู่ในมือของพวกเชื้อสายจีนไม่น้อย ตามแหล่งการผลิตเพื่อการตลาด โดยเฉพาะ ซึ่งเริ่มปรากฏในสมัยนี้ พ่อค้าเชื้อสายจีนก็ได้เป็นผู้บ่อน (ขาย) อาหารและเครื่องอุปโภคที่จำเป็น นอกจากนี้ การรวบรวม (ซื้อ) สินค้าเพื่อการส่งออกจากรัฐพื้นเมืองกลุ่มต่าง ๆ ซึ่งดำเนินการโดยพ่อค้าเชื้อสายจีน ก็ได้ส่งผลให้เศรษฐกิจเพื่อการตลาดแทรกตัวเข้าไปในเศรษฐกิจเพื่อยังชีพของชาวบ้านมากขึ้น และทำให้เกิดตลาดขึ้นตามชุมชนต่าง ๆ โดยมีพ่อค้าแม่ค้าชาวพื้นเมืองเริ่มมีส่วนร่วมบ้าง อันจะนำมาซึ่งการเสื่อมสลายของเศรษฐกิจเพื่อยังชีพในเวลาต่อ ๆ มา แม้ว่าเศรษฐกิจแบบใช้เงินตราจะยังไม่แพร่หลายไปถึงชนชั้นล่างมากนักก็ตาม

นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้สรุปข้อแตกต่างในด้านการค้าต่างแดน ระหว่างรัฐอยุธยา และ รัฐกรุงรัตนโกสินทร์ ไว้ดังนี้ (๒๔๒๔ : 73-74)

1. ประวัติกองสินค้า ได้เปลี่ยนจากของนำมาเป็นสินค้าต่าง ๆ ที่ต้องผ่านกระบวนการผลิตเพิ่มขึ้น ของนำเคยครอบงำสินค้าออกของอยุธยามาตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนกลาง แต่สินค้าออกของกรุงรัตนโกสินทร์ คือ น้ำตาล พริกไทย ยาสูบ ดีบุก และข้าว เป็นต้น แม้ว่าของนำยังมีบทบาทในการค้าต่างแดนในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์อยู่ด้วย (โดยเฉพาะฝาง) ในการค้าสำเภของหลวง ซึ่งนิยมบรรทุกส่วยเป็นสินค้ามากกว่าอย่างอื่น แต่ความสำคัญก็ลดลงตามลำดับ ในตอนปลายรัชกาลที่ เมื่อเลิก

นโยบายผูกขาดการค้า และหันมาเก็บภาษีอากรแทนแล้ว ปรากฏว่า สินค้าของ
ป่าทำเงินให้เพียงเล็กน้อยเท่านั้น

2. นโยบายการค้าแตกต่างกัน กล่าวคือ มีแนวโน้มที่จะเลิกการผูกขาดการค้าและ
หันไปหาประโยชน์จากการผลิตสินค้าแทน "...กล่าวอีกนัยหนึ่ง ก็คือ รัฐบาลค้น
รค้นโกสินทร์ใหม่ เอียงที่จะเลิกการผูกขาดการค้าโดยตรง แต่นิยมที่จะผูกขาดการ
ผลิตสินค้าภายใน..." ดังนั้น การผูกอากรและภาษีจึงเพิ่มปริมาณขึ้นอย่าง
รวดเร็ว การที่ราชสำนักกรุงรัตนโกสินทร์ เปลี่ยนแปลงนโยบาย ก็เพราะมีการ
ผลิตภายใน เพียงพอที่ราชสำนักจะหารายได้ ทดแทนการผูกขาดการค้าดังที่เคย
เป็นในอดีต
3. ชนชั้นนำแห่งรัฐกรุงรัตนโกสินทร์ เป็นผู้ที่ได้เคยมีประสบการณ์ทางการค้ามาอย่าง
กว้างขวาง ทั้งนี้ นับตั้งแต่กษัตริย์ลงมาจนถึงขุนนางชั้นผู้ใหญ่ ซึ่งสืบเชื้อสายมา
จากตระกูลขุนนางเชื้อสายต่างดาวแห่งรัฐอยุธยา รวมทั้งขุนนางใหม่เชื้อสายจีน
ที่เพิ่งเข้ารับราชการในสมัยหลัง

การเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างฐานทาง เศรษฐกิจ (การขยายตัวของ เศรษฐกิจแบบผลิต
เพื่อเป็นสินค้า หรือผลิตเพื่อการตลาด¹ แทรกเข้าไปใน เศรษฐกิจแบบผลิตเพื่อการยังชีพ) และใน
โครงสร้างส่วนบน (การขยายตัวของลักษณะแบบระบอบที่ แทรกเข้าไปใน โครงกรอบเดิมแบบขุนนาง
และการเติบโตยิ่งขึ้นของราชสำนักและระบบราชการ) ย่อมส่งผลกระทบต่อวิถีแห่งการ เป็น
เมืองของกรุงรัตนโกสินทร์ ในสมัยรัชกาลที่ 2 ถึงรัชกาลที่ 4 อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

การขยายตัวของราชสำนักในรัชกาลที่ 2 มีผลกระทบต่อสภาพทางกายภาพ-ชีวภาพของ
เมือง เมื่อ "...ทรงพระดำริว่า ในรัชกาลของพระองค์นี้ มีพระเจ้าน้อย เธอและพระเจ้าลูกเธอ
เพิ่มขึ้นเป็นจำนวนมาก ต้องสร้างตำหนักให้ประทับมุดพระองค์ นอกพระบรมมหาราชวังด้านใต้ซึ่ง
เป็นที่อยู่ของ เสนาบดีผู้ใหญ่ ชัดนี้ท่าน เหล่านั้นค้างก็ล่วงลับไปหมดแล้ว และเสนาบดีที่เป็นชั้นใหม่ ก็
มิได้อยู่ในบ้าน เสนาบดีเก่า แต่มีบ้านเรือนของคนอยู่ทางพระบรมมหาราชวังออกไป จึงทรงพระกรุณา
โปรดเกล้าฯ ให้จัดหาที่ดินแห่งใหม่พระราชทานให้บุตรหลานและ เชื้อสายของ เสนาบดีเก่า เป็นการ

¹ ลักษณะประการสำคัญของ เศรษฐกิจแบบทุนนิยม คือ "ผลิต เพื่อ เป็นสินค้า/ผลิต เพื่อการตลาด"

แลกเปลี่ยนกับที่ดินท้ายวังที่ขอ เวณคืนด้วยทุกราย แล้วทรงขยายเขตพระบรมมหาราชวังออกไป โดยสร้างกำแพง เสร็จค้อมจากกำแพงพระบรมมหาราชวังเดิม เมื่อที่พระบรมมหาราชวังตั้งแต่ปี พุทธศักราช ๒๓๖๑ เป็นต้นมาจนถึงปัจจุบัน มีเนื้อที่รวมทั้งสิ้น ๑๕๒ ไร่ ๒ งาน..." (ทรงสรรค นิลกำแพง และคณะ, ๒๕๒๔ : ๔๐-๔๑) กระบวนการดังกล่าวนี้ จึงเท่ากับเป็นการขยายระบบราชการในเมือง ออกไปในทางที่ด้วยในตัว และจะขยายออกไปอีกในรัชกาลต่อ ๆ มา พร้อมกับกับการขยายตัวของพื้นที่เมือง

การปฏิสังขรณ์วัดแจ้ง ซึ่งเป็นวัดโบราณที่มีมาแต่สมัยอยุธยา และการสร้างพระปราสาทใหญ่ขึ้นภายในวัด "...ให้เป็นศรีสง่าแก่พระนครฝั่งตะวันตก..." (ทรงสรรค นิลกำแพง และคณะ, ๒๕๒๔ : ๔๒) ซึ่งเริ่มในรัชกาลที่ ๒ และแล้วเสร็จสมบูรณ์ในรัชกาลที่ ๓, ศิลปกรรมงานช่างฝีมือต่าง ๆ (โดยเฉพาะงานแกะสลัก เครื่องลายน้ำทอง และเบญจรงค์) ที่มีกีดกันขึ้นในรัชกาลที่ ๑ และเชี่ยวชาญยิ่งในรัชกาลที่ ๒ จนถึงกับ "...อาจคิดแบบยักษ์เยื้องจากสมัยกรุงศรีอยุธยา^๑ ได้ต่าง ๆ..." (๒๕๒๔ : ๔๒), การสร้างเมืองเขื่อนขันธุ์เพื่อเป็น "...เมืองด่านที่มีป้อมปราการมั่นคงสำหรับป้องกันพระนคร^๑ ด้านใต้..." ซึ่งมีผลให้ "...พระโขนงซึ่งเดิมขึ้นอยู่ในพระนคร เปลี่ยนไปขึ้นกับเมืองนครเขื่อนขันธุ์..." (๒๕๒๔ : ๔๓) ในรัชกาลที่ ๒, การ "...บูรณะและปฏิสังขรณ์พระบรมมหาราชวัง วัง และวัดวาอารามเสียใหม่ ตลอดจนมีการสร้างโบสถ์ วิหารการเปรียญเพิ่มขึ้น เป็นจำนวนมาก... นอกจากนั้น ประตูกำแพงพระบรมมหาราชวังและประตูกำแพงพระนคร ซึ่งแต่เดิมทำเป็นประตูยอดมณฑป เครื่องไม้ทำคันทองแดง...ให้หรือใหม่เป็นประตูหอรับ..." และ "...ทรงเปลี่ยนชื่อใหม่ให้เหมือนกับวัดในกรุงศรีอยุธยา^๑ อาทิ วัดบางหว้าใหญ่เปลี่ยนเป็นวัดระฆังโฆสิตาราม วัดทองนพคุณเปลี่ยนเป็นวัดชนะสงคราม วัดเลียบเปลี่ยนเป็นวัดราชบูรณะ เป็นต้น..." (๒๕๒๔ : ๔๔) ในรัชกาลที่ ๓, ราว ในขณะเดียวกัน การสร้างพระราชมณฑลเข็ญในส่วนขวา "...โดยมีทั้งที่เป็นตึกแบบฝรั่งและแบบจีน^๑ และมีการตกแต่งอย่างงดงาม..." และการสร้างแก่งโรงละครหรือแก่งโรงมหาสภา ซึ่ง "...ตั้งอยู่หน้าพระราชมณฑลเข็ญในส่วนขวาทางใต้ ทำเป็นแก่งจีน^๑ ใช้เป็นโรงละคร..." (๒๕๒๔ : ๔๔-๔๕) ในรัชกาลที่ ๒, การที่ "...ทรงชักชวนขุนนางผู้ใหญ่ที่มีกำลังไพร่พลและทรัพย์สินมาก^๑ ให้ช่วยกันสร้างวัดขึ้นตามแต่จะทำได้ บรรดาขุนนางผู้ใหญ่จึงโดยเสด็จพระราชนิมิต สร้างวัดขึ้นในเขตที่ดินของตน ท่านองจะให้เป็นวัดประจำ

^๑ การขีดเส้นใต้เน้น เป็นของผู้อธิบาย

ตระกูลเหมือน เช่นขุนนางครึ่งกรุงศรีอยุธยาสร้างกัน¹ หรือไม่ก็ปฏิสังขรวัดโบราณที่มีมาก่อนแล้วบ้าง เช่น สมเด็จพระยามหาปฐมวงศา² สร้างวัดประทุมวงศาवास สมเด็จพระยามบรมมหาพิชัยญาติ² สร้างวัดพิชัยญาติการาม ท่านผู้หญิงน้อยในสมเด็จพระยามบรมมหาพิชัยญาติ สร้างวัดอนงค์าราม เจ้าพระยาภิรมย์ดิศต (โต ต้นสกุล กัลยาณมิตร) สร้างวัดกัลยาณมิตร และ พระยาไชยภราดรเศรษฐี (ทองจีน ไกรฤกษ์) ปฏิสังขรวัดทองนพคุณ เป็นต้น วัดเหล่านี้ล้วนสร้างขึ้นอย่างใหญ่โต และปูชนียวัตถุสถานภายในวัดสร้างด้วยฝีมืออันประณีตงดงาม..." (๒๔๒๔ : 44-45) ในรัชกาลที่ 3, ฯลฯ สิ่งต่าง ๆ ดังกล่าวเหล่านี้ ก็คงคือสภาพที่ นิธิ เอียวศรีวงศ์ เรียกว่า "ลักษณะกระฎุมพีในกรอบโครงเดิมแบบศักดินา" หรือ "ศักดินา-กระฎุมพี" ในสมัย "ต้นรัตนโกสินทร์" (ดูแผนที่ 3.3 และ 3.4 ประกอบ)

เนื่องจากลักษณะโครงสร้างทางการเมือง ของอำนาจรัฐแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ๑ ตั้งแต่เริ่มจัดตั้ง เป็นการหมิ่นกำลังกัน และในขณะเดียวกันก็เป็นการถ่วงดุลย์กำลังกัน ระหว่าง ขุนนางกลุ่มวังหลวงและขุนนางกลุ่มวังหน้า ตลอดจนขุนนาง (ขุนนาง) รายย่อยอื่น ๆ ซึ่งอาจเติบโตขึ้นได้ตามวัน เวลาของการสั่งสมอำนาจโดยผ่านทางระบบขุนนาง-ไพร่/ทาส (การสะสมกำลังไพร่/ทาส) และระบบการค้าต่างแดน (การสะสมทรัพย์สินสมบัติเงินตรา) หรือที่ ทรงสรรค นิลกำแหง และคณะ เรียกว่า "ขุนนางผู้ใหญ่ที่มีกำลังไพร่ทาสและทรัพย์สินมาก" ด้วยเหตุนี้จึงเป็นธรรมดาอยู่เองที่ทั้งขุนนางกลุ่มวังหน้าและขุนนางรายย่อยกลุ่มอื่น ๆ จะเป็นทั้ง ฐานกำลังอำนาจ และ อุปสรรคขัดขวาง ระบบการปกครองแห่งวังหลวง ตามแต่ละกรณี แต่ละสถานการณ์ ในแต่ละช่วงเวลาแห่งลมหายใจของ "ราชสำนักแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ๑" ขุนนางผู้ใหญ่กลุ่มที่มีอิทธิพลการเมืองอย่างสูงในราชสำนักกรุงรัตนโกสินทร์ ๑ ตั้งแต่เริ่มก่อตั้งคราจรจนสิ้นสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ๑ หรือสิ้นสมัยอำนาจรัฐใหม่แห่งนครรัฐ-ครั้งสุดท้าย (ขณะเดียวกันก็สิ้นยุคคนนครรัฐ/อาณาจักร อันยาวนานนับพันปี และเปิดศักราชใหม่ให้กับสมัยก่อตั้งประเทศในยุคปัจจุบัน หรือยุคทุนนิยม) ณ ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 ก็คือ กลุ่มที่เรียกกันว่า "ขุนนางตระกูลขุนนาง" ซึ่งมีเพียงมีอิทธิพลอย่างสูงในด้านเศรษฐกิจการเมืองต่างแดนต่างตัวของราชสำนัก และเป็นกลุ่มนำในด้านการต่อเรือเท่านั้น ยังมีบทบาทสูงส่งในราชสำนักกรุงรัตนโกสินทร์ ๑ ในด้าน "การปั้นกษัตริย์" (King maker) อีกด้วย³ (อนิด อยู่โพธิ์, ๒๕๒๔ : 55-70)

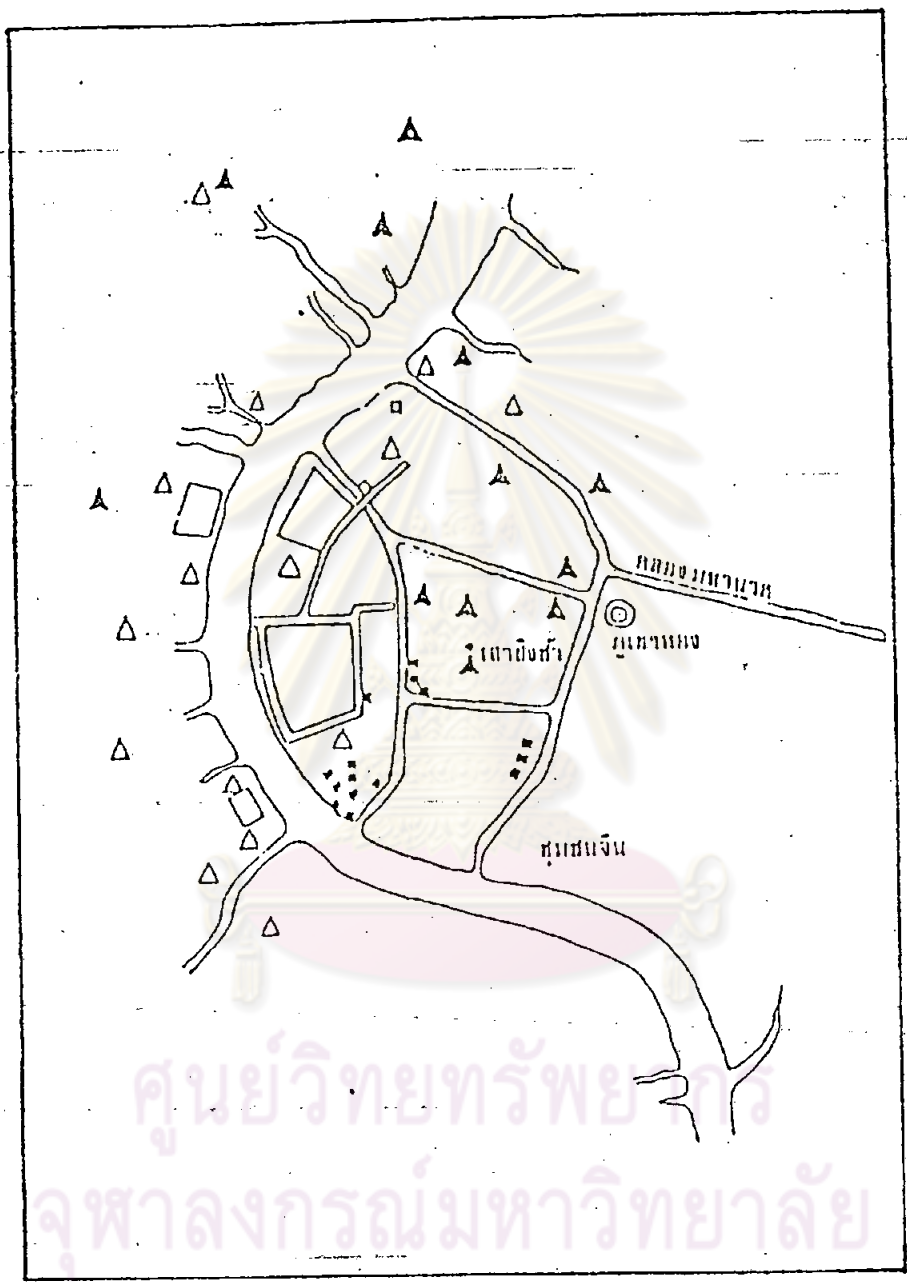
¹ การขีดเส้นใต้เช่น เป็นของผู้ศึกษา

² สองท่านนี้เป็น "ขุนนางตระกูลขุนนาง" ซึ่งมีบทบาทสูงในราชสำนักสมัยรัชกาลที่ 3 และ 4

³ ขณะเดียวกันขุนนางกลุ่มวังหลวงก็สามารถใช้ขุนนางกลุ่มนี้ (และกลุ่มอื่น ๆ) เป็นตัวถ่วงดุลย์

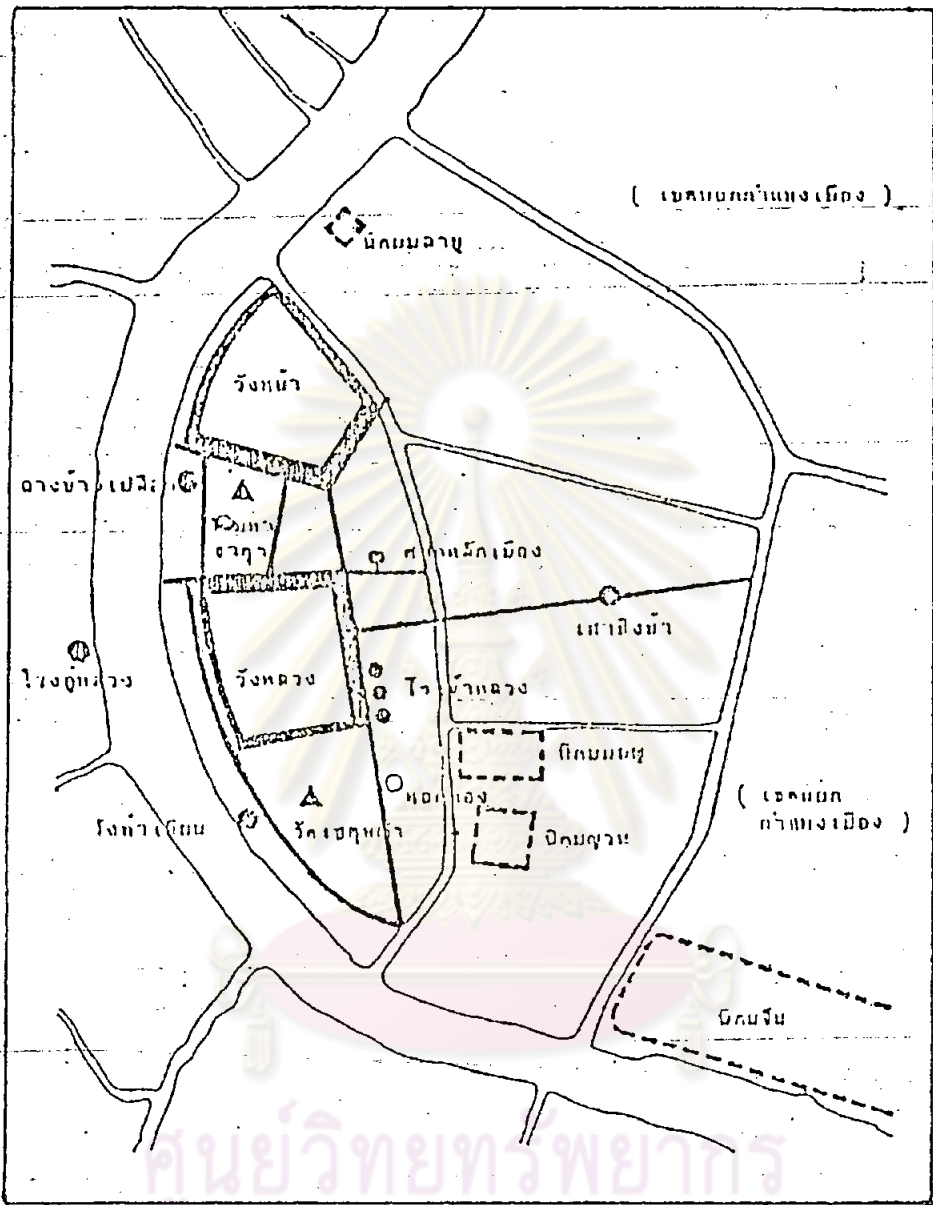
อำนาจกับขุนนางกลุ่มวังหน้าได้เป็นอย่างดี

แผนที่ 3.3 แสดง ถนน รั้ว วัค และชุมชน ต่างๆ ณ พื้นที่บางกอก สมัยรัชกาลที่ 1-3

ที่มา : ชีวิตระพีคุณ 200 ปี กรุงรัตนโกสินทร์ , ราชท นงคภัต , หน้า 441

แผนที่ 3.4 แสดงผังการวางตัวทางกายภาพของ เมืองกรุงรัตนโกสินทร์ สมัยรัชกาลที่ 1-3

ที่มา: กัลกัธเสา อังระกึ่ง กองสถาปัตยกรรมศึกษาวิจัยเกี่ยวกับพระบรมมหาราชวังโบราณเมือง
 พิษณุททที่อยู๋อาศัยของผู้มีรายได้น้อยนาระการนั้ไซ

หลังจากสิ้นสมัยธนบุรี "หม่อมขุนนาค" (ต้นตระกูลขุนนาค) ผู้ซึ่ง "...ไม่กล้า 'เข้าหน้า' สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี..." และผู้ซึ่งสัมพันธ์กับเจ้าพระยาจักรี (เป็น "เพื่อน" มานต์สมัยอยุธยา และ) เป็น "เขยน้อยเขยใหญ่" กันในสมัยธนบุรี เมื่อยังพำนักอาศัยกันอยู่ที่บ้านริมวัดระฆัง และครั้งนั้นเจ้าคุณนวล (ภรรยาหม่อมขุนนาค) ก็ได้ทำหน้าที่ "พี่เลี้ยง" พวกหลาน ๆ โดยเฉพาะ คือ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย มาตั้งแต่ทรงพระเยาว์ (ธนิต อยู่โพธิ์, ๒๔๒๔ : 37-38) จึงไม่ประหลาดที่จะกลายมาเป็นขุนนางผู้ใหญ่ระดับ "ท่านเจ้าพระยาอัครมหาเสนา" ที่สมพระกลาโหม" ในราชสำนักกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 และจึงไม่เป็นสิ่งประหลาดอันใดอีกเช่นกัน หากบุตรของเจ้าคุณนวล คือ นายติส และนายทัต (บุตรคนที่ 4 และคนที่ 10) จะเติบโตทางสังคมขึ้นในราชสำนักจนถึงกับได้ดำรงสถานภาพอันสูงส่งระดับ "สมเด็จพระยา" (สมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ และ สมเด็จพระยาบรมมหาพิชัยญาติ) และเป็นบุคคลที่มีบทบาททางเศรษฐกิจการเมืองสูงมากในราชสำนักกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 และ 4 ดังนั้นมูลนายกลุ่มขุนนาคจึงเป็นพันธมิตรที่ใกล้ชิดยิ่งกับราชวงศ์จักรีมาตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรี และคงมีส่วนร่วมอย่างสำคัญในการจัดตั้งและสถาปนาอำนาจรัฐใหม่/ราชสำนักใหม่/เมืองใหม่ และในรัชกาลที่ 1 เจ้าพระยาอัครมหาเสนา ผู้ซึ่งในสมัยธนบุรี "...มิได้รับราชการงานเมืองอะไร..." (ธนิต อยู่โพธิ์, ๒๔๒๔ : 38) ก็คงได้เป็นกำลังสำคัญในการปฏิบัติราชการงานเมืองต่าง ๆ ให้แก่ราชสำนักซึ่งตนร่วมก่อตั้งขึ้น เมื่อสิ้นรัชกาลที่ 2 ในภาวะที่ลัทธิธรรมแห่งราชบัลลังก์ยังไม่ได้ถูกชี้ขาดนั้น บุตรชายสองคนของหม่อมขุนนาคดังกล่าวข้างต้น ก็ได้มีส่วนอย่างสำคัญในการสนับสนุน "กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์" ให้ได้ขึ้นครองราชย์ ทรงพระนามว่า พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (๒๓๖๗-๒๓๙๔/1824-1851) (ดู : ธนิต อยู่โพธิ์, ๒๔๒๔ : 55-57)

ชาวตะวันตกก็ได้เขียนบรรยายลักษณะคุณงามความดีอันน่าชื่นชมของขุนนางผู้ใหญ่ในราชสำนักกรุงรัตนโกสินทร์ และลักษณะการสืบทอดราชบัลลังก์ ไว้ (ใน Siam Repository, 1872, p.206) ว่า "...เป็นสิ่งที่น่าประหลาดที่จะกล่าวว่า ตำแหน่งพระมหากษัตริย์นี้ ไม่ใช่ตำแหน่งสืบทายาท กล่าวคือ คำนั้นไม่มีความหมายอย่างที่เข้าใจกันในยุโรป มีส่วนหนึ่งซึ่งเรียกกันว่า เสนาบดีหรือที่ปรึกษาของพระเจ้าแผ่นดิน ประกอบด้วยรัฐมนตรีคนสำคัญ ๆ ของอาณาจักร ซึ่งในระหว่างที่พระเจ้าแผ่นดินยังทรงพระชนม์อยู่ (เสนาบดี) ก็เป็นแต่เพียงที่ปรึกษาอย่างเจียม ๆ แต่เมื่อพระเจ้าแผ่นดินสวรรคตแล้ว อำนาจของเสนาบดีเหล่านั้นก็ไหลขึ้นมา และเสนาบดีเป็นผู้รับผิดชอบที่จะเลือกผู้สืบทอดราชสมบัติ และทำหน้าที่ปกครองอาณาจักรอยู่ จนกว่าจะได้เลือกผู้สืบทอดราชสมบัติ¹ ผู้สืบทอดราชสมบัตินั้น จะต้องเป็น

¹ การขีดเส้นใต้เน้น เป็นของผู้ศึกษา

เจ้าผู้ชายของประเทศ แต่ไม่จำเป็นต้องเป็นพระราชโอรสองค์ใหญ่ของพระเจ้าแผ่นดินองค์ก่อน แท้จริงไม่จำเป็นต้องเป็นโอรสพระเจ้าแผ่นดินองค์ก่อนเลยก็ได้..." (อนิต อยู่โพธิ์, ๒๕๒๔ : 56) เซอร์ แฮรี ออก ได้อ้างคำของ เซอร์ ขอน เนาริง ว่า "...ท่านเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ (บุตรชายคนโตของสมเด็จพระบาทสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ ต่อมาได้เป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน ในตอนต้นรัชกาลที่ ๕)¹ เป็นคนสำคัญที่ขกพระเจ้าแผ่นดินองค์ปัจจุบัน (หมายถึง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) ขึ้นครองราชบัลลังก์ บัดขวางการอ้างสิทธิ์ของพระราชโอรสของพระเจ้าแผ่นดินองค์ก่อน (หมายถึง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) มิให้สำเร็จได้..." ซึ่งหน้าที่ ในการ "ปั้น" พระ จ้าแผ่นดิน "...ได้คอกอยู่แก่สกุลของท่าน เท่าที่ปรากฏแค่ครั้งบิดาและอ่าวของท่าน² ตั้งแต่พระเจ้าแผ่นดินรัชกาลที่ ๓ เป็นต้นมา..." (อนิต อยู่โพธิ์, ๒๕๒๔ : 57) สมเด็จเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงเล่าไว้ว่า "...เคยได้ยินท่านผู้หลักผู้ใหญ่แต่ก่อนเล่ากันมาว่า เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ได้คิดเห็นมาก่อนบิดาของท่านว่า ถ้าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว สวรรคต ราชสมบัติคงได้แก่ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว บ้านเมืองจึงจะเป็นปกติ ต่อไป อาศัยเหตุนี้ค้นคว้าท่านเมื่อยังเป็นที่ยังเป็นที่ยังไว้วางนารถกับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์³ เมื่อยังเป็นจมีนราชามาตย์ ซึ่งมีความเห็นพ้องกัน จึงชวนกันปฏิสังขรณ์วัดคอกไม้ (ต่อมารัชกาลที่ 4 พระราชทานนามใหม่ว่า วัดบุปผาราม) ซึ่งอยู่ในสวนแห่งหนึ่ง ไม่ห่างไกลกับบ้านที่ท่านอยู่นั้น แล้วกราบทูลขอคณะสงฆ์ธรรมยุติกาจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว⁴ ไปครอง เมื่อเช่นนั้น ก็เกิดมีกิจที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวต้องเสด็จไปทรงตรวจตรา และสั่งสอน พระสงฆ์ที่ออกวัดไปใหม่เนื่อง ๆ ฝ่ายเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์กับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ก็ได้โอกาสมา เฝ้าแทน เกิดวิสาสะประกอยกับสมานฉันท์ในความนิยมศึกษาวิชาความรู้ทางข้างฝรั่ง ก็เลยทรงชอบ อดสนิทสนมแค่นั้นมา ครั้นถึงเวลาปัญหาเกิดขึ้นจริงด้วยเรื่องรัชทายาท ท่านทั้งสองนั้นก็ได้เป็นกำลัง สำคัญอยู่ข้างหลังบิดา ในการที่ชวนชวนให้พร้อมใจกันถวายราชสมบัติแก่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว..." และมีชาวตะวันตกเขียนบันทึกไว้ในตอนปลายรัชกาลที่ ๓ ว่า "...จากคำ

¹ ข้อความทั้งหมดในวงเล็บ เป็นของปู่ศึกษา

² บิดาและอ่าวของท่าน ก็คือ สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ และสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาติ ซึ่งได้กล่าวถึงแล้วนั่นเอง

³ เป็นน้องชายต่างมารดาของเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์

⁴ ขณะนั้นยังทรงอยู่ในสมณเพศ

บอกเล่าอันดีที่สุดที่เราได้รับ ปรากฏว่า อย่างช้าราวเดือนกันยายน พ.ศ. ๒๓๘๐ เจ้าห้ามงกฎ
 ค่อยทรงมีความหวังที่จะมาสู่ราชบัลลังก์ของสยาม¹ ขึ้นบ้าง...และเพื่อทรงทำให้แน่แก่พระองค์ขึ้น
 อีก จึงทรงเห็นว่าจำเป็นจะต้องทำให้เปิดเผย เพื่อว่าฝ่ายเสนาบดีจะได้ไม่กลัวไปว่า พระองค์จะ
 ทรง เป็นศัตรูแก่ศาสนาพุทธ²...ถ้าคณะเสนาบดียังมีความสงสัยแม้แต่น้อยว่า พระองค์ยังทรงมีความ
 อาลัยรักศาสนาคริสต์อยู่ในพระทัยแล้ว อาจไม่ยอมให้พระองค์ได้รับเลือกเป็นกษัตริย์แห่งสยามเลย
 ทีเดียว และอาจบั่นทอนพระองค์เสียจากความมุ่งหวังทั้งหมด..." (อนิด อยู่โพธิ์, ๒๔๒๔ : 57-60)
 เมื่อพระองค์ทรงสามารถทำให้เหล่าข้าราชการเสนาบดี "ผู้ยิ่งใหญ่ในราชสำนัก" เชื่อมั่นกันว่าพระองค์
 จะไม่ทรง เป็น "ศัตรูของศาสนาพุทธ (ศูนย์อำนาจจิตวิญญาณแห่งระบบสังคมนครรัฐในแถบลุ่มน้ำเจ้า
 พระยา)" ทั้ง ๆ ที่พระองค์ทรง "...นิยมศึกษาวิชาความรู้ทางข้างฝรั่ง..." ก็ตามแล้ว ท่ามกลาง
 สภาวการณ์ทาง เศรษฐกิจการเมืองที่กิจการค้าต่างแดนในมือ "ศึกษินา-กรรมพื" กลุ่มต่าง ๆ กำลัง
 เป็นหนทางหนึ่งที่สำคัญในการ เพิ่มพูนความมั่งคั่งให้แก่กลุ่มของคนต่าง ๆ อยู่ และยังมีเจ้านายพระองค์
 อื่น ๆ ที่อาจอ้างสิทธิธรรมในราชบัลลังก์ได้³ ในครั้งนั้น ในที่สุด "...ท่านมหาเสนาบดีผู้ใหญ่ได้ชุมนุม
 กันมีบัญชาสั่งให้ (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์) ไปเชิญเสด็จพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวให้
 เสด็จมารับรองคำร่างสิริราชสมบัติ เป็นปฐม เหตุก่อนชำระราชการทั้งปวง..." (เรื่องตั้งเจ้าพระยาครั้ง
 กรุงรัตนโกสินทร์ หน้า 61, อ้างใน อนิด อยู่โพธิ์, ๒๔๒๔ : 61) เพียง 13 วัน ภายหลังจาก
 เสด็จขึ้นครองราชย์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (๒๓๔๔-๒๔๑๑/1851-1868) คง
 เพราะเงื่อนไขทางสังคม/social condition ขณะนั้น (ที่อำนาจรัฐแห่งสถาบันกษัตริย์ ณ รัชกาล
 ยังไม่เข้มแข็งแน่นอนเหมือนยุคนายกอื่น ๆ ทั้งปวงโดยสิ้นเชิง โดยเฉพาะยุคนายกสมัยหน้า) ส่ง
 ผลให้พระองค์ "...โปรดให้สมเด็จพระอนุชาธิราช เจ้าฟ้ามงกุฎ หรือ กรมขุนอิศเรศรังสรรค์ เป็น
 พระมหาอุปราช แต่ให้มีพระเกียรติยศเป็นอย่างไร พระเจ้าแผ่นดิน..." (ส. หลายน้อย, ๒๔๑๖ :

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ เป็นคำที่ชาวตะวันตกใช้เรียกชื่อ ชาวพื้นเมืองแถบลุ่มน้ำเจ้าพระยา และ ระบบรัฐทั้ง
ระบบที่มีศูนย์อำนาจอยู่ที่เมืองกรุงรัตนโกสินทร์ (ชาวต่างดาวเรียกเมืองบางกอก/Bangkok)

² เล่าหลัก "ข้างหนึ่ง" ของโครงสร้างส่วนบนแห่งรัฐในแถบลุ่มน้ำเจ้าพระยา

³ เช่น ราชโอรสพระองค์ต่าง ๆ ในรัชกาลที่ 2 (ราชโอรสธิดา รวม 73 พระองค์)
 และราชโอรสพระองค์ต่าง ๆ ในรัชกาลที่ 3 (ราชโอรสธิดา รวม 51 พระองค์) (นคร
 ปินสุวรรณ, ๒๔๐๓ : 52 และ 73)

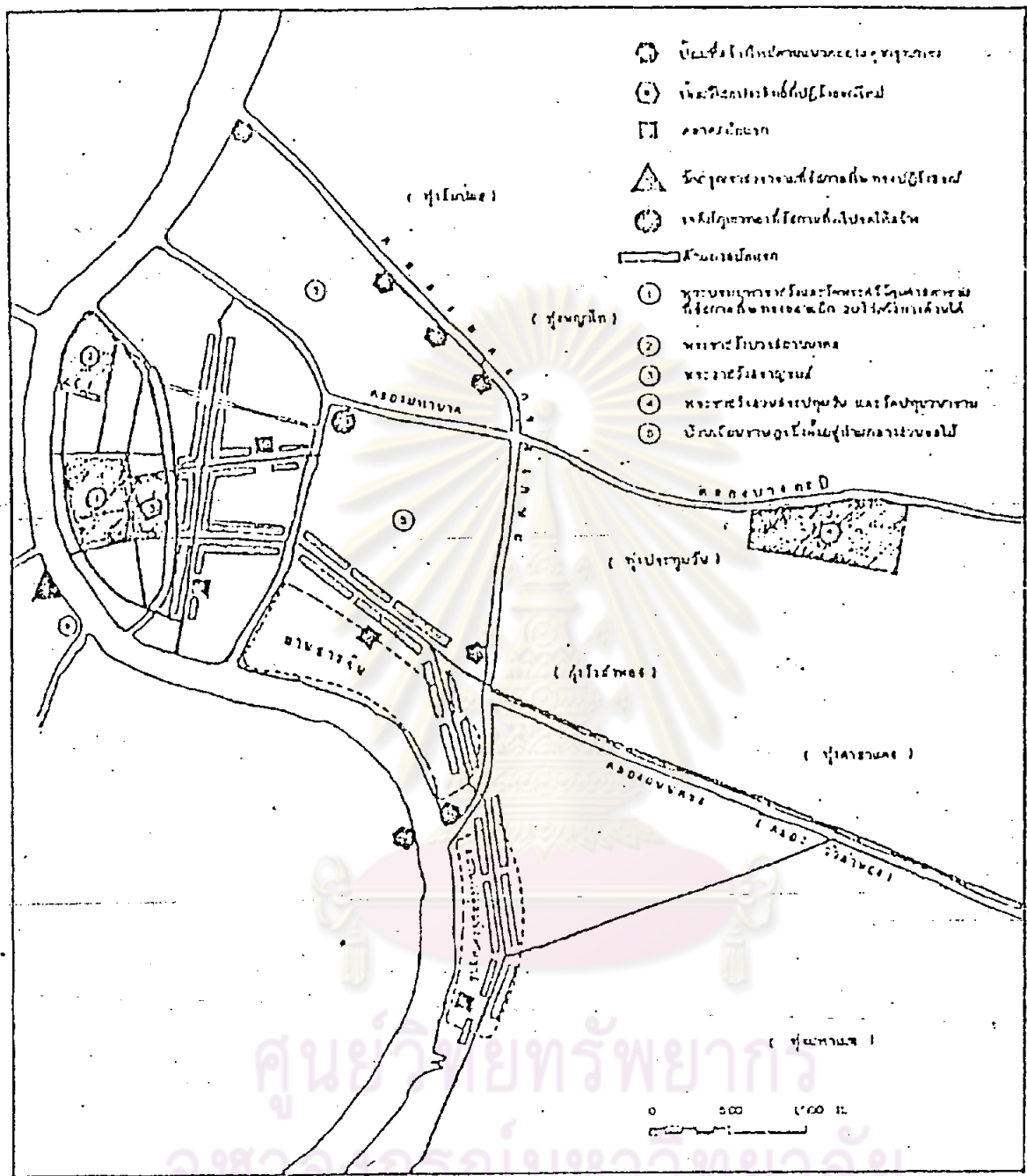
234) ดั่งนี้เอง ตอนปลายสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนโทโยธยา จึงปรากฏมี "พระเจ้าแผ่นดิน" 2
พระองค์ (๒๓๔๔-๒๔๐๔/1851-1865)

ในปีแรกแห่งรัชกาลที่ 4 นั้นเอง "...ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยา-
ศรีสุรียวงศ์ ที่สมุหกลาโหม เป็นแม่กองอำนวยการขุดคูพระนครขึ้นอีกชั้นหนึ่ง ปากคลองด้านเหนือ
เริ่มจากริมแม่น้ำเจ้าพระยาข้างวัด เทวราชกุญชร มาออกแม่น้ำข้างทิศใต้ริมวัดพระแก้ว¹ เป็นแนว
ขนานกับคลองรอบกรุง..." คลองกว้าง 10 วา ลึก 6 ศอก ยาว 137 เส้น 10 วา สายนี้เมื่อ
ถูกแรงงานไพร่/ทาสขุดจนแล้วเสร็จในปีต่อมา (๒๓๔๔/1852) ได้รับพระราชทานนามว่า คลอง
มหาดหลวงเกษม การขุดคูเมืองสายใหม่นี้เท่ากับเป็นการขยายตัว เมืองกรุงรัตนโกสินทร์ออกไปในทาง
พื้นที่ (มีเนื้อที่เพิ่มขึ้นประมาณ 1 เท่าตัว, หรือมีเนื้อที่ประมาณ 5,552 ไร่) และยังเท่ากับเป็น
การเปิดพื้นที่สองฟากฝั่งคลอง (ทั้งฝั่งในเมืองและฝั่งนอกเมือง) ให้เหมาะแก่การทำสวนและตั้ง
บ้านเรือนอยู่อาศัยในหมู่ไพร่/ทาสที่สังกัดมูลนายกลุ่มต่าง ๆ ในเวลาต่อ ๆ มา คูเมืองที่ขุดขึ้นใหม่
นี้ไม่มีกำแพง เมืองเลียบแนวคูเมืองเหมือนเมื่อสมัยขุดคลองรอบกรุงเดิม (คลองโอ่งอ่าง) ทำให้
สภาพเมืองกรุงรัตนโกสินทร์ ในรัชกาลสุดท้ายแห่งยุคนครรัฐ/อาณาจักร แตกต่างออกไปจากลักษณะ
เมืองนครรัฐต่าง ๆ ในอดีตอยู่ข้างในแง่นี้ แต่กระนั้นก็ยังได้มีการก่อสร้างป้อมต่าง ๆ ขึ้นทั้งหมด
7 ป้อม เรียงรายไปตามริมคลอง และอีก 1 ป้อม ณ ฝั่งตะวันตกของแม่น้ำ ตรงข้ามกับปากคลอง
มหาดหลวงเกษมด้านใต้ (ทรงสรรค์ นิลกำแหง และคณะ, ๒๕๒๔ . 46-47) สิ่งนี้สะท้อนให้เห็นว่า
ลักษณะป้อมป้องกันตนเองจากภัยรุกรานภายนอกด้วยป้อมปราการรายรอบ ซึ่งเป็นลักษณะของ เมืองแบบ
นครรัฐนั้น ยังคงมี "การผลิตซ้ำ" (reproduction) ขึ้นอีกในรัชกาลสุดท้ายแห่งยุคนครรัฐ/
อาณาจักร ซึ่งกำลังจะสิ้นสุดลงในอีก 3-4 ทศวรรษต่อมา (ดูแผนที่ 3.4 และ 3.5 ประกอบ)

นับแต่การมาเยือนของชาวตะวันตกในทศวรรษที่ ๒๓๖๓/1820 ในรัชกาลที่ 2 จนถึง
รัชกาลที่ 3 (๒๓๔๔/1851) นั้น เศรษฐกิจแบบผลิตเพื่อเป็นสินค้า/ผลิตเพื่อการตลาด และเศรษฐกิจ
แบบใช้เงินตรา ได้บังเกิดหน่ออ่อนขึ้นแล้วหลังจากที่ดินแดนแถบนี้ได้เข้ามีส่วนร่วมในระบบการค้า
ระหว่างเมือง/ระหว่างทวีปมานานหลายศตวรรษ กลุ่มคนที่มียุทธศาสตร์ใหม่
ที่เกี่ยวพันอยู่กับกิจการค้าต่างแดนดังกล่าวข้างต้น ในช่วงเวลานั้น มีชื่อ พ่อค้าแท้ที่เหนืออิสระจาก
พันธนาการของระบบศักดินาแห่งรัฐ แต่เป็นกลุ่มคนที่มีชีวิตทางเศรษฐกิจส่วนหนึ่ง และโลกทัศน์ส่วน

¹ บริเวณที่เรียกว่า "ตลาดน้อย-สี่พระยา" ในปัจจุบัน

แผนที่ 3.5 แสดงการ เจริญโตของเมืองกรุงรัตนโกสินทร์ และบริเวณใกล้เคียง

ที่มา : กัลไลตา ช่างผู้ กรุงเทพฯ : การศึกษาเปรียบเทียบระดับนคราพัฒนาเมือง

ปัญหาที่อยู่อาศัยของผู้รายได้น้อยและการแก้ไข

หนึ่งแบบกระฎุมพี ในขณะที ชีวิตทางเศรษฐกิจ, ชีวิตทางการเมือง, และชีวิตทางจิตปัญญาส่วน
ใหญ่ ยังผูกพันอย่างลึกซึ้งอยู่กับ (ในลักษณะที่มีอำนาจเหนืออยู่ใน) ระบบมูลนาย-ไพร่/ทาส (ที่มี
 การเกณฑ์แรงงานและการเก็บภาษีด้วยสาอากรต่าง ๆ เป็นกลไกสำคัญ) ทั้งนี้ โดยที่ห่อค้าแท้
 เทื่อสายจีน ซึ่งเริ่มมีบทบาทไม่น้อยในกิจการค้าต่างแดน ไม่อาจและเลิกที่จะไม่เติบโตอย่าง เป็น
 อิสระจากระบบศักดินาแห่งรัฐ จึงดำรงสภาพเป็น พ่อค้าภายใต้เอาต์ดิและอุปถัมภ์ของมูลนาย ตลอด
 มา สภาพการณ์ดังกล่าวข้างต้นย่อมแตกต่างจากพ่อค้ากระฎุมพีในโลกตะวันตก ในช่วงคริสต์ศตวรรษ
 ที่ 17 และ 18 ที่เป็นอิสระจาก (และเป็นผู้นำในการโค่นล้ม) ชนชั้นเจ้า/ขุนนางแห่งระบบ Feudal
 จนสามารถเขียน "เสาหลัก" ให้กับระบบทุนนิยมที่พวกตนจัดตั้งขึ้น (ร่วมกับเจ้า/ขุนนางบางกลุ่มที่
 สามารถคัดแปลงตนให้เป็นนายทุน) ได้ ในคริสต์ศตวรรษที่ 19 และ 20 การวิวัฒนาการอย่างช้า ๆ
 และอย่างค่อนข้าง เป็นอิสระจากปัจจัยนอกระบบรัฐของระบบรัฐแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ไปสู่สภาพสังคม
 แบบทุนนิยมอัน เถิงจะอยู่ในระยะ เบื้องต้น (โดยการเริ่มต้นผลิตสินค้าบางประ เภทเพื่อตอบสนอง
 ตลาดภายใน และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง ตลาดภายนอกนอกระบบรัฐ และการเริ่มต้นใช้เงินตราเป็นตัว
 กลางแทนมูลค่าทาง เศรษฐกิจ) ณ ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18 และต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19 นั้น เมื่อ
 ถูกจุดประกายให้ก้าวรุดหน้าอย่างรวดเร็ว (และอย่าง "ทันต่อ" ศูนย์กลางระบบทุนนิยมในซีกโลก
 ตะวันตก ตลอดมา) โดยการถูกมหาอำนาจต่าง ๆ แห่งโลกตะวันตกผนวกให้เข้าเป็นส่วนหนึ่งของ
 ระบบทุนนิยมโลก ผ่านทางสนธิสัญญาฉบับต่าง ๆ ที่กระทำขึ้นในช่วงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 19 ผลลัพธ์
 ก็คือ กระฎุมพีภายใต้เอาต์ดิและอุปถัมภ์ของมูลนาย กับ มูลนายที่มีลักษณะกระฎุมพีมากขึ้นทุกที (ทั้งชีวิต
 ทาง เศรษฐกิจและชีวิตทางจิตปัญญา) ได้ร่วมมือกัน เข้าถือประโยชน์จากการเข้าร่วมเป็นส่วนหนึ่งของ
 ระบบทุนนิยมโลก (ตั้งแต่ปี ๒๓๕๔/18๕5 คราพบจนทุกวันนี้) ในครั้งนั้น "...ได้ก่อน และดีกว่า
 ผู้อื่น..." (นิธิ เอียวศรีวงศ์, ๒๕๒๔ : 77) และส่งผลให้กรุงรัตนโกสินทร์ ฯ ในสมัยรัชกาลที่ 4
 เริ่มกลายสภาพเป็นเมืองการค้า หรือที่ ุบุพผานาญ สุวรรณมาศ เรียกว่า "Commercial City"
 (๒๕๒๔ : 3-5)

ก่อนหน้าที่จะเกิดการกลายสภาพเป็นเมืองการค้าในสมัยรัชกาลที่ 4 นั้น ประชากรชาว
 ต่างด้าวที่อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานภายในระบบรัฐแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ฯ มี 2 กลุ่มใหญ่ คือ ชาว
 ต่างด้าวที่อพยพมา เองจากแผ่นดินจีน และชาวต่างด้าวที่ถูกกวาดต้อนมาจากรัฐต่าง ๆ ข้างเคียง
 (พวกแรกอยู่นอกระบบมูลนาย-ไพร่/ทาส พวกหลังอยู่ในระบบมูลนาย-ไพร่/ทาส) พวกแรกมี
 แนวโน้มเพิ่มมากขึ้นทุกขณะ ส่วนพวกหลังมีแนวโน้มลดลง (ปลายยุคนครรัฐ/อาณาจักร) แต่ เมื่อ
 เริ่ม เปลี่ยนเป็น เมืองการค้าภายหลังปี ๒๓๕๔/18๕5 เบื้องต้นมา มีผู้ประมาณว่าครึ่งหนึ่งของประชากร
 ที่เพิ่มขึ้นในแต่ละปี คือ ประชากรที่อพยพเข้ามาจากภายนอกนอกระบบรัฐ (นิพนธ์ เทพวัลย์, ๒๕๒๔ : 85)

การเป็นเมืองการค้าในระบบทุนนิยมโลกจำเป็นจะต้องมีลักษณะ "สากล" ก็จะต้องมีประชากรหลากหลายภาษานานาเชื้อสาย เข้ามาร่วมค้าเป็นกิจการค้าต่าง ๆ ภายในเมือง ซึ่งนอกจากชาวค้าต่างเชื้อสายจีนที่อพยพเข้ามาแล้วระลอกแล้วระลอกเล่า (เพราะอำนาจรัฐในดินแดนแถบลุ่มน้ำเจ้าพระยาไม่กดขี่และเอาเปรียบคนพวกนี้มากนัก และสามารถทำการค้าได้) และชาวตะวันตกกับชาวต่างดาวอื่น ๆ ที่เพิ่มมากขึ้นอย่างมากภายหลังปี ๒๓๔๔/1855 แล้ว ยังมีประชากรชาวพื้นเมืองที่อยู่นอกเมืองกรุงรัตนโกสินทร์ ๆ (ทั้งไกลและใกล้) เริ่มอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานทำมาหากินในเมืองกรุงรัตนโกสินทร์ ๆ และพื้นที่รอบ ๆ มากขึ้นกว่าแต่ก่อน การอพยพเข้ามาของพวกหลังสุดนี้จะทวีจำนวนขึ้นตามหนทางการเดินเรือของเมืองนี้ในเวลาต่อ ๆ มา (โดยเฉพาะช่วงปี ๒๔๐๑/1958 จนถึงปัจจุบัน)

ในปี ๒๓๖๔/1822 (สองปีก่อนที่กองกำลังแห่งอำนาจรัฐอังกฤษได้ยึดครองมะละกาสืบต่อจากกองกำลังแห่งอำนาจรัฐฮอลันดา) Crawford บันทึกไว้ว่า มีเรือสำเภามาค้าขาย ณ กรุงรัตนโกสินทร์ ๆ เพียง 70 ลำ ต่อมาขาดหลวง Pallegoix บันทึกว่า ในปี ๒๓๔๔/1852 (สองปีหลังจากเริ่มมีการใช้เรือกลไฟสำหรับกิจการค้าระหว่างภูมิภาคอื่น ๆ กับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้; ดู : Burling, 1965, ๒๔๒๒ : 355-356) มีพ่อค้าชาวตะวันตกค้าเป็นกิจการค้า ณ กรุงรัตนโกสินทร์ ๆ เพียง 3 รายเท่านั้น แต่ภายหลังสนธิสัญญาเบาริง (๒๓๔๔/1855)¹ ปรากฏว่าในปี ๒๓๔๔/1856 มีเรือต่างดาวมาค้าขาย ณ กรุงรัตนโกสินทร์ ๆ ถึง 200 ลำ มีการสร้างโกดังเก็บสินค้า สำนักงานการเดินเรือ (shipping) และท่าเรืออยู่ ณ บริเวณที่เรือการค้าต่างดาวมาจอด (บุปผานา สุวรรณชาติ, ๒๔๒๔ : 4) คือทางตอนใต้ของเมือง (จากสมัยนั้นเป็นต้นมา กรุงรัตนโกสินทร์ ๆ ก็เริ่มถูกเปลี่ยนแปลงให้ค่อย ๆ เป็นเมืองท่าที่สำคัญที่สุดแต่เพียงแห่งเดียวในดินแดนแถบลุ่มน้ำเจ้าพระยา ทำหน้าที่ส่งผ่านสินค้าต่าง ๆ ออกสู่ "ตลาดโลก" มาจนทุกวันนี้)

เนื่องจากสนธิสัญญาฉบับต่าง ๆ ที่มหาอำนาจรัฐตะวันตก "บีบ" ให้ราชสำนักแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ๆ กระทำร่วมกับพวกตน เป็น "กลไกสำคัญ" ในการผนวกระบบรัฐแห่งลุ่มน้ำเจ้าพระยา "... เข้าอยู่ในกระบวนการขยายตัวของทุนระดับโลก โดยยอมรับหลักการแบ่งงานกันทำระหว่าง

¹ "สนธิสัญญาเบาริง" เป็นฉบับปฐมฤกษ์ แล้วติดตามด้วยสนธิสัญญาต่าง ๆ กับอีก 12 รัฐ ซึ่งมีสาระสำคัญเหมือนกับสนธิสัญญาเบาริง (ณรงค์ เพชรประเสริฐ, ๒๔๒๔ : 78)

ประเทศแบบอาณานิคม (colonial international division of labour)...” และนำไปสู่ “...ความสัมพันธ์อันเชื่อมล้ากับทุนนิยมศูนย์กลาง...” (สุธี ประศาสน์ เศรษฐ์, ๒๕๔๔ : ๑๑)

๑๑) คราบกระทั้งทุกวันนี้ ผู้ศึกษาจึงใคร่ขอนำเสนอสาระสำคัญของสนธิสัญญาเหล่านั้น เพื่อประกอบพิจารณาการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในสมัยนั้น ไว้ดังนี้ (๒๕๒๕ : ๑๑-๑๒)

๑. ยกเลิกพระคลังสินค้าซึ่งเคยผูกขาดการค้าต่างแดนไว้กับราชสำนัก และอนุญาตให้มีการส่งออกข้าวได้โดยเสรี (ก่อนหน้านี้นี้ข้าวถูกถือเป็นพุทธบิณฑัง รัฐบาลจึงห้ามการส่งออก)
๒. ให้ราชสำนักเก็บอากรส่งออกและนำเข้าได้ไม่เกินร้อยละ ๓
๓. ยินยอมให้พ่อค้าต่างด้าว “จ้าง” ชาวพื้นเมืองเข้าทำงานในกิจการค้าและการลงทุน โดยไม่ถูกขัดขวางจากชนชั้นมูลนายตามเงื่อนไขแห่งระบบมูลนาย-ไพร่/ทาสแบบเดิม^๑
๔. ราชสำนักยินยอมอำนวยความสะดวกแก่คนในบังคับประเทศคู่สัญญา ให้มีเสรีภาพในการเดินทางไปค้าขายทั่วราชอาณาจักร มีสิทธิในการเช่าที่ดิน ซื้อหรือสร้างบ้านบนที่ดินนั้น ได้ภายในรัศมี จากกำแพงเมือง อีกทั้งยังต้องคุ้มครองบุคคลเหล่านี้ให้พ้นจากการทำร้ายต่าง ๆ ด้วย
๕. นอกจากภาษีและอากรศุลกากร ห้ามเก็บค่าธรรมเนียมหรือภาษีอื่นใดจากพ่อค้าของประเทศคู่สัญญา ยกเว้นกรณีที่ได้รับความเห็นชอบจากกงสุล
๖. ให้พ่อค้าสามารถนำเข้าหรือส่งออกซึ่งโลหะมีค่าใดโดยไม่มีข้อจำกัด

สุธี ประศาสน์ เศรษฐ์ ชี้ว่า สาระสำคัญทั้ง ๖ ประการแห่งสนธิสัญญาเหล่านี้ มีผลบังคับให้ระบบรัฐทั้งระบบแห่งลุ่มน้ำเจ้าพระยาที่มีศูนย์กลาง/ราชสำนักอยู่ที่กรุงรัตนโกสินทร์ ๆ ขณะนั้น (ยังไม่ควรเรียกว่า “ประเทศไทย” สำหรับระบบการเมืองการปกครองแบบ “ราชอาณาจักร” ใน

^๑Ingram กล่าวว่า ในสมัยรัชกาลที่ ๔ ระบบเกณฑ์แรงงานแทบจะหมดความสำคัญลงไปแล้ว เพราะการขยายตัวของระบบการค้าและระบบการเลิกผลผลิตหรือเงินตรา (ส่วย) แทนการเสียแรงงาน (การเข้าเวร) ในช่วงรัชกาลที่ ๑-๓ (ทรงชัย ๗ ระยะเวลา, ๒๕๒๕ : ๓๑-๓๕)

ขณะนั้น, ขณะที่ยังไม่มี "ระบบราชการสมัยใหม่" /bureaucracy) "...เข้าร่วมอยู่ในวงจรการ
แบ่งงานกันทำระหว่างประเทศแบบอาณานิคม ข้อ 1. และข้อ 2. เป็นการวางรากฐานการ
สถาปนาระบบการค้าเสรี ซึ่งให้ประโยชน์แก่กลุ่มทุนนิยมศูนย์กลางเป็นด้านหลัก ข้อ 3. และ
ข้อ 4. เป็นการสร้างเงื่อนไขให้แก่การค้าและการลงทุน โดยเฉพาะข้อ 3. เป็นการเปิดโอกาส
ให้มีแรงงานรับจ้างเกิดขึ้นได้เป็นครั้งแรกอย่างมีกฎหมายรองรับ ข้อ 5. และข้อ 6. ถือได้ว่า
เป็นการส่งเสริมให้นายทุนต่างชาติ¹ เข้ามาค้าขายและลงทุนในประเทศไทย² มากขึ้น โดยมีข้อ
จูงใจ 2 ประการ คือ การไม่คิดภาษีการค้าและภาษีเงินได้จากธุรกิจ ซึ่งมีลักษณะเหมือนกับ
นโยบายส่งเสริมการลงทุนในปัจจุบัน ที่มีการให้สิทธิพิเศษแก่นายทุนต่างชาติ โดยการยกเว้นภาษี
อากรให้บางประเภท กับการเปิดโอกาสให้นายทุนต่างชาติสามารถนำเงินลงทุนเข้ามาอย่างเต็มที่
(คือการนำโลหะมีค่าเข้ามาใช้ เป็นเงินลงทุน) ขณะเดียวกันก็เปิดโอกาสอย่างไม่จำกัดให้แก่ทุน
เหล่านี้ ในการส่งผลกำไรกลับคืน (การส่งโลหะมีค่าออกไป) สรุปคือ เนื้อหาในสนธิสัญญาเบาริง
ก็คือ การสร้างเงื่อนไขให้พร้อมไว้สำหรับการผนวกเอาประเทศไทย³ เข้าอยู่ในวงจรการแบ่งงาน
กันทำระหว่างประเทศแบบอาณานิคม เพื่อเปิดโอกาสให้การสะสมทุนแห่งทุนนิยมศูนย์กลางในการ
ขยายออกมาในระดับโลก..." (๒๔๖๔ : 11-12)

3.1.2 ว่าด้วยการ เปลี่ยนแปลงในโครงสร้างทางสังคมของระบบรัฐแห่งที่ราบลุ่มน้ำ เจ้าพระยา
(๒๓๑๐-๒๔๓๔/1767-1892)

การผนวกเอาดินแดนแถบลุ่มน้ำเจ้าพระยาเข้าเป็นส่วนหนึ่งของระบบทุนนิยมโลก ในขณะที่
ระบบรัฐแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ๑ ยังอยู่ในสมัยปลายแห่งขุนนครรัฐ/อาณาจักร ๗ กลางคริสต์ศตวรรษที่
19 ได้ส่งผลกระทบต่อโครงสร้างทางสังคม (social structure) ดังนี้

1. ระบบเศรษฐกิจ ปรากฏการขยายตัวของ เศรษฐกิจแบบผลิต เพื่อ เป็นสินค้าคอบสนอง
ตลาดภายนอกของรัฐเป็นหลัก หรือมี ๗ กับการล่มสลายลง เป็นลำดับของ เศรษฐกิจ
แบบผลิต เพื่อการยังชีพ ซึ่งเป็น เศรษฐกิจดั้งเดิมของดินแดนแถบลุ่มน้ำเจ้าพระยา

¹ ควรใช้ภาษาให้สอดคล้องกับยุคสมัย ว่า "นายทุนต่างด้าว"

² ควรใช้ภาษาให้สอดคล้องกับยุคสมัย ว่า "ระบบรัฐแห่งกรุงรัตนโกสินทร์อินทอโยธยา"

³ ควรใช้ภาษาให้สอดคล้องกับยุคสมัย ว่า "ระบบรัฐแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ๑"

ดินแดนแถบนี้เริ่มมีประโยชน์-หน้าที่ (function) ต่อระบบทุนนิยมโลก ในฐานะ เป็นดินแดนที่ผลิตสินค้าเฉพาะอย่าง (specialized) พวกสินค้าขั้นปฐมและ วัสดุดิบ ส่งออกไปสู่ตลาดโลก ผ่านทางเมืองกรุงรัตนโกสินทร์ ฯ (กรุงเทพฯ, กรุงเทพ-ธนบุรี, นครหลวง-กรุงเทพ-ธนบุรี, และกรุงเทพมหานคร ในเวลา ต่อ ๆ มา) ในขณะที่เดียวกันก็นำเข้ามาซึ่งสินค้าสำเร็จรูปจากระบบอุตสาหกรรม ต่าง ๆ ภายนอกประเทศ (กลุ่มทุนนิยมศูนย์กลาง) สำหรับการอุปโภค-บริโภค ในระบบรัฐ¹ ในด้านความสัมพันธ์ทางสังคม อันเกี่ยวเนื่องกับการผลิต (social relations of production) ยังคงเป็นการกดขี่ (ที่ช่างท่านเรียกว่า "บุกริด") ผลประโยชน์ทาง เศรษฐกิจจากที่ดินและแรงงานไพร่/ทาสชาวพื้นเมือง โดยที่ชนชั้น ภูลนายยังคงอ้างกรรมสิทธิ์เหนือที่ดินและแรงงานอยู่เช่นเดิม แม้ว่าจะเริ่มปรากฏ "แรงงานเสรี" และ "กรรมสิทธิ์ที่ดินในขอบเขตจำกัด" ขึ้นบ้างแล้วก็ตาม แต่ ขณะเดียวกัน การใช้เงินตราเป็นตัวไถ่ถอนเวลาและแรงงานออกจากระบบเกณฑ์ แรงงาน ก็ เริ่ม เป็นที่แพร่หลายยิ่งขึ้นทุกขณะ² ในท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงทาง เศรษฐกิจในสมัยรัชกาลที่ 4 กลุ่มที่มีบทบาทสูงในทาง เศรษฐกิจการ เมืองแห่งรัฐ ก็คือ ภูลนายกลุ่มที่มีลักษณะกรรมสิทธิ์มากขึ้น และกรรมสิทธิ์ภายใต้อาณัติและอุปถัมภ์ ของภูลนายกลุ่มต่าง ๆ ซึ่งได้ดัดแปลงตนมาตลอด 3 รัชกาลก่อนหน้านั้น (โดย เฉพาะภูลนายตระกูลขุนนาคน)

2. ระบบการเมือง กลุ่มหลังทางการ เมืองที่มีบทบาทสูงในระบบการเมืองในสมัย รัชกาลที่ 4 คือ กลุ่มราชสำนักแห่งวังหลวง, กลุ่มราชสำนักแห่งวังหน้า (อย่าง

¹ กระบวนการนี้ ได้ทำลายโอกาสที่จะเจริญต่อไปของหัตถกรรมพื้นบ้านต่าง ๆ ภายใน ระบบรัฐ จนในที่สุดต้องพังทะลายลงไปอย่างน่าเสียดาย เพราะไม่อาจ "แข่งขันสู้ราคา" กับสินค้าสำเร็จรูปที่นำเข้ามาจากประเทศอุตสาหกรรมต่าง ๆ ในช่วงเวลานั้น (โดยเฉพาะจาก มหาอำนาจรัฐอังกฤษ)

² และแพร่ระบาคกว้างขวางยิ่งขึ้น เป็นอันมาก ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา

น้อยจนถึงปี ๒๔๐๔/1865)¹ และบุคลากรที่มีลักษณะกระฎุมพีมากขึ้น กลุ่มต่าง ๆ โดยเฉพาะบุคลากรตระกูลขุนนาง ซึ่งทำหน้าที่บริหารศูนย์อำนาจรัฐ/ราชสำนัก ครบจนถึงต้นรัชกาลที่ 5 (ในฐานะ "ผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน") กลุ่มหลังเหล่านี้จึงรวมกันเป็นผู้กำหนดทิศทาง แนวทางการเปลี่ยนแปลงระบบเศรษฐกิจ และระบบกฎหมาย ในสมัยนั้น ในลักษณะที่ไม่อาจต้านทานคือแรงบีบของมหาอำนาจรัฐต่าง ๆ แห่งทุนนิยมศูนย์กลาง ต้องยินยอมเข้าร่วมเป็นส่วนหนึ่งของระบบทุนนิยมโลกอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ด้วยตระหนักในพลังอำนาจอันเกรียงไกรยิ่งใหญ่ของราชสำนักชาวตะวันตกเหนือราชสำนักจีน (ที่เคยเป็น "แม่แบบ" ของราชสำนักอยุธยา และราชสำนักกรุงรัตนโกสินทร์ ๆ มานานในอดีต) ซึ่งเพิ่งจะถูกบั่นทอนบารมีโดยกองกำลังแห่งมหาอำนาจรัฐอังกฤษ (๒๓๔๒-๒๓๔๔/1839-1842) และทั้งยังจะได้รับประโยชน์ไม่น้อยจากการขยายกิจการค้าร่วมกับนายทุนต่างดาวเหล่านั้น บนเงื่อนไขที่อำนาจรัฐต่างดาวยังเคารพในการดำรงอยู่ต่อไปของระบบขุนนาง-ไพร่/ทาส บนที่ดินอันกว้างใหญ่ไพศาลแห่งลุ่มน้ำเจ้าพระยา นั่นคือ ยังคงสามารถอุดหนุนประโยชน์ทางเศรษฐกิจจากเงินค่าราชการและภาษีส่วยสาอากรต่าง ๆ จากบรรดาไพร่/ทาสชาวพื้นเมืองได้ตามความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจการเมืองแบบเดิม อย่างน้อยก็ในช่วงเวลาที่ การเติบโตของชนชั้นกระฎุมพีภายในระบบรัฐ อันสืบเนื่องมาจากการทำสนธิสัญญายินยอมให้ประเทศทุนนิยมทางตะวันตกเข้ามาครอบงำเอาส่วนเกินทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นภายในระบบรัฐออกไป (Elliott, 1978, ๒๔๒๓ : 5-6) ยังอยู่ในระดับปรยุคลอดสมัยรัชกาลที่ 4 และ "...ความพยายามที่จะให้สมาชิกของสถาบันกษัตริย์มีสำนึกที่แตกต่างและเด่นชัดออกจากชนชั้นอื่น..." (นิธิ เอียวศรีวงศ์, ๒๔๒๑ : 58) ในสมัยรัชกาลที่ 4 ก็ได้เป็นพื้นฐานอย่างสำคัญให้แก่ระบบการเมืองที่ราชวงศ์มี

¹ปีที่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ เสด็จสวรรคต อย่างไรก็ดีตาม เมื่อกรมขุนทิณิด-ประขานาถ ได้เสด็จขึ้นครองราชย์ (โดยที่รัชกาลที่ 4 มิได้เจ้ะจงยกราชสมบัติแก่ผู้ใด) เป็นรัชกาลที่ 5 ขณะทรงมีพระชนมายุ 16 พรรษา ราชสำนักแห่งวังหลวงก็ได้แต่งตั้งกรมหมื่นบวรวิไชยชาญ (พระโอรสองค์ใหญ่ของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ) ขึ้นเป็นกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญ ในตำแหน่งพระมหาอุปราชด้วยในโอกาสเดียวกัน

บทบาทในราชสำนักอย่างไม่เคยปรากฏมาก่อน หรือมี ๗ กับการลดทอนอำนาจทางการเมืองของขุนนางและขุนนางอื่น ๆ ลงเป็นอย่างมาก โดยการยกเลิกระบบขุนนาง-ไพร่ทาส และสร้างระบบการเกณฑ์ทหารขึ้นแทน ในรัชกาลต่อ ๆ มา แห่งระบบรัฐสมบูรณาญาสิทธิ ซึ่งจะกล่าวถึงต่อไป

3. ระบบเจ็ดปัญญา การศึกษาการเปลี่ยนแปลงระบบเจ็ดปัญญาแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ๗ (ที่มีพุทธศาสนา และสถาบันกษัตริย์เป็นเสาหลักสองด้าน) ด้วยทัศนะทางสังคม-ประวัติศาสตร์ที่แหลมคม ปรากฏอยู่ในเอกสารทางวิชาการที่จัดพิมพ์โดยสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย (๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๒๑) ชื่อ "ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ ในพระราชพงศาวดารอยุธยา" โดย นิธิ เอียวศรีวงศ์ เขาได้ชี้ให้เห็นถึงจุดสำคัญเกี่ยวกับพันธกิจของสถาบันกษัตริย์ที่มีต่อพุทธศาสนาและค่องระบบสังคมโดยส่วนรวมที่เคลื่อนไหว เปลี่ยนแปลงมาตามสภาพการณ์ทางสังคมในแต่ละช่วงเวลา และการเปลี่ยนแปลงนี้สะท้อนให้เราเห็นได้ โดยการพิจารณาการเปลี่ยนแปลงแก้ไข "เนื้อหาในกฎหมาย และพระราชพงศาวดาร ที่กระทำขึ้นในแต่ละสมัย จากการศึกษาหลักฐานทางประวัติศาสตร์ เขาพบว่า "...การแย่งชิงอำนาจกันอย่างรุนแรงและนองเลือดนั้น" เป็นสิ่งที่พระราชพงศาวดารซึ่งชำระครั้งธนบุรี-รัตนโกสินทร์ ต้องการเน้น ในขณะที่พระราชพงศาวดารซึ่งชำระในครั้งอยุธยา ต้องการผ่อนให้เบาลง การแสวงหาสิทธิธรรมโดยการ เขกสมรสกับเจ้านายฝ่ายในของราชวงศ์ก่อน หรืออ้างสิทธิการสืบสายโลหิตอย่างลับ ๆ (เช่น เป็นโอรสลับของกษัตริย์องค์ก่อน) เป็นสิ่งที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า ฯ ไม่ทรงปฏิบัติ... ดูเหมือนพระองค์จะยอมรับการ เป็นผู้ชิงราชสมบัติอย่างตรงไปตรงมา แต่ทรงสร้างสิทธิธรรมของการปกครองของพระองค์ด้วยอุดมการณ์อีกอย่างหนึ่ง... ทั้งสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีและพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า ฯ ทรงเป็นแต่เพียงขุนนางระดับกลางหรือค่อนข้างต่ำในสมัยก่อนเสียกรุง สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงได้รับตำแหน่งเป็นพระยาวชิรปราการ... ส่วนพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า ฯ ทรงมีบรรดาศักดิ์เพียงหลวงยกกรมมิตร เมืองราชบุรี พระราชมารดาของพระองค์ตามพระบรมราชาธิบายของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ แก่เขาริง ก็มีเชื้อสายจีนพ่อค้าในอยุธยา ยิ่งกว่านั้น คงจะทรงมีความสัมพันธ์กับประชาชนชาวจีนที่ฮัมหวา... ที่ตั้งนิคมของจีนรุ่นแรก ๆ แห่งหนึ่ง... ไม่เคยมีครั้งใดเลยในประวัติศาสตร์อยุธยาที่ขุนนางยศต่ำ เพียง เท่าสมเด็จ

พระเจ้ากรุงธนบุรีและพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า ฯ จะสามารถขึ้นครองราชสมบัติได้ ด้วยเหตุคั้งนั้นทั้งสองพระองค์จึงไม่ทรงสนพระทัยในการจรรโลง 'ความศักดิ์สิทธิ์' ของระบบกษัตริย์อยุธยาไว้นัก สิทธิการสืบสายโลหิตจึงถูกพระราชพงศาวดารที่ชำระกันภายใต้อำนาจของพระองค์ตีแผ่ให้เห็นว่าเป็นเพียงนิยาย เพราะกษัตริย์อยุธยาจำนวนไม่น้อย (ในพระราชพงศาวดาร มิใช่ในประวัติศาสตร์จริง ๆ) ก็ต่างเป็นสามัญชนทั้งสิ้น..." (๒๔๒๑ : 35-36) และ "... แม้ว่าพระราชพงศาวดารที่ชำระครั้งธนบุรี-รัตนโกสินทร์ จะพูดถึงกำเนิดในแง่ที่แสดงบารมีซึ่งสิ่งสมมาแต่อดีตชาติ แต่ก็ปฏิเสธ 'สิทธิ' โดยกำเนิด (birthrights) ในหมู่ชนชั้นปกครองด้วยกันเองคือขุนนางและเจ้านาย การแย่งชิงราชสมบัติมิได้เป็นสิ่งที่พระราชพงศาวดารสนับสนุนเป็นแน่ แต่การอ้างสิทธิธรรมจากการสืบสายโลหิตเพียงอย่างเดียว นั้น เป็นสิ่งที่พระราชพงศาวดารไม่ยอมให้ คนที่พิสูจน์ตัวเองได้ว่าจะสามารถประกอบภารกิจตามแนวพุทธศาสนา ทั้งทางโลกและทางธรรมค่างหากที่พระราชพงศาวดารให้สิทธิธรรมอย่างสูงสำหรับการครองราชบัลลังก์ จึงไม่มีประโยชน์ที่จะคัดค้านการขึ้นครองราชบัลลังก์ของคนเช่นนั้น อย่างเดียวกับที่ขุนนางและเจ้านายเคยยอมมาแล้วแก่พระเจ้าทรงธรรม พระเจ้าปราสาททอง พระนารายณ์ พระเพทราชา สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี และพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า ฯ การต่อสู้คัดค้านคนที่มีบารมีพร้อมแล้ว จะทำให้เกิดการนองเลือดโดยไม่จำเป็น ด้วยการอบรมศึกษาเช่นนี้ เจ้านายและขุนนางจะยอมให้กรมหมื่น เจษฎาบดินทร์และเจ้าฟ้ามงกุฎขึ้นครองราชสมบัติในเวลาต่อมา โดยปราศจากการนองเลือดที่ไม่จำเป็นนั้น..." (๒๔๒๑ : 54) การอบรมให้สมาชิกของสถาบันกษัตริย์มีสำนึกที่แตกต่างและเด่นชัดออกจากชนชั้นอื่น ในสมัยรัชกาลที่ 4 ได้ก่อให้เกิดความสำนึกในชนชั้นของคนในบรรดาเจ้านายมากขึ้น "...ในสมัยอยุธยา เจ้านายชั้นสูงจะต้องถูกเก็บเอาไว้ให้ห่างไกลจากอำนาจทางการเมือง การแบ่งภารกิจตามคติของพุทธศาสนา จากกษัตริย์ลงมาสู่พระบรมวงศานุวงศ์ ก่อให้เกิดความสำนึกว่าภารกิจนั้น เป็นภารกิจร่วมกับ... อันจะเป็นการปูทางให้แก่พระบรมราชโอรสในการที่จะสถาปนาความสำนึกใน พันธกิจของชนชั้นสูง (noblesse oblige) ในบรรดาพระราชอนุชาและพระราชโอรสในรัชกาลที่ 5 ได้..." (๒๔๒๑ : 58) ในช่วงสมัยแห่งการก่อตั้งประเทศที่กำลังจะเปิดฉากขึ้นในเวลาต่อมา (รัชกาลที่ 5 ถึงรัชกาลที่ 7)

จากประวัติศาสตร์อันยาวนานของการ เกื้อกูลซึ่งกันและกัน ระหว่างสถาบันกษัตริย์ และพุทธศาสนา ดูเหมือนเราจะไม่สามารถแยกศาสนาพุทธออกจากสถาบันกษัตริย์ หรือแยกสถาบันกษัตริย์ออกจากความ เชื่อแบบชาวพุทธแห่งลุ่มน้ำเจ้าพระยาได้เลย แนวคิดและทฤษฎีว่าด้วยกำเนิดและการดำรงอยู่ของโลก จักรวาล และมนุษย์ ใน คัมภีร์ เก้าแถ่ที่ชื่อ วัคคัณณสูตร ได้เป็นรากฐานสำคัญให้แก่ นักเขียนชาวพุทธในการ สร้างแนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับกำเนิดและการดำรงอยู่ของรัฐ และการปกครอง โดยรัฐมานานแสนนาน แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับรัฐและกษัตริย์ในภูมิภาคเอเชีย ตะวันออกเฉียงใต้สมัยนครรัฐ/อาณาจักร ก็วางอยู่บนพื้นฐานเดียวกัน เพียงแต่ได้ คัดแปลงและเพิ่มเติมแนวคิดบางประการเข้าไป กล่าวคือ แบบจำลองรัฐวาทขึ้นใน แนวเดียวกับแบบจำลองมหাজักรวาลตามทฤษฎี โลกภูมิของพุทธศาสนาผสมฮินดู, คน ที่เป็นกษัตริย์จะต้อง เป็นผู้ที่ได้สิ่งสมบารมีมาไว้มากที่สุด, กษัตริย์เป็นทั้งผู้ปกครอง และผู้ทำนุบำรุงคณะสงฆ์, และกษัตริย์ในฐานะผู้บำรุงพระพุทธศาสนา เปรียบเสมือน พระโพธิสัตว์ที่จะนำมนุษย์ไปสู่พระนิพพาน (๒๔๒๑ : 46) กษัตริย์จึงไม่เพียงเป็น ผู้นำในทางอาณาจักร เท่านั้น แต่ยังต้องเป็นผู้นำในทางศาสนจักรด้วย ดังนั้น จึง กล่าวได้ว่า โครงสร้างส่วนบนของนครรัฐ/อาณาจักรในแถบลุ่มน้ำเจ้าพระยาคำ เน้น ไปในลักษณะที่คณะสงฆ์สร้างความชอบธรรม ในการปกครองให้แก่สถาบันกษัตริย์ด้วย การเผยแพร่แนวคิดดังกล่าวข้างต้น ในขณะที่สถาบันกษัตริย์ก็จะเป็นผู้ทำนุบำรุงคณะ สงฆ์, ผู้ปกครองคณะสงฆ์, และผู้นำสังคมไปสู่ทิศทางการที่ถูกคอง หากปรากฏมี "สิ่ง ไม่ถูกคอง" ในคณะสงฆ์ กษัตริย์ก็สามารถเปลี่ยนแปลงเสียให้ถูกคองได้ ดังจะ เห็น ได้จากว่า อำนาจในการแต่งตั้งหรือถอดถอนตำแหน่งต่าง ๆ ในคณะสงฆ์อยู่ที่สถาบัน กษัตริย์ (ซึ่งต่างจากยุโรป ที่ประมุขฝ่ายศาสนจักร เป็นผู้แต่งตั้งหรือถอดถอนกษัตริย์) มาโดยตลอด แนวคิดดังกล่าวข้างต้นมิได้ถูกเน้นในสมัยอยุธยา แต่มาเน้นย้ำกันใน สมัยธนบุรีและรัตนโกสินทร์ ฯ กษัตริย์ในอุดมคติของราชสำนักธนบุรีและราชสำนัก รัตนโกสินทร์ ฯ จึงมีเพียงแต่ทรงพระปริชาด้านการใช้อำนาจเท่านั้น หากยังต้อง แดกฉานในธรรมด้วย จึงจะสามารถเป็นผู้นำของระบบสังคมได้อย่างชอบธรรมและ ศักดิ์สิทธิ์ ด้วยเหตุนี้ เมื่อรัชกาลที่ 4 จะทรงสนพระทัยในวิชาการตะวันตก (ถึงกับ มีชาวตะวันตกทำหน้าที่เป็น "ครู" อยู่ในราชสำนักชั้นใน : แอนนา) หรือสถาปนา- ธรรมเนียมตะวันตก แต่พระองค์ก็ทรงคองแดกพระองค์เป็นผู้แดกฉานเชี่ยวชาญในเรื่อง

พุทธศาสนาด้วย สถานภาพกษัตริย์ของพระองค์จึงจะมีคงอยู่ได้ อุดมคติเช่นนี้ยังคงได้รับการสืบทอดต่อ ๆ มา อย่างไม่คลอนคลายจนทุกวันนี้ สิ่งสุดท้ายที่ควรกล่าวถึงในเรื่องระบบจิตปัญญา ก็คือ การศึกษา (การอ่านและการเขียน) ที่เริ่มก่อตัวขึ้นนอกครัว "วังและวัด" (ซึ่งเคยผูกขาดการอ่านและการเขียนมานานนับศตวรรษ) โดยการบุกเบิกของชนชั้นกรรมาชีพในช่วงรัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 3 ยังผลให้เกิดหนังสือแบบเรียนและวรรณกรรมที่ค้างออกไปจากสมัยอยุธยาอย่างแจ่มชัด การติดต่อค้าขายกับชาวต่างด้าวนานาชาติในสมัยรัชกาลที่ 4 ยิ่งช่วยเร่งการเติบโตของชนชั้นเวลาว่าง (leisure class) พวกใหม่ หรือพวกกรรมาชีพที่ห่อค้าทั้งหลาย และการเจริญวัยของ "การศึกษาและวรรณกรรม นอกครัววังและวัด" อันเป็นผลพวงของโลกทัศน์กว้างไกลกว่าแห่งชนชั้นกรรมาชีพที่กำลัง "โควันโคกิน" อยู่ในสมัยนั้น (ดู : นิธิ เอียวศรีวงศ์, ๒๕๒๔ : 103-158, และ ๒๕๒๔ : 71-78)

๓.1.3 ว่าด้วยการเปลี่ยนแปลงของเมืองกรุงรัตนโกสินทร์อันต่อโยชยา

(๒๓๑๐-๒๔๓๔/1767-1892)

หลังจากได้วิเคราะห์ผลกระทบของการจัดตั้งระบบทุนนิยมโลกที่มีต่อโครงสร้างทางสังคมแห่งระบบรัฐกรุงรัตนโกสินทร์ ๓ จะเห็นได้ว่า ผลกระทบต่อระบบเศรษฐกิจฐานแรงที่สุด สำหรับระบบการเมือง และระบบจิตปัญญา ในโครงสร้างส่วนบนนั้น มิได้รับผลกระทบกระเทือนเท่าใดนัก ในรัชกาลที่ 4 แต่จะส่งผลในระยะยาวให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างส่วนบนในเวลาต่อมาอย่างต่อเนื่องเป็นระลอก (เมื่อชนชั้นกรรมาชีพได้เติบโต จนมีโลกทัศน์ทางการเมืองที่แกร่งกล้าเกินกว่าจะยินยอมให้ชนชั้นนำเก่า เป็นผู้ยึดกุมอำนาจ และนโยบายการปกครองประเทศแต่เพียงฝ่ายเดียวอีกต่อไป) ณ ที่นี้ ผู้ศึกษาจะได้เริ่มชี้ให้เห็นถึงผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างสังคมที่มีต่อสภาพการณ์ทางกายภาพ/ชีวภาพของ เมืองกรุงรัตนโกสินทร์ ๓ ณ ช่วงสมัยที่ถูกบีบบังคับให้ก้าวกระโดดจากสภาพเมืองในยุคนครรัฐ/อาณาจักร เริ่มกลายสภาพเป็นเมืองการค้าเมืองหนึ่งในอ้อมกอดของระบบทุนนิยมโลก-ดังต่อไปนี้

เนื่องจากชนชั้นนำแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ได้รับประโยชน์ไม่น้อยจากการ เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดตั้งระบบการค้าแบบทุนนิยม ในด้านการผลิตมูลนายกลุ่มต่าง ๆ ก็ได้พยายามขยายและปรับปรุงระบบการผลิตสินค้าเกษตรกรรมและวัตถุพิเศษต่าง ๆ เช่น พริกไทย ข้าว น้ำตาล น้ำมันมะพร้าว

ดึก ตะกั่ว งาข้าง ผ้าย ชุง รังนก ฯลฯ เพื่อเป็น "สินค้าออก"¹ และเพื่อให้ระบบการค้าส่งออกของเหล่าพ่อค้า "สากล" ทั้งหลาย และพ่อค้าชาวพื้นเมือง อันได้แก่พ่อค้าเชื้อสายจีนได้อาศัยและอุปถัมภ์ของขุนนาง กับขุนนาง-กระฎุมพีที่ดำเนินธุรกิจการค้า เป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ ก็จำเป็นต้องดัดแปลงเมืองให้เริ่มมีลักษณะเป็นเมืองการค้า มีถนนภายในเมือง มีร้านค้า ตลาด ธนาคาร และท่าเรือ ถนนภายในเมืองที่ตัดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 4 ได้แก่ ถนนเจริญกรุง, ถนนบำรุงเมือง, ถนนเฟื่องนคร เป็นต้น มีการก่อสร้างตึกแถวร้านค้าตามสองฟากถนนเหล่านี้ อย่างห่าง ๆ ถนนเหล่านี้จึงเป็นถนนการค้าสายแรก ๆ ของเมือง โดยเฉพาะถนนเจริญกรุงซึ่งมีแนวเฉียงแม่น้ำลงไปทางด้านใต้ของเมือง เริ่มปรากฏชุมชนการค้า/ตลาดของพวกคนเชื้อสายจีน (ที่เชี่ยวชาญทางการค้ากว่าชาวพื้นเมือง) เป็นหย่อม ๆ ถัดลงไปเป็นบริเวณที่ตั้งสถานกงสุลแห่งรัฐต่างต่าง ๆ และร้านค้า ตลอดจนธนาคารแห่งแรก ๆ ที่เกิดขึ้นในระบบรัฐ (ดูแผนที่ 4.5 ประกอบ)

ทรงสรรค นิลกำแหง และคณะ-บรรยายว่า "...ในกรสร้างถนนเจริญกรุงนี้...ได้ทรงนำเอาวิธีการขยายความเจริญทางการค้าขายมาเผยแพร่ด้วย โดยทรงสร้างตึกแถวขึ้นเดียวตามสองฟากถนนเป็นระยะ ๆ พระราชทานแก่พระราชโอรสและพระราชธิดา เพื่อเก็บผลประโยชน์ตึกแถวเหล่านี้ส่วนมากเป็นร้านค้าของคนจีนและห้างฝรั่ง ทำให้ถนนมีบทบาทและความสำคัญในการขยายตัวทางการค้ามากยิ่งขึ้น..." (๒๔๒๔ : 49) เท่ากับเป็นการวางรากฐานเมืองต้นให้แก่การขยายตัวของระบบถนนในเวลาต่อ ๆ มา "คลอง" จึงเริ่มพบกับคู่แข่งที่น่ากลัวที่สุดของมัน เป็นครั้งแรก ๆ ในสมัยรัชกาลที่ 4 นั้นเอง

แม้จะเริ่มถูกดัดแปลงให้ค่อย ๆ กลายสภาพเป็นเมืองการค้าขึ้นปฐม หรือ ๑ กับการขยายพื้นที่เมืองลงไปทางใต้โดยการตัดถนนเจริญกรุง, ถนนบำรุงเมือง, และถนนสิลม แต่สภาพเมืองนครรัฐที่มีพระบรมมหาราชวัง เป็นศูนย์กลางก็ยังคงดำรงอยู่เช่นเดิม ในสมัยรัชกาลที่ 4 พระบรมมหาราชวังก็ยังปรากฏมีการก่อสร้างพระที่นั่งต่าง ๆ เพิ่มเติมขึ้นอีกมากมาย นอกจากนี้ ยังได้มีการก่อสร้างพระราชวังใหม่ขึ้น ๗ สวนตรงข้ามกับกำแพงพระบรมมหาราชวังด้านตะวันออก พระราชทานนามว่า "วังสราญรมย์" สถาปัตยกรรมเหล่านี้จึงเป็นไปเพื่อเสริมแต่ง "ศูนย์กลางเมือง" ตามพระราชธรรมนิยมของกษัตริย์แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ๆ โดยมีได้เกี่ยวข้องกับอันใดกับ

¹"สินค้าเข้า" ในสมัยนั้น ได้แก่ เครื่องมือเครื่องใช้ที่ทำด้วยเหล็ก, อาวุธพวกมีดพับ, ผ้าแพรจีน, สมู, เครื่องแก้ว, เหล้าจุ่น, ใบชา, ผืน, และของมีค่าต่าง ๆ เป็นต้น

การค้าขายหรือการขยายพื้นที่เมืองเลย แต่กระนั้น ก็ยังปรากฏมีการก่อสร้างวังขึ้นแห่งหนึ่ง ซึ่ง
จะส่งผลกระทบต่อขยายพื้นที่เมืองในเวลาต่อมา วังดังกล่าวนี้คือ วังสวนสระปทุม (ชาวบ้านเรียกสั้นๆ
ว่า วังสระปทุม) ซึ่งสร้างขึ้นบนที่นาหลวงริมคลองบางกะปิ "...มีอาณาบริเวณกว้างขวางใหญ่โต
ทำเป็นสระบัวและเกาะน้อยใหญ่ สำหรับให้พวกข้าราชการฝ่ายในพายเรือเล่น อาคารภายใน
พระราชวังประกอบด้วย พระที่นั่งที่ประทับแรม เอนก หลับหลา โรงละคร และคาน้ำสำหรับ
เจ้าจอม...นอกจากนั้น ยังทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างวัดสำหรับพระสงฆ์ภิกษุธรรมยุติ
ขึ้นติดกับพระราชวัง พระราชทานนามว่า วัดปทุมวนาราม การสร้างพระราชวังและวัดที่ริมคลอง
บางกะปินี้ เท่ากับเป็นการชักนำประชาชนในเขตพระนครให้มาตั้งบ้านเรือนทางด้านตะวันออกของ
พระนครให้มากขึ้น..." (ทรงสรรค นิลกำแหง และคณะ, ๒๕๒๔ : 51)

การเปลี่ยนแปลงสภาพทางกายภาพ/ชีวภาพของเมือง ในสมัยรัชกาลที่ 4 มิได้แพร่
กระจายออกไปรอบด้าน หากแต่จำกัดตัวอยู่เฉพาะเมืองชั้นในและทางคาน้ำไคของเมือง ซึ่งเป็น
แหล่งที่อยู่อาศัยและการค้าของชาวต่างคำวกลุ่มต่าง ๆ ทางคาน้ำตะวันออกนอกจากการสร้างวัง
และวัดขึ้นบนที่นาแล้ว ยังได้มีการขุดคลองลัดสายหนึ่งจากคลองผดุงกรุงเกษมออกไปถึงคลองพระโขนง
เรียกชื่อว่า คลองถนนตรง ซึ่งเท่ากับได้เป็นพื้นฐานให้แก่การขยายเมืองไปทางตะวันออกในเวลา
ต่อมา สำหรับพื้นที่คาน้ำเหนือของเมืองและพื้นที่บางกอกฝั่งตะวันตกถูกดัดแปลงน้อยมากในรัชกาลนี้
อนึ่ง ในตอนต้นของช่วงเวลาที่เรียกกันว่า "สมัยล่าอาณานิคม" นี้ "...ความนิยมในรูปแบบ
สถาปัตยกรรมและการก่อสร้างแบบยุโรป¹ ได้มีปรากฏทั่วไปในอาคารที่สร้างขึ้นในรัชสมัยนี้ ทั้งใน
ราชสำนัก วัด และอาคารร้านค้า..." (ทรงสรรค นิลกำแหง และคณะ, ๒๕๒๔ : 47. และดู
แผนที่ ๑.5 ประกอบ)

¹ สิ่งนี้ย่อมสะท้อนให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงบางประการในโลกทัศน์ของชนชั้นนำแห่งรัฐ
นิธิ เอียวศรีวงศ์ กล่าวว่า "...ความนิยมที่จะเป็นสมบัติของพวกศักดินายาวนานแล้ว แต่ในด้าน
วัฒนธรรม ความนิยมใช้เครื่องใช้จากต่างประเทศจะแพร่หลายออกไปอย่างกว้างขวางกว่า
ที่เคยผ่านมาในอดีต ความนิยมเช่นนี้จะรุนแรงกว่าสมัยอยุธยาอีกด้วย เพราะ "ความเป็นต่าง
ประเทศ" ถูกรับมาไว้ทั้งในทางสถาปัตยกรรม วรรณกรรม ดนตรี และวิทยาการบางอย่าง นับ
เป็นพื้นฐานสำคัญที่ชนชั้นนำจะรับวัฒนธรรมตะวันตกในสมัยต่อมา..." (๒๕๒๔ : 76)

3.2 กรุงเทพฯ สมัยรัฐสมบูรณาญาสิทธิแห่งสยาม (๒๔๓๔-๒๔๗๕/1892-1932)

ส่วนนี้ทั้งหมดจะเป็นการศึกษารากฐานที่มาโดยทั่วไปของกรุงเทพมหานคร ในช่วงระยะเวลาดังกล่าวข้างต้น โดยจัดแบ่งออกเป็น 3 ส่วนใหญ่ ๆ คือ

- 3.2.1 ว่าด้วยสภาพการณ์ทั่วไปของระบบรัฐสมบูรณาญาสิทธิแห่งสยาม ภายใต้สภาพการณ์ทางสังคมระดับโลก (๒๔๓๔-๒๔๗๕/1892-1932)
- 3.2.2 ว่าด้วยการเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างทางสังคมของระบบรัฐสมบูรณาญาสิทธิแห่งสยาม (๒๔๓๔-๒๔๗๕/1892-1932)
- 3.2.3 ว่าด้วยการเปลี่ยนแปลงของเมืองกรุงเทพฯ (๒๔๓๔-๒๔๗๕/1892-1932)

3.2.1 ว่าด้วยสภาพการณ์ทั่วไปของระบบรัฐสมบูรณาญาสิทธิแห่งสยาม ภายใต้สภาพการณ์ทางสังคมระดับโลก (๒๔๓๔-๒๔๗๕/1892-1932)

นับแต่ Watt และ Boulton ได้ประดิษฐ์เครื่องจักรไอน้ำออกจำหน่ายเป็นครั้งแรกในปี ๒๓๐๖/1763 (ปลายสมัยอยุธยา) 2 ทศวรรษต่อมาจึงเริ่มมีการนำเครื่องจักรไอน้ำไปใช้ในกิจการค้า และเป็นที่แพร่หลายอย่างมากในยุโรปและอเมริกาช่วงภายหลังปี ๒๓๖๓/1820 เป็นต้นมา (แล คิลวิกทริคส์, ๒๔๒๔ : 41) 3 ทศวรรษต่อมาจึงเริ่มมีการใช้เรือกลไฟในกิจการค้าต่าง ๆ ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ หรือ ๆ กับการเริ่มต้นผนวกดินแดนต่าง ๆ ในภูมิภาคนี้เข้าเป็นส่วนหนึ่งของระบบทุนนิยมโลกแบบอาณานิคม (โดยผ่านทาง การยึดครองด้วยกำลังทหารและการทำสนธิสัญญากับต่าง ๆ กับศูนย์อำนาจรัฐต่าง ๆ ที่ยังยึดครองไม่ได้) การทำสนธิสัญญากับมหาอำนาจรัฐต่าง ๆ ชาวตะวันตกในสมัยรัชกาลที่ 4 (นับตั้งแต่สนธิสัญญาเบาริงกับอังกฤษในปี ๒๓๔๔ 1855 เป็นต้นไป) ในช่วงเวลาที่ "...การเดินเรือกลไฟระหว่างยุโรปและเอเชียอาคเนย์มีมากขึ้น..." (Burling, 1965, ๒๔๒๒ : 365) นั้น ก็ย่อมเป็นส่วนหนึ่งในหลาย ๆ ส่วนที่เกิดขึ้นจากการเคลื่อนไหวทางการเมืองของเหล่ากระฎุมพี/นายทุน ทั้งแท้และเทียมต่าง ๆ¹ แห่งรัฐมหาอำนาจ

¹ กระฎุมพี/นายทุนแท้ หมายถึง กลุ่มที่เดิมโค่นขึ้นมาจากรัฐกิจการค้าโดยมิได้อาศัยรากเง่าจากพวกราชวงศ์หรือขุนนาง ส่วนกระฎุมพีเทียม หมายถึง กลุ่มราชวงศ์หรือขุนนางที่ปรับตัวกลายเป็นกระฎุมพี/นายทุนแล้วในทางเนื้อหา แต่ยังคงรักษารูปแบบเดิมภายนอกแบบกษัตริย์นิยมอยู่

ยุโรปตะวันตก และสหรัฐอเมริกาที่กำลังเสริมสร้างเศรษฐกิจแบบทุนนิยม (ภายหลังจากประกาศอิสรภาพจากการปกครองของมหาอำนาจรัฐแห่งเกาะอังกฤษแล้วนานเกือบศตวรรษ) ภายในประเทศอยู่อย่างชะงักเข้มนั่นในช่วงเวลานั้น ในการจัดตั้งระบบทุนนิยมโลกแบบอาณานิคมขึ้นเพื่อค้าประกันเสถียรภาพและความก้าวหน้าของ "ระบบการค้าเสรี" (laissez faire) ในหมู่พวกตน หรือม ๆ กับการปิดครองและ/หรือบังคับทำสนธิสัญญาทางเศรษฐกิจการเมืองต่าง ๆ ที่เอื้อประโยชน์ต่อการเติบโตของระบบทุนนิยมในขอบเขาระดับโลก กับบรรดามหาอำนาจท้องถิ่นต่าง ๆ แห่งระบบรัฐเกษตรกรรมทั้งหลายที่อ่อนแอกว่าในทวีปต่าง ๆ ทั่วโลก สำหรับในเอเชีย แม้แต่อาณาจักรจีนอันยิ่งใหญ่เกรียงไกร และเห็นเสถียรภาพให้กับการเมืองระดับสากลในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มานานหลายศตวรรษ ก็ยังมีอาจหลุดลอดออกไปจากเงื้อมมือของทุนนิยมตะวันตกได้ และการขยายตัวของเศรษฐกิจแบบทุนนิยมในแผ่นดินใหญ่จีนด้านชายฝั่งทะเลตะวันออกและใต้ เริ่มสั่นคลอนเสถียรภาพการปกครองแห่งราชสำนักจีนตั้งแต่กลางคริสต์ศตวรรษที่ 19 เมื่อความต้องการกระหายที่จะได้ขยายระบบการค้าเสรีในแผ่นดินจีน ขัดแย้งกับระบบกฎหมาย/ประเพณี และระบบริหารราชการ ตามแบบอย่างแห่งราชสำนักราชวงศ์เซ็งผู้เย่อหยิ่ง ผลประโยชน์อันมหาศาลที่จะได้หากขยายระบบการค้าในแผ่นดินจีน (โดยการเป็นผู้นำพาณิชย์ข้ามทะเลมาจากอินเดีย ซึ่งเป็นเขตอิทธิพลแห่งอำนาจรัฐอังกฤษมาตั้งแต่ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18) ก็ได้เร่งเร้าให้กระทรวงที่/นายขุนแห่งอำนาจรัฐอังกฤษ ประกาศสนธิสัญญาพินแผ่นดินจีนเป็นครั้งแรก ที่รู้จักกันในนาม "สงครามฝิ่น" (๒๓๘๒-๒๓๘๔/1839-1842)

การลงนามในสนธิสัญญานานกิง (๒๓๘๔-๒๓๘๖/1842-1843) อาจนับเป็นจุดเริ่มต้นของการเปลี่ยนแปลงดุลอำนาจทางเศรษฐกิจการเมืองระหว่างรัฐต่าง ๆ ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงและตะวันออกเฉียงใต้ อย่างไม่เคยปรากฏมาก่อนนานนับศตวรรษ สาเหตุสำคัญของสนธิสัญญานี้ คือ

1. เปิดท่าเรือสำคัญ 5 แห่ง คือ กวางตุ้ง เอ๋อเหม็ง ชูเจา นิงโป และเซียงไฮ้ ให้คนในบังคับแห่งอำนาจรัฐอังกฤษ เข้าทำการค้าขายและตั้งบ้านเรือนอยู่อาศัยได้
2. ยกเกาะฮ่องกงให้แก่อังกฤษ
3. ยุบสมาคมพ่อค้าที่เป็นคนกลางติดต่อกับพ่อค้าต่างดาว นับแต่ขึ้นไปพ่อค้าต่างดาวจะติดต่อการค้ากับราชสำนักได้โดยตรง
4. จ่ายเงินค่าปฏิกรรมสงคราม 12 ล้านเหรียญดอลลาร์

5. อังกฤษเป็นประเทศที่ราชสำนักจีนจะตั้งให้สิทธิพิเศษมากที่สุด ถ้าให้อ่านาจอหรือสิทธิพิเศษประการใดแก่อ่านาจอรัฐใด ก็ตั้งให้แก่อังกฤษด้วยโดยอัตโนมัติ

ในปีต่อมา (๒๓๔๗/1844) รัฐบาลสหรัฐอเมริกาได้ทำสัญญากับราชสำนักจีนในลักษณะเดียวกับที่ทำกับรัฐบาลอังกฤษ และยังมี "อ่านาจอรัฐนอกอาณาเขต" ด้วย คือ ถ้าคนในบังคับแห่งรัฐบาลอเมริกันทำความผิดใดหรือถูกกล่าวหาใด ๆ ไม่ต้องขึ้นศาลจีน แต่ให้ขึ้นศาลที่สถานกงสุลของรัฐบาลอเมริกันที่ตั้งอยู่บนดินแดนดินจีน จากนั้นรัฐบาลฝรั่งเศส รัฐบาลเบลเยียม รัฐบาลสวีเดน และอื่น ๆ ก็ได้ค่อย ๆ ทะยอยทำสนธิสัญญาในลักษณะเดียวกันนี้ ตาม ๆ กัน ปรีชา ศรีวาลัย สรุปเหตุการณ์ว่า "...เป็นของลัทธิจักรพรรดินิยมได้ทำลายความโดดเดี่ยวของจักรวรรดิอันยิ่งใหญ่ลงแล้ว..."

(๒๔๐๐ : 404)

ในทศวรรษต่อมา ในช่วงเดียวกับที่ราชสำนักแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ๆ ถูกบังคับให้ต้องทำสนธิสัญญาหลายฉบับกับมหาอำนาจรัฐตะวันตกทั้งหลาย ทั้งนี้ โดยมีรัฐบาลอังกฤษเป็นแกนนำด้วยขบวนการที่ได้มาจากการกำราบราชสำนักจีนมาใหม่ ๆ รัฐบาลอังกฤษและรัฐบาลฝรั่งเศสก็ได้ร่วมมือกันทำสงครามกำราบราชสำนักจีนที่คิดแข็งขืนอีกครั้ง (๒๓๔๔-๒๔๐๓/1856-1860) จนราชสำนักจีนต้องยินยอมทำสัญญาสงบศึกด้วย เนื้อหาสาระของสัญญาในครั้งนั้น คือ (ปรีชา ศรีวาลัย, ๒๔๐๐ : 405)

1. ให้ชาวต่างชาติเดินทางท่องเที่ยวได้ทั่วราชอาณาจักรจีน
2. อนุญาตให้ดำเนินการสอนศาสนาต่างศาสนาได้
3. มีสถานกงสุลเป็นตัวแทนอำนาจรัฐต่างศาสนาอยู่ในกรุงปักกิ่ง เพื่อการติดต่อทางการทูต
4. เปิดท่าเรือทำการค้า "สาชล" อีก 10 แห่ง
5. ราชสำนักจีนจะเก็บภาษีศุลกากรที่ผ่านเมืองท่า เหล่านั้นได้ไม่เกินร้อยละ 5
6. เสียค่าปรับให้แก่รัฐบาลอังกฤษและรัฐบาลฝรั่งเศสเป็นเงิน 6 ล้านเหรียญจีน

ถึงภายหลังปี ๒๔๐๖/1863 เมื่อการเดินทางระหว่างยุโรปและเอเชียทำได้รวดเร็วยิ่งขึ้น เมื่อมีการเปิดคลองสุเอซ สองปีต่อมา ระบบโทรเลขก็เปิดดำเนินการติดต่อระหว่างยุโรปและอินเดีย จากนั้น อำนาจรัฐอังกฤษก็เริ่มรุกรานดินแดนแถบประเทศพม่าในปัจจุบัน, ดินแดนแถบแหลมมลายู และแผ่นดินจีนอย่างเอาจริงเอาจัง พร้อม ๆ ไปด้วยการปรับปรุงระบบการคมนาคมขนส่ง และการสื่อสาร ในช่วงเวลาเดียวกัน รัฐบาลฝรั่งเศสเริ่มรุกรานอินโดจีนตั้งแต่ทศวรรษ ๒๔๐๓/1860

เป็นต้นมา การแสวงหาแหล่งทรัพยากรวัตถุดิบและผลผลิตเกษตรกรรมในภูมิภาคต่าง ๆ ที่อำนาจรัฐอ่อนแอกว่า พร้อมกับขยายสินค้าสำเร็จรูปจากระบบอุตสาหกรรมเข้าสู่ตลาดภายในต่าง ๆ ที่พวกตนเข้าไปจัดตั้งขึ้น เริ่มขยายตัวอย่างรวดเร็วตั้งแต่ทศวรรษที่ ๒๔๒๓/1880 เป็นต้นมา (ดู : Mandel, 1977, ๒๔๒๔ : 107-125) และในทศวรรษที่ 1890 การขยายตัวของอำนาจรัฐอังกฤษและอำนาจฝรั่งเศสที่ค้ำจุนโดยกลุ่มนายทุนอุตสาหกรรม และนายทุนการเงินที่เติบโตอย่างรวดเร็วในคริสต์ศตวรรษที่ 19 ต้องประจัญหน้ากันในปัญหาติมแดนแถบลุ่มน้ำเจ้าพระยา ในที่สุดผลแห่งปัญหาช่วงนั้น ได้ให้กำเนิด "ประเทศ" ขึ้นประเทศหนึ่งที่มีเขตแดนรูปธรรมที่ค่อนข้างแน่นอน และมีระบบการปกครอง, ระบบบริหารรัฐ, และระบบกฎหมายเดียวกันตลอดทั่วทั้งรัฐ และเจ้าพนักงานตลอดทั่วทั้งรัฐขึ้นตรงเด็ดขาดคือ "รัฐบาลกลาง" ที่ กรุงเทพมหานคร ฯ (แต่ไปไม่ควรใช้ชื่อ กรุงเทพมหานครโกสิมภ์ ฯ ความสำนวนแห่งบุคคลรัฐ/อาณาจักร) แต่ถ้าจะให้ความหมายครบถ้วนแห่งการเป็น "ประเทศแบบสมัยใหม่" ก็อาจเรียกระบบ "รัฐสมบูรณาญาสิทธิในสยาม ๒๔๓๔-๒๔๗๔" (สมเกียรติ วันทะนะ, ๒๔๒๔) ว่า รัฐก่อนรัฐชาติ หรือ Pre-Nation-State ก็สุดแต่แต่ ข้อสำคัญอยู่ที่ว่า ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงรูปแบบรัฐ, และการเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างทางสังคม แยกต่างออกไปจากระบบสังคมแบบกลุ่มนครรัฐ/อาณาจักร ในอดีตอย่างชัดเจน และส่งผลให้สายสัมพันธ์ระหว่างเมืองต่าง ๆ ในระบบรัฐ กระชับแกร่งขึ้นกว่าเดิม โดยเฉพาะสายสัมพันธ์ที่มีกับ "กรุงเทพ ฯ" (ศูนย์กลางของระบบรัฐสมัยใหม่รุ่นแรก)¹

จากรูปแบบรัฐสมัยใหม่ที่แต่ละเมือง แต่ละนครรัฐ ยังคงมีลักษณะปกครองตัวเอง/เป็นตัวของตัวเอง (autonomy) อยู่ในระดับค่อนข้างสูง คือ มีภาษา ขนบธรรมเนียม-ประเพณี กฎหมาย ตลอดจน "เจ้าเหนือหัว" ของตัวเอง เริ่มถูกเปลี่ยนรูปกลายเป็นระบบรัฐที่มีอาณาเขตที่ใหญ่โตค่อนข้างแน่นอน ลักษณะปกครองตัวเอง/เป็นตัวของตัวเอง ถูกทำลายให้สูญสลายลง อำนาจในการวางแผนและบริหารท้องถิ่นทั้งหมดถูก "รัฐบาลกลาง" ยึดครองอย่างเด็ดขาดอย่างไม่เคยปรากฏมาก่อนในอดีต แท้ที่จริงแล้วกระบวนการรวมศูนย์อำนาจทางเศรษฐกิจการเมือง เข้าสู่ "กรุงเทพ ฯ" ได้เริ่มต้นมาแล้วตั้งแต่ปลายทศวรรษที่ ๒๔๒๓/1880 แล้ว โดยเฉพาะอย่างยิ่งภายหลังจากกรมพระราชวัง -

¹ ผู้ศึกษาพิจารณาประเทศหรือรัฐชาติ ในฐานะเป็น รูปแบบการจัดตั้งทางเศรษฐกิจการเมือง เมือง ที่จำเป็นต่อการขยายตัวเติบโตของระบบทุนนิยมโลก ในศตวรรษที่ 19 และ 20

บวรวิชัยชาติทิววงศ์ ในปี ๒๓๒๔/1885 (ดู : สมเกียรติ วันทะนะ, ๒๕๒๔ : 16-17 และ สรัสวดี ประยูรเสถียร, ๒๕๒๔ : 23-38)

3.2.2 ว่าด้วยการ เปลี่ยนแปลงในโครงสร้างทางสังคมของระบบรัฐสมบูรณาญาสิทธิแห่งสยาม (๒๔๓๔-๒๔๗๔/1892-1932)

โครงสร้างทางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปจากระบบรัฐแบบกรุงรัตนโกสินทร์ ๗ อันเป็นผลมาจากอิทธิพลของประเทศทุนนิยมศูนย์กลาง หอสรุปได้ดังนี้

1. ระบบ เศรษฐกิจ เกิดการปฏิรูประบบจัดเก็บภาษีทั่วประเทศ ทำให้ "...ผลประโยชน์ทาง เศรษฐกิจที่กระจายอยู่ตามศูนย์อำนาจต่าง ๆ ของระบบศักดินา ในยุครัฐอาณาจักร ก็ถูกแปรสภาพมารวมศูนย์อยู่ที่รัฐบาลกลางของระบบศักดินาใน ยุครัฐสมบูรณาญาสิทธิ..." (สมเกียรติ วันทะนะ, ๒๕๒๔ : 112) กลุ่มที่มีบทบาททาง เศรษฐกิจสูง นอกจากกลุ่มราชสำนักและข้าราชการชั้นผู้ใหญ่แห่งรัฐแล้ว นายทุน เชื้อสายจีนและนายทุนจักรวรรดินิยม ก็ได้เริ่มขยายบทบาทของกลุ่มตน หรือ ๆ กับการลงทุนในกิจการค้าและอุตสาหกรรมต่าง ๆ ทั้งยังได้มีการก่อตั้งธนาคารของ นายทุนพื้นเมือง 2 ธนาคาร และธนาคารของชาวจีนต่าง ๆ อีก 7 ธนาคาร ในช่วง สมัยนี้ (ณรงค์ เพชรประเสริฐ, ๒๕๒๔ : 79-80) ระบบการผลิตเพื่อการส่งออก วัตถุดิบและผลิตผล เกษตรกรรมสู่ตลาดโลกเติบโตขึ้นทุกขณะ หรือ ๆ กับการแพร่ ระบาดของ เศรษฐกิจแบบใช้เงินตราและการเติบโตขึ้นที่ละน้อยของชนชั้นกรรมาชีพ ในเมือง ในรูป "แรงงานเสรี" ทั้งที่อพยพเข้ามาเป็นจำนวนมากโดยเฉพาะจาก แผ่นดินจีน และแรงงานไพร่/ทาสทั้งหลายที่ถูกปลดปล่อยออกจากระบบไพร่/ทาส ในสมัยรัชกาลที่ 5 ในช่วงสมัยแห่งรัฐสมบูรณาญาสิทธิ (๒๔๓๔-๒๔๗๔/1892-1932) นี้เอง ที่การผลิตแบบเพื่อเลี้ยงตัวเองในแบบดั้งเดิมต้องเสื่อมสลายลงทุกทีอย่าง รวดเร็ว อันเป็นผลมาจากการขยายตัวของ เศรษฐกิจแบบผลิตสินค้าเฉพาะอย่าง ตามสถานการณ์ของโลกที่ควบคุมบังคับบัญชา และอำนวยความสะดวกโดยกลุ่มประเทศ ทุนนิยมศูนย์กลาง และการแพร่ระบาดของสินค้าสำเร็จรูปจากประเทศ อุตสาหกรรมทุนนิยม กระบวนการนี้ยังได้ทำลายโอกาสในการอุปโภคบริโภคต่อไป ของหัตถกรรมพื้นบ้านต่าง ๆ ให้ต้องพึ่งพิงตลาดอย่างน่าเสียดาย ณรงค์ เพชรประเสริฐ

ชื่อว่า "...ในปี พ.ศ. ๒๔๗๒ ไทยมีโรงสีทั้งหมด 633 โรง (ส่วนใหญ่โรงสีเหล่านี้ เป็นของนายทุนคนจีน) มีโรงฟอกหนัง โรงเลื่อย โรงไม้ซีกไฟ และโรงงานน้ำตาล ฯลฯ นี่เป็นการคลี่คลายขยายตัวของระบบทุนนิยม แต่เป็นทุนนิยมที่มาจากต่างชาติ ส่วนหนึ่ง และอยู่ภายใต้การมีของพวกขุนนางอีกส่วนหนึ่ง สินค้าที่ต่างชาติทุ่มเข้ามา ได้เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ขยายบทบาทให้นายทุนพาณิชย์หน้าในประเทศเติบโต อย่างรวดเร็วเช่นกัน ปี ๒๔๖๐ ไทยนำสินค้าจากประเทศจักรวรรดินิยม เข้า 97.07 ล้านบาท แต่อีก 10 ปีต่อมา คือปี ๒๔๗๐ การนำเข้าเพิ่มเป็น 201.08 ล้านบาท หรือเพิ่มกว่าร้อยละ 60..." (๒๔๒๔ : 83) สุธี ประศาสน์ เศรษฐ์ ระบุว่า "...ในปี 1907 ได้มีการนำเอาเรือขุดแร่มาใช้เป็นครั้งแรกในการทำเหมืองแร่ใน เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ จากนั้นการผลิตแร่ของนายทุนตะวันตกก็เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว จนในปี 1929 เป็นต้นมา ผลผลิตจากเรือขุดแร่ก็มีปริมาณมากกว่า การทำเหมืองแร่ของคนอื่นโดยวิธีอื่น..." (๒๔๒๔ : 15) และ "...การทำยางพาราในภาคใต้ของไทย เริ่มขยายตัวมากขึ้นในรัชกาลที่ 7..." (๒๔๒๔ : 15) ในด้านการส่งออกข้าว เขาก็ได้ชี้ว่า "...ในช่วงปลายรัชกาลที่ 6 สัดส่วนของตลาดสิงคโปร์ก็เพิ่มขึ้น เป็นหนึ่งในสาม ขณะที่ยุโรปก็ซื้อข้าวไทยประมาณร้อยละ 10 กว่า และตลาดฮ่องกงลดความสำคัญลงมาเป็นร้อยละ 40 กว่า เมื่อพิจารณาถึงตลาดข้าวของไทย อาจกล่าวได้ว่า ไทยมีส่วนในการผลิตอาหารเลี้ยงคนงานใน อาณานิคมของอังกฤษ เช่น มลายา ฮ่องกง สิงคโปร์ และบางส่วนของไต้หวัน (ของฮอลันดา) และฟิลิปปินส์ (ของสหรัฐอเมริกา) ประเทศอาณานิคมเหล่านี้ เป็นแหล่งผลิตแร่ธาตุ วัสดุคืบ เช่น ยางพารา และทิลไร่ เช่น น้ำตาล ของประเทศ กลุ่มทุนนิยมศูนย์กลาง..." (๒๔๒๔ : 14) และสำหรับการทำป่าไม้สมัยนั้น เขากล่าวว่า "...การทำป่าไม้สักในไทยส่วนใหญ่อยู่ในการควบคุมของบริษัทอังกฤษ... การบุกเบิกทำป่าไม้สักในไทยเริ่มขยายเติบโตตั้งแต่กลางรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา เมื่ออังกฤษได้โค่นป่าไม้สักของพม่าไปมากแล้ว ก็หันมาลงทุนทำป่าไม้สักในไทยทางฝั่งตะวันตกก่อน... ในตอนใกล้สิ้นศตวรรษที่ 19 ก็ได้มีการบุกเบิกทำป่าไม้ทางสาขาของแม่น้ำเจ้าพระยามากขึ้น จึงเริ่มมีการส่งออกไม้สักจากกรุงเทพฯ มากขึ้น..." (๒๔๒๔ : 15) ในด้านความสัมพันธ์ทางสังคมอัน เกี่ยวเนื่องกับการผลิตในรูปแบบ เกณฑ์แรงงานมายกเลิกอย่างเป็นทางการ ในสมัยรัชกาลที่ 5 ด้วยประกาศ

พระราชบัญญัติเกณฑ์ทหารในปี ๒๔๔๔/1906 (ใครไม่ยอมยกเป็นก็เสียเงินค่าราชการ ในอัตราปีละ 6 บาท จนกระทั่งคณะราษฎรมายกเลิกหรือลดค่าในในปี ๒๔๔๖/19๐๖) สมเกียรติ วันทะนะ ชื่อว่า การเก็บเงินค่าราชการ (หรือที่เปลี่ยนเป็นเงินรัชูปการ ในรัชกาลที่ 6) และการเก็บอากรค่านา ซึ่งเป็น "การบังคับนอกเหนือเหตุผลทางเศรษฐกิจ" ในสมัยรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์นั้น แสดงให้เห็นว่า "...ยังคงความสัมพันธ์ระหว่างไพร่กับชนชั้นศักดินาอยู่ แต่ย้ายจากกลุ่มเจ้าขุนมูลนายมายังรัฐหรือองค์พระมหากษัตริย์...กล่าวโดยสรุป การเก็บ (บุคคล) ค่าเช่าศักดินา ได้เปลี่ยนมือจากเจ้าขุนมูลนายในสมัยรัฐอาณาจักร มาสู่รัฐหรือพระมหากษัตริย์ในสมัยรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ด้วยวิธีการที่เป็นระบบระเบียบมีเอกภาพขึ้น และได้เป็นกอบเป็นกำมากขึ้น..." (๒๔๒๔ : 15)

2. ระบบการเมือง "...นับแต่รัชกาลที่ 4 เป็นต้นมา ราชสำนักเริ่มเน้นความแตกต่างของตนเองกับสามัญชนขึ้นมาใหม่ มีความสำนึกในเกียรติยศโดยกำเนิดของศักดินามากขึ้น..." (นิธิ เอียวศรีวงศ์, ๒๔๒๔ : 78) สำนึกในเกียรติยศและพันธกิจที่มีต่อระบบสังคมในฐานะอันสูงส่งได้ถูกเน้นยิ่งขึ้น จนถึงขั้น "แอมโซลุด" ในสมัยรัชกาลที่ 5 ภายหลัง "ผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน" (สมเด็จพระยามหาศรีสุริยวงศ์) ถึงแก่ทิราลัย ในปี ๒๔๒๔/1882 และกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญทิวงคต ในปี ๒๔๒๔/1885 ในปีเดียวกันนั่นเอง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ทรงมีพระราชดำริสวดความเห็นของผู้จะให้เปลี่ยนการปกครอง จ.ศ. ๑๒๔๗ (๒๔๒๔/1885) ความตอนหนึ่งว่า "...แลการที่ควรจะทำนุบำรุงให้เจริญอย่างไรเล่า เราก็มีความปรารถนาแรงกล้าที่จะได้จัดการนั้น ให้สำเร็จตลอดไปได้ ไม่ต้องมีความห่วงระวางอย่างหนึ่งอย่างใด ว่าเราจะเป็นผู้ขัดขวางในการที่จะเสียอำนาจซึ่งเรียกว่า แอมโซลุด เป็นต้นนั้นเลย เพราะเราได้เคยทดลองรื้อมาแล้ว ตั้งแต่เวลาเป็นคึกคากซึ่งไม่มีอำนาจอันใดเลย เดียวนอกจากชื่อ จนถึงเวลานี้ที่มีอำนาจขึ้นมาโดยลำดับ จน เต็มบริบูรณ์ในบัดนี้..." (สมเกียรติ วันทะนะ, ๒๔๒๔ : 16) ชาญวิทย์ เกษตรศิริ กล่าวถึงระบบการเมืองในสมัยรัชกาลที่ 5-7 ว่า "...กลุ่ม Young Siam จึงหันมามีอำนาจทางการเมืองอย่างแท้จริง ในช่วงปลายทศวรรษ ๒๔๒๐ และ ๒๔๓๐ ดังจะเห็นได้จากการปฏิรูปครั้งใหญ่ พ.ศ. ๒๔๓๔ ซึ่งมีการตั้งกระทรวง 12 กระทรวง

ระบบการปกครองใหม่นี้เป็นการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญที่สุด คือ การเปลี่ยนรูปของรัฐจากแบบอาณานิคม ที่มีอำนาจปกครองอย่างหลวม ๆ มาเป็นแบบ รัฐชาติ คือศูนย์กลางอยู่ที่เมืองหลวง กรุงเทพฯ มีอำนาจปกครองเด็ดขาด ผลของการปฏิรูปและบทบาทของ Young Siam นี้ มีลักษณะพิเศษเห็นได้ชัดในการเมืองไทยสมัยสมบูรณาญาสิทธิราช (๒๔๓๔-๒๔๗๕) กล่าวคือ เป็นช่วงที่ราชวงศ์มีบทบาทมากที่สุด เป็นสมัยที่เจ้านายมีอำนาจเต็มในทางการเมือง เข้าดำรงตำแหน่งเจ้ากระทรวงต่าง ๆ..." นอกจากนี้ เขายังพบว่า เสนาบดี 45 คนในสมัยดังกล่าว เป็นราชวงศ์เสีย 35 คน (อ้างใน สมเกียรติ วันทะนะ, ๒๕๒๔ : 2 และ 16) ในรัชกาลที่ 6 ซึ่งเป็นรัชสมัยที่คำ "ชาติไทย" (และแนวคิดแบบคลั่งเชื้อสายเกี่ยวกับคำนี้) ได้ถูกยกเน้นอย่างเอาจริงเอาจังและต่อเนื่องเป็นครั้งแรกในท่ามกลางสถานการณ์แห่งมหาสงครามโลกครั้งที่ 1 ลักษณะอำนาจรัฐแบบสมบูรณาญาสิทธิราช ในรัชกาลนี้ จึงสำแดงออกในรูป "พระเจ้าแผ่นดินเท่ากับชาติ" ดังพระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ถึง ทันตรีหลวงเทพรัตนนิชกร ความตอนหนึ่งว่า "...ความจงรักภักดีต่อพระเจ้าแผ่นดินนั้น ตรงกับความรักชาติ เพราะพระเจ้าแผ่นดิน เป็นเสมือนหนึ่งวัตถุที่แทนชาติ...ผู้ใดไม่นับถือพระเจ้าแผ่นดิน ก็เหมือนไม่นับถือชาติไทย..." (สมเกียรติ วันทะนะ, ๒๕๒๔ : 17) ในการศึกษาโครงสร้างทางการเมืองในรัฐสมบูรณาญาสิทธิราช ของ สมเกียรติ วันทะนะ เขาสรุปเกี่ยวกับลักษณะอำนาจรัฐ และรูปแบบของรัฐ (ประเทศ) ไว้ว่า "...ลักษณะการใช้อำนาจเหนือดินแดน มีแบบแผนที่แน่นอนขึ้นเป็นลำดับ นับตั้งแต่ประกาศจัดขึ้นหน้าที่กระทรวงกลาโหม กระทรวงมหาดไทย ร.ศ. ๑๑๓, พระราชบัญญัติลักษณะการปกครองท้องที่ ร.ศ. ๑๑๖ และข้อบังคับลักษณะปกครองหัวเมือง ร.ศ. ๑๑๗ ซึ่งตามกฎหมายเหล่านี้ รัฐบาลจัดการปกครองหัวเมืองตั้งแต่นั้นขึ้นต่ำที่สุดถึงสูงที่สุด คือ ตั้งแต่ระดับหมู่บ้าน, ตำบล, อำเภอ, เมือง, มณฑล เป็นแบบแผนให้สำเร็จตลอดไปทั่วทั้งพระราชอาณาเขต แต่อาณาเขตนั้นเริ่มอยู่ตัวใบลักษณะของแผนที่ประเทศแบบมีปัจจุบันหลัง ๒๔๕๓ เพราะในช่วง ๒๔๓๔ ถึง ๒๔๕๓ นั้น หลวงพระบาง, จำปาศักดิ์, พระตะบอง, เสียมราช, เกดดาห์, กลันตัน, ครังกาญู ตกไปอยู่ภายใต้การปกครองของฝรั่งเศสและอังกฤษตามลำดับ..." (๒๕๒๔ : 15) ในแง่ระบบกฎหมาย เขาพบว่า "...ก่อนหน้านั้น ดูเหมือนกับว่า

พระมหากษัตริย์ไม่ทรงถือสิทธิที่จะทำการนิติบัญญัตินอกเหนือคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ ได้อย่างไรเลย ซึ่งเป็นความบิดถือของคนไทย¹ ที่มีต่อตำแหน่งพระมหากษัตริย์ตลอดสมัยอยุธยาจนถึงรัชกาลที่ ๓ ส่วนตั้งแต่รัชกาลที่ ๔ มาจนถึงปัจจุบันเพียง พ.ศ. ๒๔๗๔ นั้น ลักษณะแห่งตำแหน่งพระมหากษัตริย์เปลี่ยนแปลงไปในทางจะให้เหมาะสมกับสมัยปัจจุบัน อันโลกย่อมอนุโลมเข้าหาแบบแผนทางยุโรปมากขึ้นทุกที กล่าวคือ พระมหากษัตริย์ทรงเริ่มมีนิติกกฏหมายขึ้นเองตามสภาพความเปลี่ยนแปลงใหม่ ๆ ในสังคม โดยไม่ถูกจำกัดอยู่ในขอบเขตมูลคดี ๑๑ ข้อ ของพระธรรมศาสตร์อีกต่อไป การร่างกฎหมายอย่างเป็นทางการเป็นระบบระเบียบในรูปของประมวลกฎหมาย (ตามมาตราฐานปัจจุบัน) ก็เกิดขึ้นในยุคของรัฐสมบูรณาญาสิทธินี้เอง เช่น กฎหมายอาญาซึ่งประกาศใช้เมื่อ ๑๔ เมษายน ๒๔๔๑ เป็นการพิมพ์ถึง ๓ ภาษา คือ ภาษาไทย ภาษาอังกฤษ และภาษาฝรั่งเศส ใช้มาเกือบ ๕๐ ปี เพิ่งยกเลิกไปเมื่อประกาศใช้ประมวลกฎหมายอาญามันปัจจุบัน ใน พ.ศ. ๒๔๔๔ ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพที่ ๑ และ ๒ ก็ประกาศใช้เมื่อ ๑๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๑๙๖๖ เป็นต้น..." (๒๔๒๔ : ๑๘) ความต้องการของราชสำนักที่จะขยายระบบรัฐการสมัยใหม่ (bureaucracy) ทำให้เกิดความจำเป็นที่จะต้องผลิตข้าราชการสมัยใหม่ขึ้นจำนวนหนึ่ง สิ่งนี้เองได้เป็นรากฐานให้แก่การถือกำเนิดขึ้นขององค์กรผลิตข้าราชการสมัยใหม่ และการศึกษาในระดับอุดมศึกษาในสิ่งเดียวกัน เสน่ห์ จามริก ได้กล่าวถึงโรงเรียนผลิตคนรับราชการในสมัยรัฐสมบูรณาญาสิทธิ ว่า "...ในประเทศไทยอาจกล่าวได้ว่า การอุดมศึกษาเริ่มต้นด้วยการตั้งโรงเรียนข้าราชการพลเรือน หลังจกเลิกโรงเรียนมหาดเล็กในปี พ.ศ. ๒๔๔๓ และต่อมาจึงได้ยกฐานะขึ้นเป็นจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยอีกหกปีต่อมา หลักสูตรการศึกษาเป็นเรื่องเกี่ยวกับการบริหารรัฐกิจเป็นหลักใหญ่ และมีลักษณะวิชาเศรษฐศาสตร์ การคลัง ฯลฯ ประกอบบ้างเล็กน้อย เพื่อให้เป็นการฝึกสอนสำหรับไปประจำปฏิบัติหน้าที่ในหน่วยงานต่าง ๆ ของทางราชการรวมความแล้ว จุดมุ่งหมายอันต้นแรกของการศึกษาชั้นมหาวิทยาลัย โดยพื้นฐานแล้ว ก็ยังคงเป็นแบบเช่นเดิม เช่นเดียวกับในสมัยโรงเรียนมหาดเล็กนั้นเอง กล่าวคือเป็นการผลิตคนรับราชการ..." (๒๔๒๓ : ๗) นอกจากนี้ การจัดตั้งกองทัพและ

---

¹ น่าจะใช้ภาษาให้สอดคล้องกับยุคสมัย ว่า "ชาวพื้นเมืองแถบลุ่มน้ำเจ้าพระยา"

โรงเรียนผลิตนายทหารแบบ "ทันสมัย" ตามอย่างยุโรปก็เกิดขึ้นในสมัยนี้เช่นกัน และถึงกับส่งกองทัพไปช่วยมหาอำนาจรบกับมหาอำนาจในมหาสงครามโลกครั้งที่ 1 ด้วย ภาวะชะงักงันทางเศรษฐกิจในช่วงสงคราม, ภาวะเศรษฐกิจทุนนิยมซบเซา ช่วงหลังสงคราม, การเติบโตอย่างรวดเร็วของระบบราชการ, การใช้จ่ายไม่เฟื่องของราชสำนักในรัชกาลที่ 6, การปลดข้าราชการออกเพื่อลดภาระของรัฐบาล, การเติบโตของชนชั้นกรรมาชีพ, นายทุนขุนนาง, นายทุนพาณิชย์, นายทุนการเงิน, และระบบทหาร-ตำรวจสมัยใหม่ ฯลฯ เหล่านี้ล้วนมีส่วนเกื้อหนุน "การเปลี่ยนแปลงการปกครอง" เพื่อเปิดทางให้แก่ ระบบรัฐธรรมนูญ/รัฐสภา, รัฐบาล, และกฎหมายใหม่ ๆ ที่ตราขึ้นโดยและเอื้อประโยชน์ให้แก่ชนชั้นกรรมาชีพ/นายทุน ในอันที่จะขยายระบบการค้า, การอุตสาหกรรม, การเงิน-การธนาคาร, และการลงทุน ในกิจการใหม่ ๆ ต่อไป หรือ ๆ กับสถาบันกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคล และกฎหมายมรดกแบบกรรมาชีพ/นายทุน จะเข้าแทนที่สถาบันกรรมสิทธิ์และกฎหมายมรดกแบบศักดินา ที่ขัดขวางการขยายตัวของการค้าเสรีและระบบทุนนิยมโลกอยู่ในขณะนั้น สมเกียรติ รัตนนะ ได้เขียนบรรยายสภาวะการณ์ทางสังคมในช่วงที่เขาเรียกว่า "วาระสุดท้ายของสมบูรณาญาสิทธิราช" ว่า "...ต้นปี พ.ศ. ๒๔๗๕ พระองค์เจ้าธานีนิวัติ เสนาบดีกระทรวงธรรมการ กราบบังคมทูลรัชกาลที่ 7 เสนอแผนการศึกษาแบบชาตินิยม ที่พรรคสหชีพส์ในอิตาลีจัดขึ้น เพื่อคิดจัดขึ้นสำหรับการศึกษาเมืองไทย เป็นการสร้างระบบการศึกษาที่ถ่ายทอดความคิดชาตินิยม รัชกาลที่ 7 ทรงปฏิเสธแผนการนี้ เพราะทรงไม่แน่พระทัยว่า 'จะทันกลับมาสอนคนไทยให้นิยมการปกครองอย่าง Absolute Monarchy ได้หรือ' เนื่องจากเห็นว่า 'ความนิยมและนับถือในพระองค์สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินอย่างที่เคยเป็นมาแต่ก่อน อันเห็นว่า จะกลับฟื้นขึ้นอย่างแต่ก่อนไม่ได้อีกแล้ว เพราะคนที่เป็นบิดาของเด็ก ๆ ที่กำลังเรียนหนังสืออยู่ เคี้ยวนี้ เคี้ยวชิน และชอบการนิทาพระเจ้าแผ่นดินเสียจนคิดตัวแล้ว! หลังจากนั้น ประมาณ 1 เดือน ก็เกิดกรณีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕..." (๒๔๒๔ : 17)

๓. ระบบจิตปัญญา ภายหลังจากสงครามแสดงอิทธิฤทธิ์บารมีแห่งอำนาจรัฐอังกฤษ เหนืออำนาจรัฐแห่งราชอาณาจักรจีน 2 ครั้ง คือในช่วง ๒๓๘๒-๒๓๘๔/1๘39-1842 และ

ในช่วง ๒๓๔๔-๒๔๐๓/1856-1860 ดังที่ได้กล่าวถึงไปแล้วนั้น ดูเหมือนราชสำนักแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ฯ ขณะนั้น เริ่มตระหนักในความยิ่งใหญ่ของชาวยุโรป และจึงเริ่มโยน "แม่แบบเดิม" คือ ราชสำนักจีน ทั้ง พร้อมกับเริ่มรับราชสำนักแห่งยุโรป เป็น "แม่แบบใหม่" อย่างชื่นชมยินดี สำแดงออกทั้งในด้านสถาปัตยกรรม การแต่งกาย คนตรี ภาษาและวรรณกรรม ราชสำนักเล็ก ๆ (เมื่อเทียบกับราชสำนักจีน) ที่ปรับตัวรับสถานการณ์เศรษฐกิจการ เมืองโลกที่กำลังมุ่งหน้าสู่การจัดตั้งระบบทุนนิยมโลกแบบอาณานิคมในช่วงนั้นได้อย่างทราญฉลาด จึงสามารถเป็นชนชั้นนำแห่งระบบสังคมในแถบลุ่มน้ำ เจ้าพระยาและบริเวณข้างเคียง ในการก่อตั้ง "ประเทศสยาม" ในรูปรัฐสมบูรณาญาสิทธิที่ยาวนานถึงประมาณ 4 ทศวรรษ โดยที่ชนชั้นกระฎุมพีไม่อาจเติบโตใหญ่ได้ทันใช้สิทธิธรรมในการก่อตั้งองค์กรทาง เศรษฐกิจการเมืองที่เป็นหน่วยย่อยของระบบทุนนิยม อันซึ่งเรียกกันว่า "ประเทศ" ในครั้งนั้นเลย ที่เป็นเช่นนี้ คงสืบเนื่องมาจากการเติบโตภายใต้อาณัติและอุปถัมภ์ของขุนนาง จึงไม่อาจมีฐาน เศรษฐกิจอันแข็งแกร่งแยกอิสระค่างหากออกไปจากขุนนางที่คนสังกัดได้ นอกจากนี้ หน่ออ่อนต่าง ๆ ที่จะสามารถขยายตัวเติบโตในระบบทุนนิยมได้ ส่วนใหญ่ก็ตกอยู่ในมือของพวกขุนนาง-กระฎุมพี และราชวงศ์ ยิ่งกว่านั้น ที่สำคัญ คงเพราะสถานภาพและบทบาทที่มหาอำนาจทุนนิยมศูนย์กลางกำหนดชี้ให้ระบบรัฐแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ฯ สมัยรัชกาลที่ 4 ค้ำแรงและค้ำเนิน ก็คือ เป็นระบบรัฐที่ผลิตสินค้าเฉพาะอย่างป้อนตลาดโลกที่มีชนชั้นนายทุนตะวันตกเป็นผู้ควบคุมอำนวยความสะดวก เป็นระบบรัฐที่กำลัง "พัฒนาปัจจัยทุนนิยมอย่างรอบด้าน" เลยโดยสิ้นเชิง โภคทรัพย์หรือมูลค่าส่วนเกินที่กระฎุมพีจะดักดวง เอาได้จากการเติบโตของหน่อทุนนิยมต่าง ๆ จึงไม่อาจบังเกิดขึ้นได้ ดังนั้น กลุ่มราชวงศ์ซึ่งได้ปรับตัวอย่างสอดคล้องกับนโยบายของมหาอำนาจต่าง ๆ แห่งศูนย์กลางทุนนิยมขณะนั้น โดยการยินยอมทำสนธิสัญญา "เปิดระบบรัฐ" และปฏิบัติตามข้อ เรียกร้องต่าง ๆ ของรัฐมหาอำนาจเหล่านั้น (เลิกเอาอย่างราชสำนักจีน) ขณะเดียวกัน ก็สะสมความมั่งคั่งจากเงินค่าราชการและภาษีช่วยสาอากรต่าง ๆ ตลอดจนการลงทุนในกิจการค้าประเภทต่าง ๆ อีกทั้งได้รับการอบรมปลูกฝังมาให้สำนึกในพันธกิจของชนชั้นสูง และเป็นพวกแรกที่ได้สัมผัสกับวิทยาการและภาษา/ความคิดต่าง ๆ ของชาวยุโรป (ซึ่งกำลังกลายมาเป็น "แม่แบบ" อันใหม่ให้กับราชสำนักแห่งลุ่มน้ำ เจ้าพระยา) จึง เป็นกลุ่มที่รวมกว่า

กลุ่มใดทั้งหมด ในอันที่จะดำเนินการ "ก่อตั้งประเทศ" ในท่ามกลางสถานการณ์
 ที่ล่อแหลมคือการถูกยึดครองโดยเจ้าอาณานิคมทั้งสอง (อังกฤษทางตะวันตกและไค/
 ฝรั่งเศสทางตะวันออก) ความสำเร็จในการทำลายศูนย์อำนาจท้องถิ่นและการสร้าง
 ระบบรัฐการสมัยใหม่อันใหญ่โต ซึ่งรวมศูนย์สู่ราชสำนักที่กรุงเทพฯ ทำให้เกิดระบบ
 รัฐใหม่ที่ใช้กฎหมายและระบบรัฐการเดียวกันตลอดทั่วทั้งรัฐ และมีเขตแดนแห่ง
 อำนาจอรัฐที่ค่อนข้างแน่นอน อันซึ่งผู้ศึกษาขอเรียกว่า ประเทศสยาม หรือรัฐสมบูร-
 ณาณาสิทธิ์แห่งชาวสยาม ตั้งแต่ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 ในสมัยรัชกาลที่ 5 จน
 กระทั่งเกิด "การเปลี่ยนแปลงการปกครอง" ในปี ๒๔๗๕/1932 ความคิดความ
 เชื่อแห่งพุทธศาสนาแบบมุลนายนิยมที่แพร่หลายอย่างยิ่งในสมัยอยุธยา ซึ่งได้ถูก
 ดัดแปลง เป็นความคิดความเชื่อแห่งพุทธศาสนาแบบกษัตริย์นิยมในสมัยรัชกาลที่ 4
 จนแข็งแกร่งขึ้นอย่างรวดเร็วในสมัยรัชกาลที่ 5 (และมีส่วนผลักดันให้เกิด "กระ-
บวนการก่อตั้งประเทศสยาม" โดยมีกลุ่มเจ้านายแห่งราชวงศ์เป็นผู้นำ ท่ามกลาง
 สถานการณ์แห่งสงครามล่าอาณานิคมใน เอเชียตะวันออกเฉียงใต้) ได้เป็นรากฐาน
 ให้แก่การเติบโตขึ้นของ "กระบวนการก่อตั้งชาติไทย" โดยการนำของกลุ่มเจ้า
 นายแห่งราชวงศ์ ท่ามกลางสถานการณ์แห่งมหาสงครามโลกครั้งที่ 1 ในสมัยรัชกาล
 ที่ 6 ส่วนหนึ่งคงเกิดขึ้นเพราะต้องการสร้างสำนึกร่วมเกี่ยวกับอดีตที่มาของ
 "ประเทศชาติไทย" (ที่อาจอ้างถึงประวัติที่มาได้ยาวนานนับพันปีโดยการอ้างอิง "ภาษา
ตระกูลไทในอดีต" และนครรัฐบางนครรัฐในอดีตที่ผู้ปกครอง เป็นพวกที่พูดภาษาตระกูล
 ไท) ให้เกิดมีขึ้นในหมู่ประชากรทั้งหมด (หรือส่วนใหญ่) ภายในระบบรัฐ ขณะนั้น
 ซึ่งมีได้ปรากฏสภาพเป็นนครรัฐ/อาณาจักรอีกต่อไปแล้ว หากดำรงสภาพเป็นระบบ
 รัฐชาติไทย (ที่เรียกง่าย ๆ ว่า ประเทศไทย) จึงเริ่มปรากฏเป็นครั้งแรก ๆ ใน
 ประวัติศาสตร์ ที่ชนชั้นนำแห่งระบบรัฐในแถบลุ่มน้ำเจ้าพระยา เรียกประชากรส่วน
 ใหญ่ (หรือทั้งหมด) ภายในระบบรัฐ ด้วยชื่อทั่วไป (general name) ชื่อเดียว
 กันว่า "คนไทย" อย่างไม่เคยปรากฏมาก่อน และเมื่อมุขมนตรี ถูกแพร่กระจาย
 ออกไปสู่ประชาชนชั้นกลางและชั้นล่าง โดยผ่านทางสื่อสารมวลชนและระบบการ
 ศึกษาแห่งรัฐ/แห่งชาติ ตั้งแต่รัชกาลนั้นจนถึงปัจจุบัน (ประมาณ 7 ทศวรรษ)
 อย่างต่อเนื่องและอย่างมีการจัดตั้ง (organized) ในที่สุด คำพูดและความคิด
 ที่ว่า "เราเป็นคนไทยเหมือนกัน" หรือ "อยู่ใต้ร่มธงไทยนั้นผองชนทุกคนคือไทย"

ก็แสดงตัว เป็นกระแสความคิดความ เชื่อหลักอยู่ในระบบจิตปัญญาของ "สังคมไทย" ในปัจจุบัน อาจกล่าวได้ว่านี่คือแนวโน้มของประวัติศาสตร์แห่งภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 20 ที่จะบังเกิดการจัดตั้งและสถาปนา "รัฐชาติหรือประเทศชาติ" ซึ่งเป็นระบบสังคมที่รวบรวม เอาระบบสังคมนครรัฐ/ อาณาจักรน้อยใหญ่ต่าง ๆ เข้ามารวมเป็นหน่วยเดียวกัน ภายใต้ระบบราชการรวมศูนย์สมัยใหม่และระบบกฎหมายหลัก (รัฐธรรมนูญ) สมัยใหม่ เดียวกันตลอดทั่วทั้ง เรือร่นำแห่งสังคมประเทศชาตินั้น ๆ ประเทศไทยก็เป็นประเทศหนึ่งที่ไม่อาจ หลุดลอยออกไปจากแนวโน้มที่แน่นอนของประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในศตวรรษแห่งการขยายตัวของการจัดตั้งระบบทุนนิยมโลกแบบอาณานิคม และ อาณานิคมแทนใหม่ (และจึง เป็นศตวรรษแห่งการจัดตั้งสถาปนาระบบรัฐแบบ ประเทศชาติขึ้นทั่วไปในภูมิภาคนี้ด้วย) ในปัจจุบัน อันเรากำลังดำเนินชีวิตที่เป็นจริงของพวกเรานี้-แม้ว่าประวัติศาสตร์นิพนธ์ (historiography) ที่ ถูกสร้างสรรค์ขึ้นในช่วงสมัยแห่งรัฐสมบูรณาญาสิทธิ โดยเฉพาะในรัชกาลที่ 7 จะ ได้ขยายมุมมองทางประวัติศาสตร์ออกไปกว้างไกลกว่า และเริ่มมีลักษณะเป็นจริง (realistic) เพิ่มขึ้นกว่า คือเริ่มวาดภาพจักรวาลแบบใหม่ที่มีประเทศต่าง ๆ อยู่บนโลกใบเดียวกัน และประเทศสยามหรือราชอาณาจักรสยามกับราชสำนักสยาม ก็มิได้เป็นศูนย์กลางของโลก/ของแผ่นดินอีกต่อไป ในสมัยแห่งรัฐสมบูรณาญาสิทธิ นี้เอง ที่ "สำนักแห่งความเป็นชาติสยาม/ชาติไทย" ได้ค่อย ๆ ถูกสร้างขึ้นอย่าง ค่อยเนื่อง เมื่อมีสำนักแบบใหม่เกี่ยวกับระบบสังคมเกิดขึ้น ก็จำเป็นต้องมีการ เขียน ประวัติศาสตร์นิพนธ์แนวใหม่ขึ้น เพื่อสร้างคำอธิบาย เกี่ยวกับประวัติที่มาแห่งระบบ สังคมแบบใหม่ที่เรียกว่า "ชาติ" นั้น ขึ้นชุดหนึ่ง ที่ย่อมแตกต่างออกไปจากประวัติ- ศาสตร์นิพนธ์ประเภท "พงศาวดาร" อันศักดิ์สิทธิ์แต่ดั้งเดิม ในสมัยรัชกาลที่ 5 ก็ ได้เริ่มมีประวัติศาสตร์นิพนธ์ที่สนใจ เรื่องราวต่าง ๆ ที่กว้างไกลออกไปกว่าลุ่มน้ำ เจ้าพระยา เช่น การพูดถึงกลุ่มชนที่พูดภาษาตระกูลไท อยู่ทางตอนใต้ของแผ่นดินจีน (พงศาวดารโยนก โดยพระยาประชาภิจักรจักร, อ้างใน กาญจนี ละอองศรี, ๒๕๒๕ : 13) งานของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ (บิดาแห่งวิชา ประวัติศาสตร์ไทย) ที่แพร่หลายในสมัยรัชกาลที่ 7 (ลักษณะการปกครองประเทศ สยามแต่โบราณ) ก็เป็นงานค้นคว้าเกี่ยวกับกลุ่มชนในแถบเสฉวน ยูนนาน และธิเบต

(๒๔๒๘ : 13) หรือผลงานเรื่อง หลักไทย โดย ขุนวิจิตรมาตรา ที่ได้รับ
 ประกาศนียบัตรวรรณคดีของราชบัณฑิตสภา ในปี ๒๔๗๑/1928 ก็ได้ขยายมุมมอง
 ไกลออกไปถึงเทือกเขาอัลไต (๒๔๒๘ : 17) ประวัติศาสตร์นิพนธ์แนวใหม่ที่
 ค้างออกไปจากแนวพงศาวดาร ซึ่งได้ถือกำเนิดขึ้นตั้งแต่สมัยรัฐสมบูรณาญาสิทธิ
 จะ เป็นรากฐานสำคัญให้แก่แนวคิดแนว เชื้อ/มุมมองทางประวัติศาสตร์แบบลัทธิชาติ
 นิยม/คลังเผ่าพันธุ์ ที่เริ่มแพร่หลายในช่วงเวลาของเหตุการณ์ทหาร ก่อนและหลัง
 มหาสงครามโลกครั้งที่ 2 (จนแม้ทุกวันนี้ ก็ยังแข็งแกร่งอยู่มาก) ซึ่งจะกล่าวถึง
 ในตอนต่อไป คลอดสมัยรัฐสมบูรณาญาสิทธิ ชนชั้นกรรมสิทธิ์อ่อนแอเกินกว่าจะขึ้น
 เป็นผู้นำในกระบวนการก่อตั้งประเทศ ก็ได้ค่อย ๆ สิ่งสมบารมีทางเศรษฐกิจการ
 เมืองแห่งชนชั้นคน ขึ้นมาจากการมีส่วนร่วมในผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากการขยายตัว
 ของเศรษฐกิจแบบทุนนิยมพึ่งพิง (dependent capitalism) ตั้งแต่ครั้งสมัย
 รัชกาลที่ 4 เป็นต้นมา พร้อม ๆ กับการแพร่หลายยิ่งขึ้นของโลกทัศน์แบบกรรมสิทธิ์
 (และเริ่มปรากฏหน่ออ่อนของโลกทัศน์แบบสังคมนิยม) ขึ้นในหมู่ประชาชนและ
 ข้าราชการบางกลุ่ม จนในที่สุด ในปี ๒๔๗๔/1932 ชนชั้นกรรมสิทธิ์ก็ได้มีส่วนอย่าง
 สำคัญในเหตุการณ์ "การเปลี่ยนแปลงการปกครอง" จากระบบสมบูรณาญาสิทธิ
 แห่งราชสำนัก มาสู่ระบบรัฐธรรมนูญแห่งรัฐสภา ซึ่งนอกจากจะถือ เป็นการ เปลี่ยน
 ระบบการ เมืองจากแบบที่นายผูกขาดอำนาจรัฐอยู่ภายในคณะบุคคลในราชสำนัก มา
 สู่แบบที่ผูกขาดอำนาจรัฐอยู่ภายในคณะบุคคลที่เป็นตัวแทนของชนชั้น ที่ได้ประโยชน์
 จากการขยายตัวของระบบทุนนิยมพึ่งพิง (ยังได้แก่ ชนชั้นนำเก่าที่ซ่อน เนื้อหานายทุน
 อยู่ภายใน เลือคลุมอันศักดิ์สิทธิ์แห่งระบบขุนนาง-กษัตริย์นิยม, เจ้าที่ดิน, นายทุน
 พาณิชย์, นายทุนนายหน้า, นายทุนอุตสาหกรรม, นายทุนการเงิน, และข้าราชการ
 ชั้นผู้ใหญ่แห่งระบบราชการอันใหญ่ เทอะทะ) ยังถือ เป็นการ สิ้นสุดลงของยุคสมัยแห่ง
 การผูกขาดการนำ (hegemony) ในระบบจิตมีญาแห่งรัฐโดยราชสำนักและวัด
 และเปิดศักราชใหม่ให้แก่การ เข้ามามีส่วนร่วมในการ เป็นผู้นำในระบบจิตมีญาแห่ง
 รัฐของชนชั้นกรรมสิทธิ์ และวิทยาศาสตร์ของพวก เขาอีกด้วย และแม้ในปัจจุบันหลัง
 จากได้เกิดการปะทะกันทางสังคมครั้งนั้น จนบัดนี้ (53 ปีมาแล้ว) ก็ยังไม่อาจ
 บรรลุถึงจุดได้ชัยชนะขึ้น เด็ดขาดต่อกันได้แต่อย่างใด ซึ่งจะกล่าวถึงเงื่อนไขที่ทำ
 ให้ เป็นเช่นนั้นในตอนต่อไป

3.2.3 ว่าด้วยการเปลี่ยนแปลงของเมืองกรุงเทพ ฯ

(๒๔๓๔-๒๔๗๕/1892-1932)

ถ้าไม่เกิดการขัดแย้งอย่างหนักในหมู่เจ้าอาณานิคมทั้งหลาย ในช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 (หลังจากระบบทุนนิยมได้เติบโตมาถึงขั้นผูกขาด หรือขั้นจักรวรรดินิยม ณ ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19) จนก่อให้เกิดมหาสงครามโลกครั้งที่ 1 (๒๔๕๗-๒๔๖๑/1914-1918) ระบบเศรษฐกิจของสังคมไทยก็คงจะเจริญเติบโตกว่า และสภาพทางกายภาพ/ชีวภาพของเมือง ก็น่าจะเจริญเติบโตกว่าที่ได้เกิดขึ้นไปแล้วในช่วงเวลานั้น อย่างไรก็ตาม เนื่องจากกรุงเทพ ฯ มีพื้นที่สำคัญที่จะต้องถูกทำลายหรือได้รับผลกระทบในทางเสียหาย สถานการณ์ในช่วงสงครามจึงเพียงชะลอการเติบโตทางเศรษฐกิจของประเทศและของเมืองกรุงเทพ ฯ เท่านั้น เมื่อสงครามสงบลง การเติบโตทางเศรษฐกิจในแบบทุนนิยมซึ่งพึ่งที่ส่งออกสินค้า วัตถุดิบ และผลิตภัณฑ์ต่าง ๆ ป้อนตลาดโลก ก็ยังคงเป็นแนวทางหลักของประเทศและเมืองกรุงเทพ ฯ ต่อมาคราบจนช่วงมหาสงครามโลกครั้งที่ 2 (ซึ่งภายหลังจากสงครามครั้งนั้นสงบลงก็ได้เกิดแนวโน้มใหม่ ๆ ของแนวทางเศรษฐกิจและแนวทางการเมือง ตลอดจนแนวทางการรู้สึกคิดเห็น เชื้อของประเทศไทย ตั้งแต่ทศวรรษที่ 1950 จนถึงปัจจุบัน อันจะกล่าวถึงในตอนต่อไป)

สภาพทางกายภาพ/ชีวภาพของเมืองในช่วงสมัยรัฐสมบูรณาญาสิทธิ อันเป็นผลสะท้อนจากการเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างทางสังคมในช่วงสมัยนั้น พอจะบรรยายให้เห็นภาพได้คร่าว ๆ ดังนี้

ลักษณะเมืองแบบนครรัฐที่มีอาณาเขตจำกัดภายใน "กำแพงเมือง" ได้สูญสลายไปในสมัยนี้ "เมืองหลวง" ของ "ประเทศ" ในโลกสมัยทุนนิยม ไม่อาจจำกัดตัวเองอยู่เพียงภายในพื้นที่แคบ ๆ เช่นนั้นได้ เมืองหลวงของประเทศจะต้องเป็นเมืองที่อุดมไปด้วยธุรกิจการค้าและบริการต่าง ๆ และมีระบบการคมนาคมขนส่ง ตลอดจนธนาคารสื่อสารที่ใหญ่โตและมีประสิทธิภาพ จะต้องมีโรงเรียนและสถานับการศึกษาสมัยใหม่ ตลอดจนองค์การหน่วยงานต่าง ๆ ของระบบรัฐการ ซึ่งหมายรวมถึงทั้งระบบตำรวจและระบบทหาร ที่เพิ่งเกิดขึ้นและขยายตัวและแข็งแกร่งขึ้นอย่างรวดเร็วในสมัยนี้ การขยายตัวเมืองครั้งมหึมาจึงเริ่มเกิดขึ้นอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ พร้อม ๆ กับการรวมศูนย์มากยิ่งขึ้นในทุกด้านแห่งชีวิตทางสังคม (เศรษฐกิจ, การเมือง, จิตปัญญา, เทคโนโลยี) เข้าสู่ "เมืองหลวง" ที่ชื่อ "กรุงเทพ ฯ" ในช่วงสมัยแห่งการก่อตั้งประเทศในรัชกาลที่ 5 คราบจนถึงสิ้นสมัยรัฐสมบูรณาญาสิทธิในปี ๒๔๗๕/1932 เมืองในสมัยก่อตั้งประเทศเริ่มขยายตัวออกมาทาง

ด้านเหนือ, ตะวันออก, และได้ ส่วนฝั่งตะวันตกนั้น มีเพียงบริเวณริมน้ำแถบที่เป็นเขตนบุรี และเขตกองसानในปัจจุบันเท่านั้น ที่เริ่มปรากฏสภาพชุมชนเมือง มีการค้า บิตลาดที่เดิมโตขึ้นมา จากชุมชนเก่าสมัยธนบุรี นอกนั้นยังคงสภาพที่สวนและที่นาแบบชุมชนเกษตรกรรมอยู่ทั้งสิ้น (ดูแผนที่ 1.6 ประกอบ)

หลังจากมีการตัดคลอง เปรมประชากรทางด้านเหนือของ เมืองในช่วงปี ๒๔๑๓-๒๔๑๔/ 1870-1872 และโดยเฉพาะภายหลังการสร้างพระราชวังสวนดุสิต ในปี ๒๔๔๑/1898 ในสมัย รัชกาลที่ 5 พื้นที่ทางด้านเหนือของ เมืองกรุงเทพฯ ๗ จึงเริ่มมีประชากรตั้งถิ่นฐานอยู่อาศัยเพิ่มขึ้น ทุกที ๆ อีกทั้งการตัดถนนหลายสาย เช่น ถนนราชวิถี (ถนนนครไชยศรี), ถนนดวงเดือน (ถนน สุโขทัย), ถนนซังฮี้ (ถนนราชวิถี), ถนนสามเสน, ถนนดวงตะวัน (ถนนศรีอยุธยา), ถนนคอเล็ (ถนนพิษณุโลก), ถนนลูกหลวง, ถนนลก (ถนนพระรามที่ 5), ถนนชก (ถนนหน้าวัดเบญจมบพิตร), ถนนชีว (ถนนสวรรคโลก), ถนนประทัดทอง (ถนนพระรามที่ 6), เหล่านี้อ้วนเอื้อต่อการขยายตัว ของเมืองทางด้านเหนือในรัชกาลต่อ ๆ มาทั้งสิ้น

ทางด้านตะวันออกในสมัยรัชกาลที่ 5 เริ่มมีการปรับปรุงถนนไปยังวังสระปทุมที่สร้างไว้ ตั้งแต่รัชกาลที่ 4 แล้วตัดต่อเลยไปบรรจบกับถนนตรงหรือถนนวัวลำพอง อัน เป็นบริเวณที่จะก่อสร้าง มหาวิทยาลัยแห่งแรกของประเทศในเวลาต่อมา มีการก่อสร้างถนนต่อจากถนนเพลินจิตไปจนถึง สมุทรปราการ นอกจากนี้ก็ยังมี การตัดถนนใหม่ขึ้นอีกหลายสาย เช่น ถนนนางเลิ้ง (ถนนนครสวรรค์), ถนนประแจจีน (ถนนเพชรบุรี), ถนนบริพัตร, ถนนกรุงเกษม ส่วนทางด้านใต้ก็มีการตัดถนนเขาวราช, และเครือข่ายถนนต่าง ๆ บริเวณริมแม่น้ำเจ้าพระยาด้านใต้ภายในระหว่างคลองโองอ่างกับคลอง หดุงกรุงเกษม นอกจากนี้ยังมีการตัดถนนสายใหญ่สายแรก ๆ ของเมือง (และของประเทศ) ขึ้น ในสมัยนี้ด้วย ถนนที่ว่านี้ก็คือ ถนนราชดำเนินใน ราชดำเนินกลาง และราชดำเนินนอก สถานที่ ราชการเริ่มกระจายตัวออกมานอกคลองโองอ่าง หรือนอกเขตเมืองเก่า สถาปัตยกรรมยุโรปเริ่ม ปรากฏให้เห็นมากมาย ในสมัยดังกล่าวนี้ ปรากฏแหล่งการค้าใหญ่ ๆ อยู่ 3 บริเวณ คือ บริเวณ บางลำภู ซึ่งเป็นแหล่งการค้าของพวกชาวพื้นเมืองที่พูดภาษาไทย, บริเวณสำเพ็ง-เขาวราช ซึ่งเป็น แหล่งการค้าของพวกชาวพื้นเมืองและชาวดังคำวที่พูดภาษาจีน, และบริเวณบางรัก-สี่พระยา ซึ่งเป็นแหล่งการค้าของพวกพ่อค้านานาชาติ ในปี ๒๔๖๔/1922 นายทุนเชื้อสายจีน ตระกูลภิรมย์ภักดี ได้ลงทุนตั้งโรงงานผลิตเบียร์ขึ้น ณ ริมแม่น้ำทางตอนเหนือของกรุงเทพฯ ๗ (บางกระบือในปัจจุบัน)

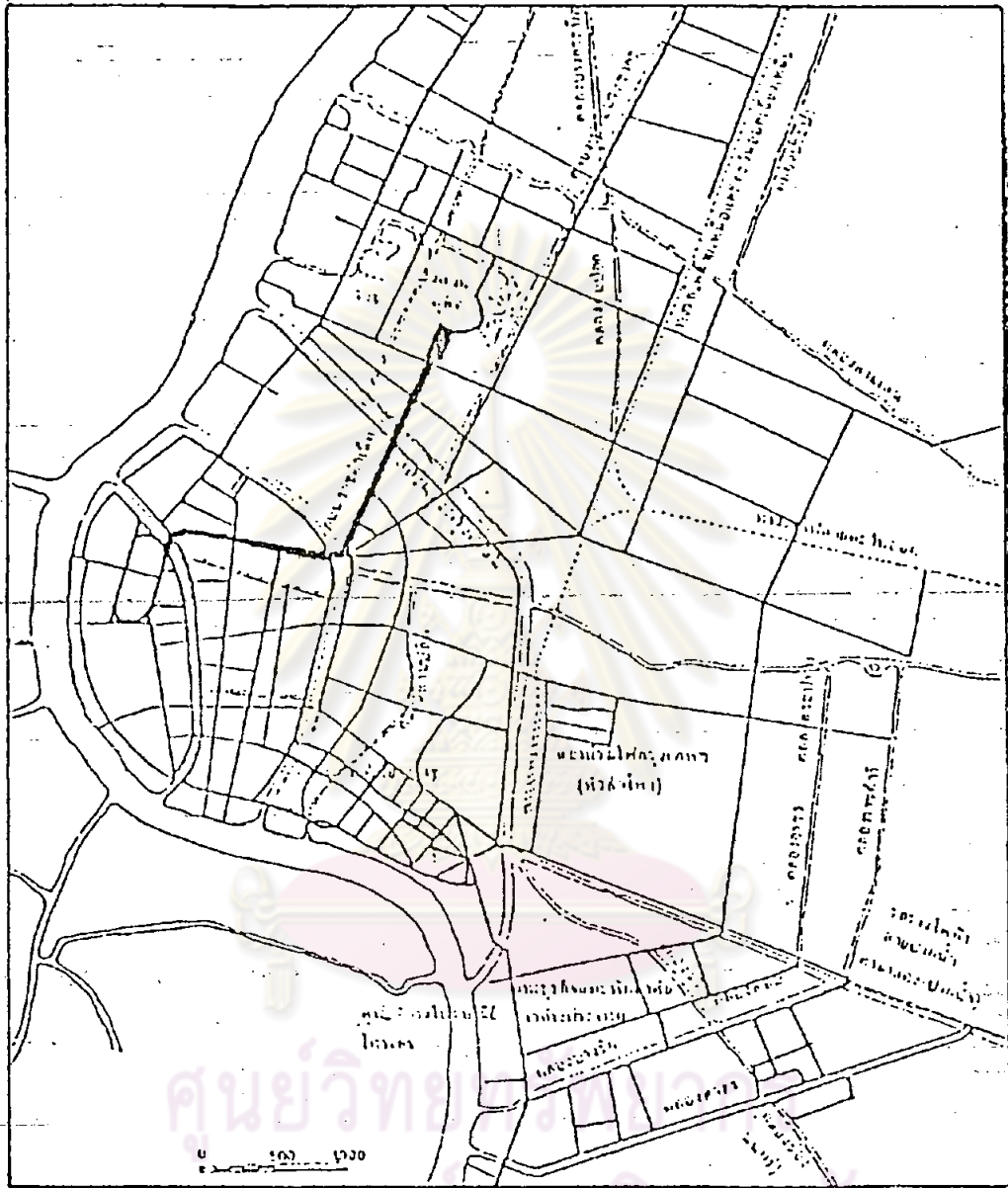
1 ทศวรรษภายหลังการลงทุนตั้งโรงงานผลิตปูนซิเมนต์ โดยกลุ่มราชวงศ์ ทางตอนเหนือของ
กรุงเทพ ฯ (นิรนาม, ๒๕๒๔ : 27) ดูแผนที่ 3.6 และ 3.7 ประกอบ

สภาพเมืองแบบนครรัฐในอดีตค่อย ๆ หักยุบสลายลงในสมัยนี้ กำแพงเมืองเดิมและป้อม
ปืนต่าง ๆ ได้ถูกหรือทำลายเสียเป็นอันมาก ภายในกระบวนการตัดแปลง เมืองกรุงรัตนโกสินทร์ ฯ
(ราชธานีแห่งราชอาณาจักรสยาม) ให้กลายเป็นเมืองกรุงเทพ ฯ (เมืองหลวงแห่งประเทศสยาม)
ในรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 เมื่อถึงรัชกาลที่ 7 ปรากฏว่า คงเหลือแต่เพียงม้อมพระสุเมรุที่
ปากคลองโอ่งอ่าง และป้อมพระกาฬเชิงสะพานหน้าฟ้าลีลาศ ส่วนกำแพงเมืองก็เหลือเพียงบริเวณ
ข้างวัดบวรนิเวศ ฯ และกำแพงส่วนที่ติดกับป้อมพระกาฬเท่านั้น ซึ่งราชบัณฑิตยสภา ในสมัยรัชกาล
ที่ 7 ได้มีมติให้อนุรักษ์ไว้เพื่อประโยชน์ทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีต่อไป จึงหลงเหลืออยู่ได้จน
ทุกวันนี้

มานพ หงส์ทัต ได้บรรยายสภาพหน้าตาของเมือง และชีวิตสังคมของ เมืองกรุงเทพ ฯ
ในสมัยรัฐสมบูรณาญาสิทธิไว้อย่างกระชับและมีชีวิตชีวา ว่า "...อิทธิพลตะวันตกมีอำนาจสูงสุด
ประชาชนชาวไทยต่างก็ได้เปิดหู เปิดตาภัยอารยธรรมตะวันตกอย่างมาก ในด้านการเปลี่ยนแปลง
ของบ้านเมือง จะเห็นได้ว่าระบบการขนส่งทางบกกำลังจะรุกหน้าไปไกลกว่าทางน้ำ ถนนหนทาง
ได้เกิดขึ้นในด้านตะวันออกใน เขตรอบนอกกรุงคลองผดุงกรุงเกษมมากมาย รวมทั้งด้านเหนือด้วย
ที่ทรงโปรดเกล้า ฯ ให้มีการขยายเมืองด้านเหนือโดยการสร้างพระราชวังสวนสุทิด ด้านตะวันออก
สร้างสระปทุม สร้างระบบการขนส่งด้วยรถไฟจากทุ่งวัวลำพองไปยังนครราชสีมา และรถไฟสาย
แรกไปปากน้ำ เป็นต้น การเดินทางติดต่อภายในเมืองส่วนใหญ่จะเป็นไปในระบบถนนโดยตลอด
มีรถรางลาก รถรางไฟฟ้า รถยนต์ก็เกิดขึ้นมาในสมัยนี้ การเดินทางติดต่อกับหัวเมืองส่วนใหญ่ก็ยัง
อาศัยทางน้ำอยู่ แต่ก็มีเรือกลไฟเข้ามาช่วยย่นระยะเวลาการเดินทางทางน้ำ ระบบการสาธารณสุข-
ปกครองต่าง ๆ ก็ได้เริ่มสมัยนี้ เช่น การประปา การไฟฟ้า การไปรษณีย์ เป็นต้น ชุมชนต่าง ๆ ใน
สมัยรัชกาลที่ 5 ก็ยังคงสภาพเดิม แต่ตัวเมืองได้ขยายออกมาภายนอกคลองผดุงกรุงเกษมมากใน
ทางฝั่งตะวันตกก็ยังคงสภาพเป็น เรือกสวนไร่นา...ที่น่าสังเกตในรัชสมัยนี้ก็คือ อิทธิพลการค้าของ
จีนมีบทบาทเสริมสร้างการเจริญเติบโตทางการค้าอย่างมากมาย คนจีนจากไหหลำและนำเอาวิชา

¹ ครึ่งหนึ่งของกิจการโรงสีทั้งหมดในกรุงเทพ ฯ ก็เป็นของกลุ่มราชวงศ์ โดยมอบให้
พ่อค้าจีนเข้ากิจการไปดำเนินการแทน (นิรนาม, ๒๕๒๔ : 31)

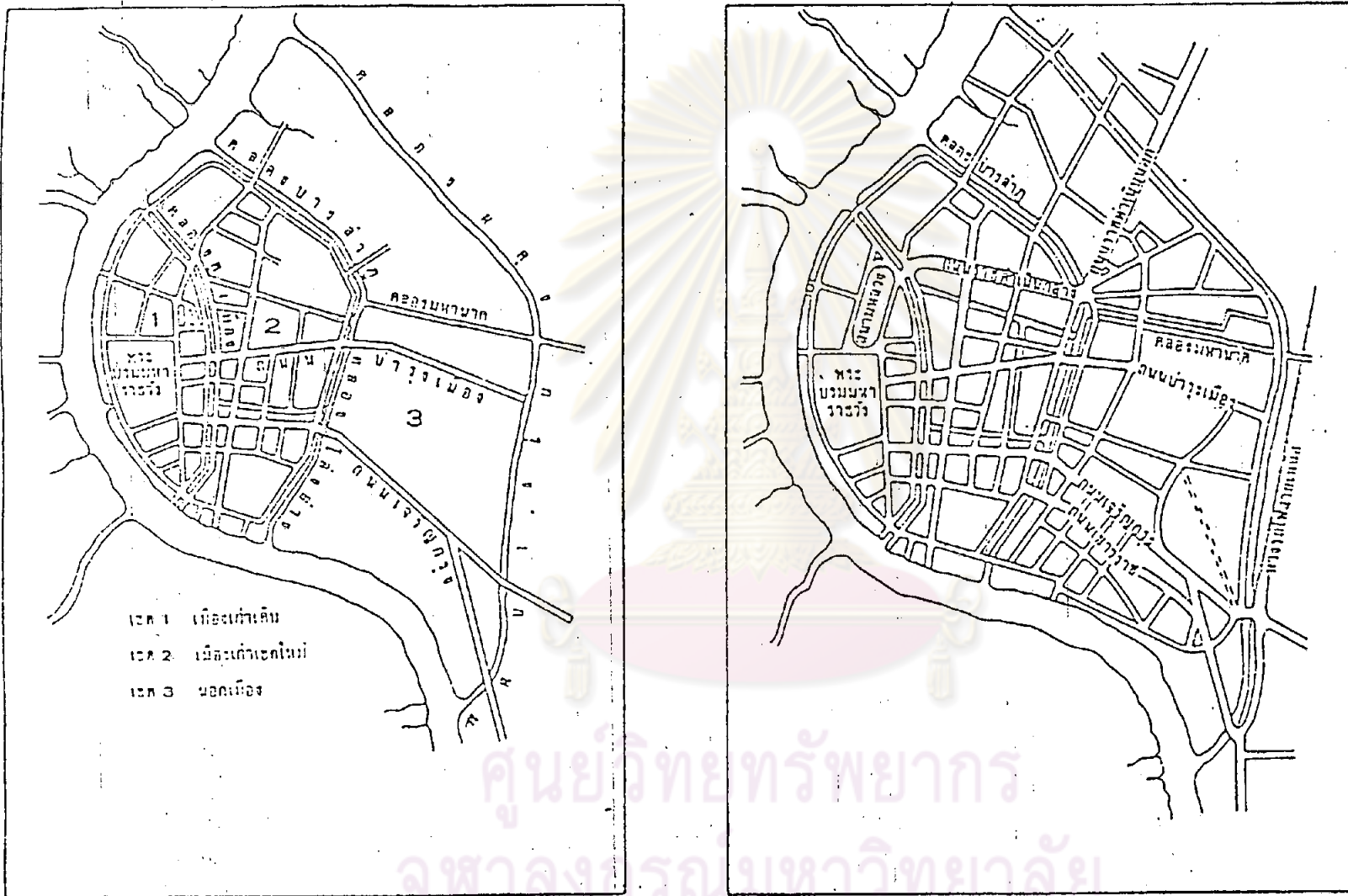
แผนที่ 3.6 แสดงการเติบโตของเมืองกรุงเทพฯ รัชสมัยเกล้าที่ 5

ศูนย์วิทยุ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ที่มา: ทัศนวิจารณ์ของดร.ใช้ดินทางถนนมรส, งามพ หังคำพิ, หน้า 229

แผนที่ 3.7 เปรียบเทียบเมืองกรุงรัตนโกสินทร์สมัยรัชกาลที่ 4 กับ เมืองกรุงเทพฯ สมัยรัชกาลที่ 5

ที่มา: การขยายตัวของบ้านจัดสรรที่มีอยู่และการขยายเมือง, ระเจียม เกษมวิภา, หน้า 31, 33

การค้าต่าง ๆ มาเผยแพร่ หวย บ่อน เบี้ย โรงพนัน เจริญอย่างมากในรัชกาลที่ 4-5 คนจีนจำนวนมากอาสาทำหน้าที่เป็นนายอากรบ่อนเบี้ย เก็บภาษีอากรค่านี้นี้ให้กับเจ้าแผ่นดิน ดังปรากฏว่า ในระยะนั้นมีบ่อนเบี้ยอยู่จำนวนร้อย ๆ บ่อน มีทั้งเล็กทั้งใหญ่ ทั้งฝั่งตะวันตกและฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยาทั้งสองฝั่ง ทางฝั่งตะวันตกก็มีบ่อนอยู่ในแพเป็นจำนวนมาก ส่วนบ่อนใหญ่ทางฝั่งตะวันออก อยู่ในย่านคนจีนได้แก่บ่อนที่สำเพ็ง บ่อนเขาวราช เป็นคั้น และแถบที่คั้งบ่อนนี้เองได้กลายเป็นที่ชุมชนในเวลากลางคืน โดยตามบ่อนต่าง ๆ จะมีมหรสพแสดงให้ชมฟรี มีร้านขายขนม ขายอาหาร มาคั้งหน้าบ่อน มีโรงหญิงโสเภณี ซึ่งในรัชสมัยนั้นยังโปรดเกล้าฯ ให้มีการลงทะเลเบียนอย่างถูกกฎหมายอยู่ในบริเวณนั้น จึงนับได้ว่าบริเวณบ่อนนั้นกลายเป็นชุมชนในเวลากลางคืนของชาวกรุงไป ในสมัยรัชกาลที่ 5 พระองค์ได้ทรงโปรดเกล้าฯ ให้ลดจำนวนบ่อนลง โดยให้เหลือแต่บ่อนขนาดใหญ่ ทำให้ลดจำนวนลงเหลือเพียง 62 บ่อน ในช่วงปลายของรัชสมัย...สมัยรัชกาลที่ 6-7 นับเป็นการต่อเนื่องจากสมัยอิทธิพลตะวันตกของรัชสมัยรัชกาลที่ 4-5 ผลกระทบต่อเนื่องก็ปรากฏอยู่เป็นอันมาก การท่นุบำรุงบ้านเมืองก็เป็นการกระทำต่อเนื่องจากรัชกาลที่ 5 เมืองขยายออกมาอย่างมากในทิศตะวันออก ถนนสายสำคัญ ๆ ที่ก่อสร้างในสมัยรัชกาลที่ 5 และมาเจริญขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 6-7 คือ ถนนแถวสีลม สาทร และสุรวงศ์ สีพระยา เป็นพื้นที่ที่ได้ถูกเปิดในปลายรัชสมัยรัชกาลที่ 5 โดยข้าราชการขุนนางต่าง ๆ ได้คำริจะสร้างถนน อาคาร บ้านให้พวกพ่อค้าฝรั่งได้มาเช่า บ้านขนาดใหญ่หลายหลังได้สร้างขึ้นตามริมถนนสายสำคัญเหล่านี้ การคมนาคมสมัยนี้นับว่าทันสมัย ทั้งถนน และการสัญจรทางบกโดยเกือบจะสิ้นเชิง การขุดคลองเพื่อการสัญจรได้มายุติลงในสมัยนี้ แต่การสัญจรขนส่งสินค้าก็ยังอาศัยทางน้ำตามสายหลักอยู่ การติดต่อกับหัวเมืองก็ได้ขยายทางรถไฟไปหลายหัวเมือง และก็ยังพึ่งทางน้ำอยู่เป็นอันมาก ชุมชนต่าง ๆ เช่นฝั่งแถบตะวันตกก็ยังเป็นเรือสวนและที่อยู่อาศัย มาจนกระทั่งสมัยรัชกาลที่ 7 ในโอกาสครบรอบรัตนโกสินทร์ศก 150 ปี การเชื่อมต่อด้วยทางบกระหว่างสองฝั่งก็เกิดขึ้นด้วยสะพานพุทธยอดฟ้า ตั้งแต่นั้นต่อมาฝั่งตะวันตกก็เจริญขึ้นอย่างรวดเร็ว ย่านกิจกรรมการค้าส่วนใหญ่ก็ยังอยู่แถบบำรุงเมือง เพ็ญนครและแห่งสรรพศาสตร์ แห่งนราตั้งอยู่ด้านใต้ของคูเมืองเดิม อาคารสถานที่ราชการจะตั้งอยู่ตามวังเดิมต่าง ๆ และเริ่มกระจายออกมาแถบถนนราชดำเนินบ้าง ที่อยู่อาศัยก็เจริญออกมาในด้านเหนือแถบดุสิต และด้านตะวันออกแถบสุรวงศ์ สีพระยา..." (๒๔๒๕ : 7-8, และดูแผนที่ 3.7 ประกอบ)

อนึ่ง ในสมัยรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์นั้นเองที่พื้นที่ในแถบ ชาน เมืองด้านเหนือและตะวันออกได้เกิดการจัดตั้งขึ้นเป็นอำเภอบางเขน และอำเภอบางกะปิ ในสมัยรัชกาลที่ 5 และในรัชกาลที่ 7 ก็

ปรากฏมีอำเภอพระโขนง (ซึ่งเดิมขึ้นกับเมืองพระประแดง) เป็นอำเภอที่นอกของกรุงเทพฯ (หรือพระนคร) เช่นเดียวกับอำเภอบางเขนและอำเภอบางกะปิ ทั้งนี้ เป็นผลมาจากการแบ่งเขตการปกครองใน 3 รัชกาลนั้น ซึ่งได้มีการประกาศจัดตั้งมณฑลกรุงเทพฯพระมหานครขึ้น ในสมัยรัชกาลที่ 5 (พื้นที่ประมาณ 3,091 ตารางกิโลเมตร) จนถึงรัชกาลที่ 7 ปรากฏว่า อำเภอขึ้นนอกของจังหวัดพระนคร (ขณะนั้นแบ่งเป็นจังหวัดพระนครและจังหวัดธนบุรี) มี 4 อำเภอ คือ อำเภอบางซื่อ, อำเภอบางเขน, อำเภอบางกะปิ, และอำเภอพระโขนง (ซึ่งปัจจุบันเป็นพื้นที่เขตเมืองชั้นกลาง) มีประชากรในแต่ละอำเภอ ดังนี้

1. อำเภอบางซื่อ	:	36,290	คน
2. อำเภอบางเขน	:	10,905	คน
3. อำเภอบางกะปิ	:	18,664	คน
4. อำเภอพระโขนง	:	28,042	คน
รวมทั้งสิ้น	:	93,901	คน

ในขณะนั้น (ประมาณช่วงก่อนปี ๒๔๗๔/1931) อำเภอพระนครซึ่งมีประชากรมากที่สุด ก็มีประชากรทั้งสิ้นเพียง 78,895 คน (ดู : ทรงสรรค์ นิลกำแหง และคณะ, ๒๕๒๔ : 65-91)

อำเภอบางซื่อ สมัยนั้นมีอาณาเขตต่อจากอำเภอดุสิตขึ้นไปทางเหนือ ที่ว่าการอำเภอตั้งอยู่ที่ริมสถานีรถไฟหลวงบางซื่อ สภาพการใช้ที่ดินขณะนั้นมีพื้นที่เขตทหาร (กรมทหารม้า, กรมทหารปืนใหญ่, กรมทหารราบ, โรงงานกรมช่างแสงทหารบก, โรงงานทำเครื่องประกอบเครื่องบินของกรมอากาศยาน), มีโรงงานปูนซีเมนต์, มีโรงกรองน้ำประปา, และพื้นที่ส่วนใหญ่ที่เหลือเป็นท้องนา, ไร่ฝัก, บ้านเรือนเขาบาง, และที่ว่าง (๒๔๒๔ : 86)

อำเภอบางเขน สมัยนั้นทิศใต้จดอำเภอบางซื่อ ทิศตะวันตก, ทิศเหนือ, และทิศตะวันออกจดจังหวัดคนนทบุรี, อำเภอชัยภูมิบุรี และอำเภอมีนบุรี ตามลำดับ ที่ว่าการอำเภอตั้งอยู่ที่ข้างวัดบางเขน ใกล้ตลาดบางเขน สภาพการใช้ที่ดินขณะนั้น ส่วนใหญ่เกือบทั้งหมดเป็นที่นาและที่ว่าง เว้นแต่บริเวณริมทางรถไฟซึ่งมีไร่ฝักอยู่บ้าง, ที่หลักสี่มีสถานีวิทยุขนาดใหญ่ของกรมไปรษณีย์โทรเลข, และบริเวณดอนเมืองซึ่งเป็นที่ตั้งกรมอากาศยานทหารบก มีโรงเก็บเครื่องบิน, มีสนามบิน, และโรงเรียนฝึกหัดการบิน (ซึ่งสิ่งเหล่านี้ต่อมา ก็ได้ถูกพัฒนาเป็นการทำอากาศยานแห่งประเทศไทย,

และกองทัพอากาศ) ตลาดบางเขนสมัยนั้นเริ่มมีการซื้อขายสินค้าสำเร็จรูปต่าง ๆ เพิ่มขึ้นจากที่เคยมี แต่สินค้าเกษตรกรรมและหัตถกรรมพื้นเมือง การติดต่อกับเขตเมืองชั้นในอาศัยคลองบางเขน, แม่น้ำเจ้าพระยา, และเส้นทางรถไฟสายเหนือ เพราะฉะนั้นยังไม่มีถนนพหลโยธิน และถนนวิภาวดี-รังสิต (๒๔๒๔ : ๘๖)

อำเภอบางกะปิ สมัยนั้นอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของเมืองชั้นในติดต่อกับอำเภอมีนบุรี ที่ว่าการอำเภอตั้งอยู่ที่ริมคลองแสนแสบฝั่งเหนือ สภาพการใช้ที่ดินขณะนั้นเป็นพื้นที่นาและที่ว่างทิ้งสิ้น การติดต่อกับเขตชั้นในมีอยู่ทางเดียวคือ ทางเรือ โดยลงเรือที่เชิงสะพานเฉลิมโลก แล้วไปตามคลองบางกะปิ หรือคลองแสนแสบในปัจจุบัน (๒๔๒๔ : ๘๗)

อำเภอพระโขนง สมัยนั้นอยู่ทางทิศตะวันออกของเมืองชั้นใน ติดต่อกับจังหวัดสมุทรปราการ ที่ว่าการอำเภอตั้งอยู่ที่ข้างวัดสะพานริมสถานีรถไฟพระโขนง ริมทางรถไฟสายปากน้ำ สภาพการใช้ที่ดินแบ่งเป็น ๒ ประเภทใหญ่ ๆ คือ พื้นที่สวนบริเวณริมแม่น้ำเจ้าพระยาและที่เหลือนเป็นพื้นที่นาและที่ว่างทิ้งสิ้น การติดต่อกับเขตเมืองชั้นในขณะนั้น--ด้านหนึ่งอาศัยแม่น้ำเจ้าพระยาและลำคลองต่าง ๆ อีกด้านหนึ่งก็อาศัยเส้นทางรถไฟสายปากน้ำ (๒๔๒๔ : ๘๗) จนในสมัยรัชกาลที่ ๗ จึงได้อาศัยถนนที่ตัดใหม่จากเพลินจิตไปถึงปากน้ำ (ถนนสุขุมวิทในปัจจุบัน) ซึ่งก่อสร้างในรัชกาลนั้น เป็นเส้นทางติดต่อกับเขตเมืองชั้นใน ถนนสายนี้จึงเท่ากับเป็น เครื่องมือสำคัญในการบุกเบิกพื้นที่นาขานเมืองด้านตะวันออก ให้เริ่มถูกเปลี่ยนแปลงไปเป็นสภาพการใช้ที่ดินประเภทอื่น ๆ ในรัชกาลต่อ ๆ มา

๓.๓ กรุงเทพ-ธนบุรี สมัยรัฐประชาชาติสยาม/ไทย (๒๔๗๔-๒๕๐๐/1932-1957)

ส่วนนี้ทั้งหมดจะเป็นการศึกษารากฐานที่มาโดยทั่วไปของกรุงเทพมหานคร ในช่วงระยะเวลาดังกล่าวข้างต้น โดยจัดแบ่งออกเป็น ๓ ส่วนใหญ่ ๆ คือ

- ๓.๓.๑ ว่าด้วยสภาพการณ์ทั่วไปของระบบรัฐประชาชาติสยาม/ไทยภายใต้สภาพการณ์ทางสังคมระดับโลก (๒๔๗๔-๒๕๐๐/1932-1957)
- ๓.๓.๒ ว่าด้วยการเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างทางสังคมของระบบรัฐประชาชาติสยาม/ไทย (๒๔๗๔-๒๕๐๐/1932-1957)
- ๓.๓.๓ ว่าด้วยการเปลี่ยนแปลงของเมืองกรุงเทพ-ธนบุรี (๒๓๑๐-๒๔๓๕/1767-1892)

3.3.1 ว่าด้วยสภาพการณ์ทั่วไปของระบบรัฐประชาชาติสยาม/ไทย ภายใต้สภาพการณ์ทางสังคม ระดับโลก (๒๔๗๔-๒๕๐๑/1932-1957)

นับตั้งแต่ทศวรรษที่ 1880 เป็นต้นมา ระบบทุนนิยมโลกแบบอาณานิคมได้เติบโตขึ้นจนเป็นระบบทุนนิยมผูกขาดระยะเริ่มต้นแล้ว จนเมื่อถึงต้นทศวรรษที่ 1910 บรรดาเจ้าอาณานิคมทั้งหลายเริ่มขัดแย้งในเรื่องผลประโยชน์ยากที่จะประนีประนอมกันได้ (คร่าวเท่ากับที่ค้างก็ต้องการหล่อเลี้ยงระบบอุตสาหกรรมและระบบทุนนิยมในประเทศคนให้ก้าวรุดหน้ายิ่งขึ้นเหนือ "ทุน" กลุ่มอื่น ๆ ไม่ว่าจะด้วยวิธีที่ป่าเถื่อนและไร้มนุษยธรรมเพียงใดก็ตาม) ในที่สุดมหาสงครามโลกครั้งที่ 1 ก็บังเกิดขึ้นอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ รัฐสมบูรณาญาสิทธิแห่งสยาม หรือ ประเทศสยาม เริ่มถูกจัดตั้งขึ้นเพียงไม่กี่ปีก่อนเกิดวิกฤตการณ์ครั้งนั้น และก่อนที่จะถูกนำเข้าร่วมมีส่วนในมหาสงครามนั้น การทูตเลื่องของสงครามในปี ๑๙๑๑/1918 มิได้หมายความว่าประชาชนชาวโลกจะได้อยู่อย่างสันติสุขตลอดไป แท้ที่จริงเป็นแต่เพียงการหาข้อยุติชั่วคราวเพื่อเปิดทางให้แก่มหาอำนาจฝ่ายที่ชนะสงครามได้ขีดเส้นแบ่งเขตอิทธิพลของแต่ละอำนาจรัฐ อย่างน้อยไว้เป็นการชั่วคราว เพื่อสามารถคัดดวงผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจจากดินแดนอาณานิคมต่าง ๆ ทั่วโลก อย่างเสรี และอย่างชอบด้วยกฎหมาย (ที่พวกคนร่วมกันเขียนขึ้น) แต่ต่อเมื่อทุนญี่ปุ่นได้เติบโตขึ้นจนมีบารมีอย่างล้นเหลือในภูมิภาคเอเชียตะวันออกและตะวันออกเฉียงใต้ซึ่งเกี่ยวกับทุนตะวันตก ในระบบทุนนิยมโลก ในช่วงทศวรรษที่ 1930 และ 1940 การแบ่งไม่ลงคิ้วในครั้งนั้นก็ได้กลายเป็นต้นคอของมหาสงครามโลกครั้งที่ 2 อันโหดร้ายทารุณที่คร่าชีวิตประชากรโลกผู้ไม่เกี่ยวข้องด้วยไปนับล้าน ๆ คน ดังนั้น เส้นทางเดินของระบบทุนนิยมโลกที่อำนวยความสะดวกโดยรัฐอุตสาหกรรมทั้งหลายในคริสต์ศตวรรษที่ 19 และ 20 ที่เรียกพวกตัวเองว่า ชาวอารยะ (civilized) จึงป่าเถื่อนเสียยิ่งกว่าสงครามครั้งใด ๆ ที่มนุษย์ได้เคยก่อขึ้นในอดีตกาล ไม่ว่าเวลาใดและที่ใด ๆ

Mandel บรรยายถึงเงื่อนไขต่าง ๆ ที่รองรับการเกิดขึ้นของเหตุการณ์ในช่วงนั้นไว้ว่า "...ในช่วงระหว่างปี ค.ศ.1880-1905 ได้มีการแบ่งโลกเราออกเป็นส่วน ๆ เพื่อให้อำนาจของจักรพรรดินิยมประเทศต่าง ๆ มีการถ่วงดุลย์อำนาจกันเอง ในขณะที่จักรพรรดินิยมอังกฤษครอบครองความเป็นเจ้าโลก จักรพรรดินิยมฝรั่งเศส-ดัทช์ (เนเธอร์แลนด์) เบลเยียม-กำลังไล่หลังตามขึ้นมา ส่วนจักรพรรดินิยม 'น้องใหม่' ที่กำลังวัดรอยเท้ารุ่มที่อย่างขมิ้นมันก็ได้แก่ สหรัฐ ฯ อิตาลี ญี่ปุ่น คราวใดที่การถ่วงดุลย์ยังได้สมดุลย์อยู่ ก็ไม่มีอะไรเกิดขึ้นแต่เมื่อใดที่เกิดการเสียดุลย์ขึ้นมา เช่น บรรดาน้องใหม่เริ่มจะปีกกล้าขาแข็ง และต้องการจะขยายเขตอิทธิพลขึ้นมา ก็จำเป็นต้องมีการทำควอลกับเจ้าของเดิม ฉะนั้นสงครามที่เกิดขึ้นครั้งแล้วครั้งเล่าก็คือความพยายามปรับดุลย์อำนาจ เพื่อจัดสรรปันเขตอิทธิพลโลกกันใหม่นั่นเอง ไม่ว่าจะ เป็นสงครามระหว่างอเมริกา

กับ สเปน สงครามรัสเซียกับญี่ปุ่น หรือแม้สงครามขนาดใหญ่ เช่น สงครามโลกครั้งที่หนึ่งและที่สอง ก็ตาม ฉะนั้นหากเราจำเป็นต้องให้คำจำกัดความของการทำสงครามแต่ละครั้ง เหล่านี้ เราก็จะให้คำนิยามได้ตรงจุดที่สุด หากเรากล่าวว่า สงครามเหล่านี้คือสงครามแห่งการปล้นสะดมระดับโลก นั่นเอง มัน เป็นสงครามที่มีเป้าหมายเพียงเพื่อแสวงหาแหล่งวัตถุดิบแห่งใหม่ ต้องการขยายอำนาจ ในการควบคุมตลาดเสียใหม่เท่านั้นเองจริง ๆ นี่เป็นเหตุผลของการทำสงครามที่ผ่านมา มันทำให้สงครามที่ผู้องประกาศว่า 'เป็นสงครามที่ทำเพื่อต่อต้านหรือปกป้องอุดมการณ์หรือสิทธิการเมืองบางอย่าง' (เช่น เพื่อปกป้องประชาธิปไตย เพื่อต่อต้านลัทธิเผด็จการหรือฟาสซิสต์) อะไรไม่ สงครามระหว่างบรรดาจักรพรรดินิยมมีคุณภาพที่แตกต่างไปจากสงครามอีกประเภทหนึ่งที่บรรดา ประเทศอาณานิคมพยายามปลดแอกออกจากอำนาจของพวกจักรพรรดินิยม ตัวอย่างของสงคราม แบบนี้ได้แก่ สงครามระหว่างตุรกีกับอิตาลี สงครามจีน-ญี่ปุ่น สงครามระหว่างฝรั่งเศสและ รัสเซีย ฝรั่งเศสกับเวียดนามเหนือ หรือแม้แต่สงครามอินโดจีน (เวียดนาม ลาว เขมร) กับ อเมริกา... ในยุคจักรพรรดินิยมทั้งหลายไม่เพียงแต่จะทำการควบคุมการเงินและอุตสาหกรรม ภายในประเทศที่เจริญแล้ว (ซึ่งต่อไปเราจะเรียกว่าประเทศเมืองแม่) เอาไว้ในกำมือของตน เท่านั้น หากว่าบรรดาจักรพรรดินิยมทั้งหลายยังได้รวมหัวกันจัดตั้งกลุ่มกระฎุมพีจักรพรรดินิยม เพื่อ ทำการควบคุมประชาชนในประเทศเล็ก ทั้งที่เป็นเมืองขึ้นและกึ่ง เมืองขึ้นของตน อันมีจำนวน ประมาณได้ถึง 2 ใน 3 ของประชากรของโลกอีกโสดหนึ่งด้วย บรรดานายทุนจักรพรรดินิยม เหล่า นี้ได้ดึงดาบทยความมั่งคั่งจากประเทศเมืองขึ้น และกึ่ง เมืองขึ้นอย่างไม่หยุดยั้ง เงินทุนที่ท่วม ลงไปในประเทศ เหล่านี้ผลิดดอกออกผลสร้างกำไรส่วนเกินให้อย่างมหาศาล กำไรเหล่านี้ถูกรวบรวมนำส่งคืนประเทศแม่ โลกเราถูกแบ่งงานกันเป็น 2 ส่วน คือโลกส่วนประเทศแม่จะทำการผลิต สินค้าอุตสาหกรรม ส่วนประเทศล้าหลังหรืออาณานิคมทั้งหลายจะผลิตวัตถุดิบ คอจากนั้นก็จะนำเอา ผลิตภัณฑ์แต่ละอย่างมาแลกเปลี่ยนกัน พึ่งแต่หลักการก็คือว่าพอจะไปได้ แต่ในความเป็นจริงแล้ว การ แลกเปลี่ยนกันนี้จะหากความยุติธรรมแม้แต่น้อยก็ไม่พบ เพราะในขณะที่ประเทศที่ยากจนต้องใช้แรงงาน อย่างมากมาย เพื่อผลิตสินค้าอีกชนิดหนึ่งจาก เมืองแม่ที่ใช้แรงงานในการผลิตแต่ เพียง เล็กน้อย (ตัวอย่างของการแลกเปลี่ยนข้าวสารจำนวนหลายกระสอบจากประเทศไทยกับทีวีสีสีก เครื่องหนึ่ง จากญี่ปุ่นคงจะช่วยให้ผู้อ่านเห็นภาพได้ชัดเจน ว่าแรงงานที่ผลิตข้าวหลายกระสอบนั้นที่ค่ามากมาย กว่าแรงงานที่ใช้ผลิตทีวี เครื่องหนึ่ง เป็นแน่-ผู้แปล) นอกจากนี้ เมื่อผู้คนจากประเทศ เมืองแม่ เข้า ไปทำการบริหารงานในประเทศอาณานิคม คนเหล่านี้ก็ยังกิน เงิน เดือนที่รีดเอามาจากภาษีของ ประชาชนในประเทศอาณานิคมนั้น เองด้วย เมื่อทรัพยากรอันมีค่าของประเทศถูกกอบ โดยไปจนแทบ จะไม่มีอะไร เหลืออยู่แล้ว เมื่อถึงวันเวลาที่ประเทศอาณานิคม เหล่านี้ต้องการที่จะพัฒนา เศรษฐกิจ

ของตนเองบ้าง ก็คงพบว่าตนเองไม่มีอะไรเหลืออยู่เลย หนทางสุดท้ายที่ไม่มีทางเลือกก็คือต้องนำตัวเองเข้าไปผูกพันพึ่งพากับประเทศเมืองแม่ เกิดเป็นวัฏจักรชั่วร้ายต่อไป เราจึงกล่าวไม่ผิดนักว่า จักรพรรดินิยม เป็นต้นตอสำคัญในการสร้างความต้อยตุงให้เกิดไปทั่วมุมโลก..." (1977, ๒๔๒๔ : 116-119)

เอเชียอาคเนย์เป็นจุดที่สำคัญยิ่งต่อการวางแผนนโยบายด้านต่าง ๆ ของสหรัฐอเมริกา การวางแผนในนโยบายดังกล่าวจำเป็นต้องกำหนดบทบาทเฉพาะของ องค์การ สถาบัน และกลุ่มหลังต่าง ๆ ที่มีความสำคัญในระบบสังคมรัฐพื้นเมืองต่าง ๆ นั้น การวางแผนในระดับชาติและนานาชาติอยู่ภายใต้การดูแลของสภาความสัมพันธ์ต่างประเทศ (Council of Foreign Relation) ใช้การศึกษา "สงคราม-สันติภาพ" เป็นที่รวมของผู้นำทางด้านธุรกิจ ทนายความ นักวิชาการและเจ้าหน้าที่ของรัฐให้มาร่วมกันวางแผนการสำหรับบทบาทของสหรัฐอเมริกาในระหว่างและหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ผลการวางแผนปรากฏว่าดินแดนแถบแปซิฟิกได้รับความสำคัญอันดับแรก ในฐานะเป็นตลาดที่สำคัญและเป็น "แหล่งสำคัญสุดของวัตถุดิบนำเข้าของสหรัฐ ฯ" ดังนั้น จึงเกิดการวิเคราะห์ประเทศต่าง ๆ ในแถบนี้ตั้งแต่ปี ๒๔๔๔/1941 เป็นต้นมา สภา ฯ ดังกล่าวเห็นถึงความสนใจของสหรัฐ ฯ อยู่ที่หนึ่งช่องทาง เข้าสู่ความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจของฟิลิปปินส์ มลายา และอินโดจีนตะวันออกของดัทช์ (อินโดนีเซีย) สองการป้องกันไม่ให้ญี่ปุ่น เข้ายึดครองดินแดนแถบนี้ (Bell, 1978, ๒๔๒๓ : 57-58) ทั้งนายทุนสหรัฐ ฯ และนายทุนญี่ปุ่นต่างก็รู้ดีว่าใครก็ตามที่ช่วงชิงครอบครองเขตยุทธศาสตร์เหนือไทยและอินโดจีนได้หมายถึง การได้ครอบครองดินแดนใจกลางเอเชียอาคเนย์ที่มั่งคั่งสมบูรณ์คือ มลายาและอินโดนีเซียไว้ได้เช่นกัน เมื่อกองทัพญี่ปุ่นเคลื่อนพลเข้าสู่เวียดนามใต้ (ภายหลังจากได้ลวงล้าอียิปโดยจีน) และต่อมาได้ยกพลเข้าสู่ดินแดนไทย เมื่อ พ.ศ.๒๔๘๔ สงครามจึงระเบิดขึ้นอย่างไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ เพราะสหรัฐ ฯ ถือว่าเอเชียอาคเนย์มีความสำคัญยิ่งต่อการเจริญเติบโต (ทางเศรษฐกิจ) ของสหรัฐ ฯ เองและต่อการอยู่รอดของชาติอุตสาหกรรมสมัยใหม่ (Caldwell, 1978, ๒๔๒๓ : 94)

3.3.2 ว่าด้วยการ เปลี่ยนแปลงในโครงสร้างทางสังคมของระบบรัฐประชาชาติสยาม/ไทย

(๒๔๗๔-๒๕๐๐/1932-1957)

โครงสร้างทางสังคมที่เปลี่ยนแปลงจากประเทศสยาม (๒๔๓๔-๒๔๗๔/1892-1932) ไปเป็นประเทศสยาม/ไทย (๒๔๗๔-๒๕๐๐/1932-1957) ในระยะแรกของสมัยทุนนิยมผูกขาดหรือสมัยจักรพรรดินิยม (ทศวรรษที่ ๒๔๒๓-๒๔๕๓/1880-1950) ทว่าจะกล่าวแยกเป็นประเด็น ๆ ได้ดังนี้

1. ระบอบเศรษฐกิจ สุธี ประศาสน์ เศรษฐ์ ได้กล่าวไว้อย่างชัดเจนว่า "...ลักษณะเด่นของช่วงนี้คือ การนำเข้าสินค้าสำเร็จรูปเข้ามาบริโภค การพึ่งพหลายของการผลิตเพื่อเลี้ยงตัวเอง นำไปสู่การผลิตเฉพาะอย่างดังกล่าว ซึ่งเกิดความคู่กับการนำเข้าสินค้าสำเร็จรูปเข้ามาจากประเทศทุนนิยมศูนย์กลาง หากพิจารณาดูโครงสร้างของสินค้าเข้า ก็จะเห็นว่า ส่วนสำคัญมากก็คือผ้าฝ้ายและผลิตภัณฑ์ ในช่วงปี 1875-1879 สินค้าประเภทนี้มีสัดส่วนถึงร้อยละ 35 ของสินค้าทั้งหมด แต่ต่อมาการนำเข้ามีความหลากหลายเพิ่มขึ้น สัดส่วนนี้ก็ลดลงตามลำดับ (ถึงแม้ว่าปริมาณมิได้ลดลงเลย) กล่าวคือในช่วงปี 1900-04 เหลือราวร้อยละ 22 และในทศวรรษ 1930 ก็ลดลงเหลือประมาณร้อยละ 15 ของสินค้าเข้าทั้งหมด-นอกจากนี้ก็มีสินค้าสำเร็จรูปอื่น เช่น ผ้าไหม กระสอบป่าน (ส่วนใหญ่ใช้บรรจุข้าว) อาหารสำเร็จรูปต่าง ๆ และยาสูบ เครื่องใช้สอยและเครื่องจักรกลบ้าง ในปลายช่วงนี้โดยเฉพาะตั้งแต่ทศวรรษ 1920 เป็นต้นมา ก็ได้มีการนำเข้าสินค้าประเภททุนมากขึ้น เช่นในทศวรรษ 1920 มีการนำเข้าเครื่องเหล็ก เครื่องจักรกล และไฟฟ้า ยานพาหนะและชิ้นส่วนรวมกันประมาณร้อยละ 5 ในช่วงปี 1935-39 ก็มีการนำเข้าสินค้าประเภททุนเหล่านี้เข้ามาเกือบร้อยละ 30 (ในนี้มีส่วนที่เป็นน้ำมันอยู่ด้วยประมาณร้อยละ 9 ของสินค้าเข้าทั้งหมด) การนำเข้าสินค้านี้และสินค้าชั้นกลาง เช่นวัตถุดิบที่ใช้ในการผลิตต่าง ๆ มีแนวโน้มเพิ่มขึ้นตลอดมา ดังเช่นในปี 1956 รวมกันมีมูลค่าราวร้อยละ 45 ของสินค้าเข้าทั้งหมด ในช่วงทศวรรษ 1930 ถึงช่วงสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่สอง เป็นช่วงเศรษฐกิจตกต่ำ ผสมกับเกิดภาวะสงคราม ทำให้กลุ่มทุนนิยมศูนย์กลางอ่อนกำลังลง กลุ่มประเทศทุนนิยมรอบนอกเริ่มมีการพัฒนาอุตสาหกรรมท้องถิ่นขึ้นมาบ้างอย่างเป็นอิสระเพื่อสนองตลาดภายในประเทศไทยก็สามารถขยายการผลิตสินค้าประเภทสิ่งทอ กระสอบป่าน ยาสูบ กระดาษ เครื่องหนัง ฯลฯ การขยายตัวมีส่วนทำให้การนำเข้าสินค้าสำเร็จรูปลดลงไปบ้าง แต่สภาพเช่นนี้ดำรงอยู่ได้ไม่นานนัก หลังจากสงครามสินค้าสำเร็จรูปจากทุนนิยมศูนย์กลางก็เข้ามาตีตลาดอีก การขยายตัวของการผลิตภายในโดยอิสระในระยะต่อมาก็ถูกแทนที่ โดยการร่วมทุนกับทุนต่างชาติ ทำการผลิตแบบทดแทนการนำเข้า (โดยเฉพาะหลังจากปี ค.ศ.1960) ... เมื่อพิจารณาถึงลักษณะการผลิตและการค้าในช่วงปี 1855 ถึงหลังจากสงครามโลกครั้งที่สองใหม่ ๆ อาจกล่าวได้ว่าเป็นช่วงที่ไทยเข้าร่วมอยู่ในวงจรการแบ่งงานกันทำ

ระหว่างประเทศแบบอาณานิคม โดยไทยเป็นผู้ผลิตสินค้าชั้นปฐมเพื่อส่งออก เป็น การแลกเปลี่ยนกับสินค้าสำเร็จรูปที่ผลิตโดยกลุ่มประเทศทุนนิยมศูนย์กลาง ผลสำคัญ ของการพัฒนาในลักษณะนี้ก็คือ เกิดการเริ่มก่อรูปเป็นระบบทุนนิยมรอบนอก หรือ ทุนนิยมแบบพึ่งพา การที่ระบอบเศรษฐกิจไทย เข้าผูกพัน เป็นผู้ผลิตสินค้าชั้นปฐม เป็น การคัดโอกาสในการพัฒนาทางเทคโนโลยีของสังคม การเพาะปลูกข้าวเป็นด้านหลัก ไม่มีผลเชื่อมโยงทางเศรษฐกิจ ที่ชักนำให้เกิดการผลิตแขนงอื่นที่คิดตามมานอกจาก กิจการสีข้าว แม้กิจการนี้จะใช้เทคนิคสมัยใหม่ขึ้น แต่มันก็มิได้มีผลแผ่ข้ามไปทั่ว ระบบสังคม การผลิตข้าวถูกครอบงำโดยความสัมพันธ์แบบกึ่งศักดินาอยู่นาน และ เปิดโอกาสให้มูลค่าส่วนเกินถูกดูดซับไปโดยทุนพาณิชย์และเจ้าที่ดิน นายทุนพาณิชย์ ที่พัฒนาขึ้นมาควบคุมกิจการขยายการผลิตข้าวและการค้า (นำเข้าจนถึงผู้บริโภค) มีลักษณะเป็นนายทุนพึ่งพา มิได้เป็นนายทุนอิสระที่อาจพัฒนาความสัมพันธ์แบบทุนนิยม ได้รวดเร็วขึ้น เช่นการหันมาขยายการผลิตด้านอุตสาหกรรม นายทุนพาณิชย์ที่พัฒนา ขึ้นในประเทศไทยต้องพึ่งพาเจ้านายขุนนางอย่างมาก เนื่องจากขาดฐานการเมือง และสังคมในแง่ที่เป็นคนต่างดาว อีกด้านหนึ่งต้องพึ่งพานายทุนตะวันตก ซึ่งควบคุม การนำเข้าหรือควบคุมการค้าระหว่างประเทศอยู่ ส่วนกลุ่มชนชั้นนำเจ้าที่ดิน ก็เป็น ฝ่ายดูดซับเอาค่าเช่าที่ดิน และยังขาดความสามารถในการทำการผลิต นำเอามูลค่า ส่วนเกินไปใช้อย่างฟุ่มเฟือย มิได้ก่อผลในการขยายกระบวนการสะสมทุนอย่างอิสระ ทีเดียวกับการทำป่าไม้ การขุดแร่ดีบุก และการทำสวนยาง ซึ่งส่วนใหญ่เป็นการ ผลิตสนองความต้องการของกลุ่มทุนนิยมศูนย์กลาง ไม่ได้มีผลในการขยายตลาดภายใน ประเทศอย่างเพียงพอ มูลค่าส่วนเกินจากกิจการเหล่านี้ จึงตกเป็นของทุนนิยม ศูนย์กลางเป็นหลัก ทั้งนี้เนื่องจากการผูกขาดการค้าโดยบริษัทจากศูนย์กลาง ฉะนั้น การเข้าร่วมในการแบ่งงานทำระหว่างประเทศแบบอาณานิคมจึงทำให้ไทยสูญเสีย ความสามารถในการควบคุมเป้าประสงค์ของการผลิต การผลิตเพื่อสนองต่อตลาด ภายใน อันจะเป็นรากฐานให้แก่การพัฒนากระบวนการสะสมทุนอย่าง เป็นอิสระถูก ทำลายลง หลังจากถูกบังคับให้ทำสนธิสัญญาเบาริง การผลิตพื้นบ้านและหัตถกรรม คึ่งเดิมต่าง ๆ ถูกทำลายลงสิ้น โดยสินค้าเข้าจากทุนนิยมศูนย์กลาง หน่ออ่อนแห่ง ทุนอุตสาหกรรมก็ถูกทำลายลงสิ้น แม้จะมีการฟื้นตัวมาบ้างในช่วงทศวรรษ 1930 ถึงทศวรรษ 1950 แต่มันก็ถูกสกัดกั้นไม่ให้เติบโตใหญ่ เป็นอิสระในระยะต่อมา

การเข้าร่วมอยู่ในการแบ่งงานกันทำระหว่างประเทศแบบนี้ จึง เป็นการสูญเสีย
 ความสามารถในการควบคุม ดอกผล จากกระบวนการผลิตอีกด้วย กล่าวคือ ทุนนิยม
 ศูนย์กลางมีส่วนสำคัญในการควบคุมการธนาคารในช่วงนี้ไว้มูลค่าส่วนเกินที่ผลิตได้ก็
 ถูกดูดซับโดยกลุ่มทุนนิยมศูนย์กลาง โดยผ่านกลไกที่เรียกว่า การแลกเปลี่ยนที่ไม่เท่า
 เทียม (unequal exchange) กล่าวคือ ฝ่ายทุนนิยมศูนย์กลางมีอำนาจเหนือกว่า
 และสามารถกำหนดเงื่อนไขการค้า เพื่อดูดซับเอามูลค่าส่วนเกินจากฝ่ายทุนนิยมรอบ
 นอกซึ่งอ่อนแอกว่าในอีกด้านหนึ่ง กลุ่มชนชั้นนำก็มิได้นำผลได้จากการผลิตนี้ไปใช้
 อย่างมีประสิทธิภาพ เพื่อขยายรากฐานแห่งการผลิตให้พัฒนาขึ้นมา แต่กลับนำไปใช้
 อย่างไม่ผลผลิต ไม่ว่าในด้านการจัดสรรงบประมาณแผ่นดิน หรือในแง่การใช้จ่าย
 อย่างฟุ่มเฟือย จึงสรุปได้ว่า ในช่วงก่อนทศวรรษ 1960 จึง เป็นการเริ่มก่อระบบ
 ทุนนิยมรอบนอกหรือทุนนิยมแบบพึ่งพาขึ้นในประเทศไทย รูปแบบนี้ได้มีการพัฒนาขึ้นถึง
 วุฒิมาระดับ ตั้งแต่ทศวรรษ 1960 จนถึงปัจจุบัน" (๒๕๒๔ : 15-16)

อิทธิพลของนายทุนอังกฤษที่ลดลงและอิทธิพลของนายทุนญี่ปุ่นที่มีบทบาทสูงขึ้น ในระบบ

เศรษฐกิจของ เอเชียอาคเนย์ในช่วงก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 สะท้อนให้เห็นได้ใน
 ระบบเศรษฐกิจของประเทศไทยเช่นกัน ในปี ๒๔๗๔/1936 ธนาคารโยโกฮาม่า ได้
 ถูกก่อตั้งขึ้นที่กรุงเทพฯ (ณรงค์ เพชรประเสริฐ, ๒๕๒๔ : 85) "...ใน
 พ.ศ. ๒๔๕๐ ไทยซื้อสินค้าจากอังกฤษเพียง 15.4 ล้านบาท ซื้อจากญี่ปุ่น 24
 ล้านบาท ขณะที่ญี่ปุ่นปล้นสดมภ์วัดดูดิไปจากไทยถึง 5.9 ล้านบาท แต่อังกฤษนำไป
 เพียง 2.7 ล้านบาท..." (นิรนาม, ๒๕๒๔ : 71) และ "...ในปี 248 สถิติ
 การค้าระหว่างประเทศของไทยระบุว่า ส่งสินค้าขาออกไปญี่ปุ่นมูลค่า 109.4 ล้านบาท
 คิดเป็นร้อยละ 37.7 ของมูลค่าส่งออกทั้งหมด นำเข้าจากญี่ปุ่น 53.47 ล้านบาท
 คิดเป็นร้อยละ 31.67 ของมูลค่านำเข้าทั้งหมด..." (ณรงค์ เพชรประเสริฐ,
 ๒๕๒๔ : 85) อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาถึงจำนวนบริษัทต่าง ๆ แล้วปรากฏว่า
 บริษัทของชาวยุโรปทุกประเทศรวมกันแล้วยังมีจำนวนมากที่สุด ดังตารางข้างล่างนี้
 (๒๕๒๔ : 85)

ปี ๒๔๓๔/1936 ปี ๒๔๔๔/1941

บริษัทยุโรป	112	103
จีน	61	98
ไทย	38	56
อินเดีย	16	35
ญี่ปุ่น	8	7

แผนการสร้างระบบทุนนิยมโดยรัฐของ จอมพล ป. ดำเนินไปพร้อมกับการปลูก
กระแสความรู้สึกคิดเชื่อแบบลัทธิชาตินิยม/คลั่งเผ่าพันธุ์ ภายใต้นโยบายทหารของ
กลุ่มคน กลุ่มนี้ได้จัดตั้งบริษัทไทยนิยมมีรัฐบาลถือหุ้นใหญ่ เพื่อร่วมการผูกขาดสินค้า
ออกไปต่างประเทศ และเมื่อประเทศไทยภายใต้อำนาจรัฐเผด็จการทหารของ
"ท่านผู้นำ" ได้ก้าวเข้าร่วมสงครามโลกครั้งที่ 2 เคียงข้างญี่ปุ่น กิจการของชาว-
ตะวันตกซึ่งเป็นคู่สงครามต้องหยุดดำเนินการ ต่อมาจอมพล ป. ก็สามารถโอน
กิจการป่าไม้ เหมืองแร่ และยาสูบของจักรวรรดินิยมตะวันตกมาเป็นของรัฐได้
(นิรนาม ๒๔๒๔ : 71-72) ในช่วงนั้นบริษัทไทยนิยมทำหน้าที่บริษัทนายหน้าให้แก่

นายทุนจักรพรรดิญี่ปุ่นแทนนายทุนจักรพรรดิญี่ปุ่นนิยมอังกฤษที่เริ่มหมดอิทธิพลไป จาก
นั้นก็ขยายฐานอำนาจทางเศรษฐกิจต่อไป โดยการตั้งธนาคารขึ้นดำเนินการแทน
ธนาคารต่างชาติที่หยุดกิจการไป ธนาคารที่ตั้งขึ้นใหม่ในช่วงระยะนี้ เช่น
ธนาคารกรุงเทพ, ธนาคารศรีอยุธยา, ธนาคารกสิกรไทย เป็นต้น จะเป็นการ
วางรากฐานให้แก่การเติบโตของระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมทั้งหึ่ง ที่ทุนอุตสาหกรรม
และทุนพาณิชย์ภายในบางประเภทและทุนการเงินภายในเริ่มเติบโตขึ้นภายหลัง
สงครามโลกครั้งที่ 2 พร้อม ๆ กับการขยายตัวอย่างรวดเร็วของการนำเข้า "ทุน"
จากประเทศทุนนิยมศูนย์กลาง (หรือ "การลงทุนของต่างชาติในประเทศไทย"),
เศรษฐกิจแบบเงินตรา, และตลาดแรงงานเสรี ซึ่งจะกล่าวถึงต่อไป

2. ระบบการเมือง การเติบโตของเศรษฐกิจแบบทุนนิยมในระบบสังคมรัฐชาติสยาม
ในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้ชะงักงันเนื่องจาก วิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจของระบบทุนนิยม
โลก, การเกิดสงครามโลกครั้งที่ 1, ภาวะตกต่ำของการส่งสินค้าออกของอังกฤษ
(ซึ่งมีอิทธิพลสูงต่อรัฐชาติสยามเวลานั้น), และการเสื่อมอิทธิพลในวงการค้าต่าง
ประเทศ ที่อังกฤษหลักทางให้แก่ญี่ปุ่นและสหรัฐอเมริกา ในที่สุดยุคทองทางการเงิน

ของอังกฤษก็ได้มาถึงจุดจบภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 (Caldwell, 1978. ๒๔๒๓ : ๑๒) โดยอาศัยวิกฤตการณ์ทาง เศรษฐกิจของระบบทุนนิยมโลกในช่วงปี ๒๔๗๒-๒๔๗๖/1929-1933 ชนชั้นใหม่ที่มาจากข้าราชการทหาร-พลเรือน, เจ้าที่ดิน, และชนชั้นพ่อค้า เชื้อสายเงินที่กุมอำนาจ เศรษฐกิจผ่านทางการค้าภายใน และภายนอก ก็ได้ขึ้นมากุมอำนาจรัฐ โดยการรัฐประหารและรื้อถอนอำนาจกษัตริย์ ให้อยู่ใต้รัฐธรรมนูญ ชนชั้นกรรมวิธีที่เกิดขึ้นใหม่นี้ได้พยายามสร้างฐานทางสังคม ของคนชั้นมานอกภาคเกษตรกรรม โดยการพยายามแปลงระบบ เศรษฐกิจให้เป็น แบบ "ทุนนิยมโดยรัฐ" (state capitalism) ขณะเดียวกันก็ได้ใช้กลไกของ รัฐในการอบรมและปลูกฝังแนวคิด เชื้อแบบลัทธิชาตินิยม/คลั่ง เผ่าพันธุ์ให้แพร่หลาย ในหมู่ประชาชน คนกลุ่มนี้เองที่ได้เติบโตขึ้น เป็นชนชั้นกรรมวิธีที่ชัดเจน ในช่วง ทศวรรษ ๒๔๕๓-๒๕๐๓-1950-1960 (Bell, 1978. ๒๔๒๓ : 54-55)

เมื่อ "คณะราษฎร" กระทำรัฐประหารสำเร็จ ได้จัดการลดงบประมาณแผ่นดินที่ จ่ายให้กษัตริย์ จาก 7-10 ล้านบาท/ปี เหลือ 1-2 ล้านบาท/ปี ที่สำคัญคือ ได้ โอนอำนาจการบริหารสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์จากราชสำนักไปอยู่ ในมือของรัฐมนตรีกระทรวงการคลัง หลังจากนั้น ดร.ปรีดี พนมยงค์ เสนาธิการ คนสำคัญของคณะราษฎร ได้เสนอแผนปรับปรุงระบบ เศรษฐกิจ เพื่อวางพื้นฐานให้ แก่การสถาปนาระบบทุนนิยมโดยรัฐในอนาคต แต่ยังไม่ทันได้ใช้แผนนั้น ดร.ปรีดี ก็ถูกกลุ่มราชสำนักคัดค้านอย่างรุนแรงว่า เป็น "คอมมิวนิสต์" และในปี ๒๔๗๖/ 1933 การต่อต้านทำทรยศกลุ่มคณะราษฎรอย่าง เปิดเผยก็บังเกิดขึ้น การคุกคาม ศูนย์อำนาจรัฐของคณะราษฎรในครั้งนั้นรู้จักกันในนามของ "กบฏบวรเดช" ซึ่ง เป็นเหตุหนึ่งที่ทำให้คณะราษฎรต้องยอมประนีประนอมกับชนชั้นนำ เก่า โดยการ แสดงเจตน์จำนงว่าจะไม่มีการนำแผนของ ดร.ปรีดี มาปฏิบัติ ในปีต่อมา พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้า ก็สละราชสมบัติ

ทศวรรษแรกของกระบวนการนี้ (๒๔๗๔-๒๔๘๔/1932-1942) นับเป็นช่วงเวลา แห่งการพยายามจัดตั้งระบบการเมือง ระบบเศรษฐกิจที่จะปลดทอนอำนาจของ ชนชั้นนำเก่า ซึ่งยอมได้รับการคอบได้ทำทหายจากกลุ่มนี้ตลอดมา จนคณะราษฎร ต้องยินยอมประนีประนอมอยู่เสมอ สาเหตุที่คณะราษฎรต้องประนีประนอมกับกลุ่มนี้

คงเพราะ "...สมาชิกส่วนใหญ่ของคณะราษฎร เป็นข้าราชการในระบบเดิมจึงมีโลกทัศน์แบบศักดินาอยู่ไม่น้อย นอกจากนี้ยังค่อนข้างโคดเคี้ยวเนื่องจากขาดการสนับสนุนจากพวกนายทุนซึ่งล้วนมีผลประโยชน์ผูกพันกับศักดินา กำลังพื้นฐานที่ใช้ยึดอำนาจก็เป็นทหารในระบบเดิมมิใช่กรรมกร ชาวนาซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ของประเทศ พวกคณะราษฎรต่างจากชนชั้นนายทุนที่ล้มล้างระบบศักดินาในยุโรปตรงที่นายทุนยุโรปมีฐานอำนาจทางเศรษฐกิจมั่นคง และมีกรรมกร ชาวนาสันนิบาตอย่างแข็งขัน (นิรนาม, ๒๔๒๔ : ๖๗) กระบวนการก่อตั้งชาติของกุ่มคณะราษฎรต้องสะดุดลงในช่วงสงครามโลกครั้งที่ ๒ ซึ่งนับเป็นช่วงเวลาของการก่อตั้งระบบการเมืองแบบเผด็จการทหารของ จอมพล ป. และเป็นเวลาเดียวกับการเริ่ม "วางแผน" (planning) ในการเข้า ควบคุมบริหารและจัดการกับระบบสังคมรัฐชาติต่าง ๆ ในภูมิภาคเอเชียอาคเนย์ของชนชั้นนายทุนจักรพรรดินิยมแห่งระบบสังคมรัฐญี่ปุ่นและสหรัฐอเมริกาในขณะนั้น เมื่อประเทศญี่ปุ่นภายใต้การชี้นำของอำนาจรัฐนายทุนจักรพรรดินิยมญี่ปุ่นต้องพ่ายแพ้ต่ออำนาจรัฐนายทุนจักรพรรดินิยมอเมริกาในสงครามโลกครั้งที่ ๒ ในปี ๒๔๘๔/1945 ระบบความสัมพันธ์ระหว่างประเทศที่เกิดขึ้นหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ ส่วนใหญ่แล้วเป็นผลมาจากการวางแผนของนักวางแผนอเมริกันในระหว่างปี ๒๔๘๒-๒๔๘๖/1939-1943 การวางแผนเกิดขึ้นเพราะความจำเป็นอันเนื่องมาจากการล้มคว่ำของระบบทุนนิยมโลกในช่วงปี ๒๔๗๒-๒๔๗๖/1929-1933 และเกิดวิกฤตของการต่อสู้ขึ้นโดยเฉพาะในเอเชีย รวมทั้งการผูกเรือนของโครงสร้างแบบทุนนิยม-อาณานิคมของพวกยุโรป (Bell, 1978, ๒๔๒๓ : ๕๖)

ภายหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ การต่อสู้เกิดขึ้นทั่วทุกแห่งในดินแดนแถบนี้ ในจีน ในเกาหลี ในอินโดจีน ในพม่า ในมลายา ฟิลิปปินส์ และอินโดนีเซีย โดยขบวนการชาตินิยมและสังคมนิยมภายใต้การนำของพรรคคอมมิวนิสต์และองค์กรต่าง ๆ เพื่อขับไล่ลัทธิอาณานิคมของอังกฤษ ฝรั่งเศส และญี่ปุ่น (และเป็นช่วงเดียวกับที่เกิดการก่อตั้งพรรคการเมืองต่าง ๆ ขึ้นในประเทศไทย เป็นครั้งแรก ๆ รวมทั้งพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย ที่มีชาวพรรคคอมมิวนิสต์จากแผ่นดินจีนเข้ามาเคลื่อนไหวจัดตั้งขึ้นในแผ่นดินไทย) ท่ามกลางการต่อสู้ดังกล่าว ประเทศไทยกลับแสดงตัวออกมาว่าเป็นประเทศที่มีความมั่นคงอาศัยว่าเป็นเพียงประเทศเดียวใน

อินโดจีนที่สหรัฐอเมริกาเคยมีความสัมพันธ์มาโดยตลอด และเป็นประเทศเดียวในเอเชียอาคเนย์ที่มีได้สูญเสียอธิปไตยโดยตรงให้แก่ต่างชาติ ดังนั้นประเทศไทยจึงถูกกำหนดในแผนที่เป็นจุดยุทธศาสตร์ที่สำคัญของสหรัฐฯ โดยเฉพาะในช่วงที่ระบบสังคมนิยมในประเทศไทย (ภายใต้การนำของกลุ่มเผด็จการทหารและข้าราชการ) พยายามปลดปล่อยตนเองจากอิทธิพลของอังกฤษและญี่ปุ่น รัฐบาลสหรัฐฯ ดำเนินนโยบายทางการเมืองระหว่างประเทศในช่วงนั้น โดยแผ่ขยายอิทธิพลทางการทหารในเกาหลี อินโดจีนและอินโดนีเซียแทนจักรพรรดินิยมญี่ปุ่น, จักรพรรดินิยมอังกฤษ, ฝรั่งเศส และฮอลแลนด์ ในที่สุดได้กำหนดแผนจักรพรรดินิยมใช้ในประเทศไทย ให้ไทยเป็นฐานทัพทางทหาร เพื่อป้องกันดินแดนแถบนี้จาก "การแพร่ขยายของลัทธิคอมมิวนิสต์" ในขณะเดียวกันก็เป็นทุน เชิดแสดงความสำเร็จของการพัฒนาในแนวทางทุนนิยมที่มีลักษณะพึ่งพิงอยู่กับแผนจักรพรรดินิยมของนายทุนผูกขาดอเมริกาด้วย (1978, ๒๕๒๓ : 58)

ทศวรรษแรกหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ระบบอำนาจเผด็จการทหารของ จอมพล ป. พยายามสร้างระบบเศรษฐกิจให้มีลักษณะทุนนิยมโดยรัฐ โดยการจัดตั้งรัฐวิสาหกิจขึ้นมา เช่น ป่าไม้ เหมืองแร่ ยาสูบ สิ่งนี้ไม่เป็นที่ชื่นชอบของนักวางแผนอเมริกันนัก เพราะนายทุนอเมริกันต้องการให้เอกชนลงทุนในประเทศไทยมากกว่า จึงเกิดวงจรย่อยของการวางแผน (subcyclic planning process) ที่จะสนับสนุนอำนาจเผด็จการทหารกลุ่มใหม่ขึ้นมาควบคุมระบบเศรษฐกิจ ในแนวทางใหม่ที่เอื้ออำนวยต่อการลงทุนของ เอกชนทั้งภายในระบบและนอกระบบสังคมนิยม โดย "นโยบายส่งเสริมการลงทุน" จากอำนาจรัฐ (สิ่งนี้มีผลกระทบอย่างใหญ่หลวงต่อการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างระบบเศรษฐกิจ, ระบบการเมือง และระบบจิตวิญญาณของประเทศไทยต่อมาจนกระทั่งทุกวันนี้) ในที่สุดจุดเริ่มต้นที่เหมาะสมของ "การพัฒนา" ในแนวทางที่ถูกกำหนดโดยอ้อมจากการวางแผนของนักวางแผนอเมริกันผ่านทางอำนาจรัฐเผด็จการทหาร (จอมพลสฤษดิ์ และต่อมาในสมัย จอมพลประภาส-ถนอม) ก็มาถึงเมื่อสามารถขับไล่จอมพล ป. และพลเอกเผ่า ศรียานนท์ ให้นือออกนอกประเทศ ในปี ๒๕๐๐/1957 (ศึกษาบทบาทของจักรพรรดินิยมที่สนับสนุนสฤษดิ์ได้จาก D.E. Thadeus Flood, "The United States and the Military Coup in Thailand : A Background Study", Berkeley, California,

Indochina Resource Center, 1976; อ้างใน นิรนาม, ๒๔๒๔ : 74)

3. ระบบจิตปัญญา เป็นสมัยแรกที่สถาบันการศึกษาสมัยใหม่เริ่มขยายตัว หลังจากได้
 บังเกิดหน่ออ่อนขึ้นแล้วตั้งแต่สมัยรัฐสมบูรณาญาสิทธิ โรงเรียน, วิทยาลัย,
 มหาวิทยาลัย, หนังสือพิมพ์ เริ่มถูกวางรากฐานอย่างจริงจังโดยรัฐบาลและเอกชน
 ต่าง ๆ ที่มีสำนึกแบบกรรมพิมามากขึ้น สิ่งเหล่านี้ได้เริ่มขยายอิทธิพลในชีวิตทางสังคม
 ของ "คนชั้นกลางและชั้นสูงในกรุงเทพฯ" ระบบการศึกษาแบบใหม่ (และลัทธิ
 ชาตินิยมแบบคลั่ง เผ่าพันธุ์ที่สอดแทรกอยู่ในระบบการศึกษานั้น) ที่มีโรงเรียน
 ประถมศึกษาและโรงเรียนมัธยมศึกษา เป็นกลไกสำคัญก็เริ่มแทรกตัวเข้าแทนที่
 ระบบการศึกษาแบบเก่าที่มีวัดเป็นกลไกสำคัญ กระบวนการนี้รุนแรงขึ้นทุกที ตาม
 การขยายตัวของระบบ เครือข่ายคมนาคมและการสื่อสาร ซึ่งกำลังเริ่มต้นขยายตัว

ในช่วงหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง สมัยนี้จึงเป็นสมัยแรกที่ประเทศชาติสยาม/

ไทยและวิทยาการตะวันตกเริ่มถูกเน้นแข่งกับสถาบันกษัตริย์ และพุทธศาสนา ซึ่ง
 กำลังปรับตัวรับสถานการณ์ใหม่ ๆ ของโลกอยู่ขณะนั้น ชัยนิตย์ วรธนะภูติ

(๒๔๒๓-๒๔๒๔ : 44) ชื่อว่า วิชาการทางด้านสังคมศาสตร์ (โดยเฉพาะกลุ่ม

นักมนุษยวิทยา) ได้ถูกใช้ให้เป็นประโยชน์ต่อระบบการปกครองแบบอาณานิคมของ

มหาอำนาจรัฐอังกฤษมานานแล้ว โดยการปฏิบัติตนในฐานะผู้รวบรวมและวิเคราะห์

"ข้อมูลทางสังคม" ขึ้น เบื้องต้นให้แก่รัฐบาลอังกฤษ ในช่วงระหว่างสงครามโลก

ครั้งที่ 2 นักสังคมศาสตร์ชาวอเมริกันก็ได้ทำงานในลักษณะเดียวกันให้แก่รัฐบาล

สหรัฐฯ โดยเริ่มโครงการศึกษาวิจัย "ชีวิตทางสังคมทั้งหมด" ของประชากรกลุ่ม

ต่าง ๆ ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภายใต้ศัพท์ทางวิชาการขณะนั้นว่า

"ลักษณะนิสัยประจำชาติ" (National Character) ในกรณีสังคมรัฐชาติสยาม/

ไทย ก็เช่นกัน ผลงานทางสังคมศาสตร์ของ Benedict (1943) ก็เป็นการสร้าง

เนื้อหา (provide) ซึ่งข้อมูลทางสังคม (นั่นคือ เศรษฐกิจ, การเมือง,

จิตปัญญา, และ เทคโนโลยี) ต่าง ๆ เกี่ยวกับระบบสังคมสยาม/ไทยในช่วงเวลา

นั้น เพื่อประกอบการตัดสินใจทางการเมืองของรัฐบาลสหรัฐฯ ในขณะนั้นและใน

เวลาต่อมา ในปี ๒๔๔๐/1947 เพียงปีสองปีภายหลังจากการทำลายอิโรซิมา

และนางาซากิ มหาวิทยาลัยคอร์เนลก็ได้จัดตั้งโครงการศึกษาหมู่บ้านบางชั้นโดย

อ้างว่าเพื่อศึกษาถึง "อิทธิพลของ เทคโนโลยีและวัฒนธรรมทั้งในและนอกประเทศ

ที่ไหลบ่า เข้าสู่ชุมชนในชนบทของไทย โดย เปรียบเทียบกับปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นใน ประเทศอื่นที่มีโครงการศึกษาของมหาวิทยาลัยคอร์แนลดังอยู่” (Sharp and Hanks, 1978 : 26, อ้างใน ชัยงค์ วรธนะภูติ, ๒๕๒๓-๒๕๒๔ : 44) แต่ “...คงจะ เป็นเรื่องที่เชื่อได้ยากว่าโครงการบางชิ้นเกิดขึ้น เพราะความต้องการที่จะได้ข้อมูล ในเรื่องการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม เพียงอย่างเดียว โดยไม่เกี่ยวข้องกับภารกิจ สหรัฐอเมริกาต้องการรักษาผลประโยชน์ของตนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้...” (๒๕๒๓-๒๕๒๔ : 44) และ Bell ก็ได้ชี้ให้เห็นโดยอ้างถึงบทความของ Sharp เองที่เขียนขึ้นในปี ๒๕๕๓/1950 ว่าบทความของ Sharp ได้ระบุ “...ความจำเป็นที่จะต้องศึกษาปัญหาและศึกษาความต้องการของชาวไทย เพื่อหาทางแก้ไขปัญหา เหล่านี้ได้อย่างถูกต้อง การที่ชาวนามบางชิ้นแสดงความรู้สึกไม่พอใจในสิ่งต่าง ๆ ที่เป็น อยู่เช่นนี้อาจจะเป็นอันตรายได้ (Bell, 1980 : 7-8) หลังจากที่โครงการบางชิ้น เริ่มคนได้ 7 ปี สหรัฐอเมริกาได้เข้าแทรกแซง เอเชียตะวันออกเฉียงใต้อย่างจริงจัง ...” (๒๕๒๓-๒๕๒๔ : 44-45) อาจกล่าวได้ว่า สมัยประเทศสยาม/ไทย (๒๔๗๔- ๒๕๐๐/1932-1957) จมลงใน เวลาที่รัฐบาลสหรัฐอเมริกาทิ้งแล้วที่จะขยายอิทธิพล ทางจิตปัญญาในสังคมไทยอย่างค่อเนื่องและเอาจริง เอาจัง นับตั้งแต่การขึ้นมาเป็น “ผู้นำของประเทศ” ของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ในปี ๒๕๐๐/1957 ทั้งนี้โดยวางอยู่ บนพื้นฐานแห่งการขยายอิทธิพลทาง เศรษฐกิจการ เมืองอย่างทรงประสิทธิภาพของ รัฐบาลสหรัฐ ฯ ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ภายหลังจากการ เป็น “ผู้นำของ บรรดาประเทศใหญ่น้อยทั้งหลายที่เป็นฝ่ายชนะในมหาสงครามโลกครั้งที่-2” ตั้งแต่ ปี ๒๕๔๔/1945 เป็นต้นมา จนในที่สุดในช่วงทศวรรษที่ ๒๕๐๓/1960 ก็ได้เติบโตใหญ่ แข็งแกร่งขึ้นจนกลายเป็น “ผู้นำของระบบทุนนิยมโลกแบบอาณานิคมแผนใหม่ หรือ จักรพรรดินิยม” ตลอดมาจนกระทั่งทุกวันนี้ และจึงมีอิทธิพลต่อระบบความคิดเห็น เชื้อหรือระบบจิตปัญญาแห่งสังคมไทยในสมัยต่อมาอย่างมหาศาล

๓.๓.๓ ว่าด้วยการ เปลี่ยนแปลงของ เมืองกรุง เทพ-ธนบุรี

(๒๔๗๔-๒๕๐๐/1932-1957)

เมืองกรุง เทพ-ธนบุรีในสมัยนั้น (๒๔๗๔-๒๕๐๐/1932-1957) เป็น เมืองที่เคลื่อนไหว เปลี่ยนแปลงอยู่ท่ามกลางกระบวนการก่อตั้งประเทศในระบอบรัฐธรรมนูญแห่งรัฐสภา ซึ่งยังไม่ เรียบร้อยมั่นคง ฐาน เศรษฐกิจแบบทุนนิยมเพิ่งหึงยั้งคั่งก่าว เดิบรุกหน้าค่อไป ในขณะที่โครงสร้าง

ส่วนบนก็ยังไม่อยู่ตัว อันสืบเนื่องมาจากข้อขัดแย้งระหว่างกลุ่มผลประโยชน์ต่าง ๆ ที่ยังไม่มียุทธวิธี มีอำนาจเด็ดขาด นอกจาก "กลุ่มทหาร" ตั้งแต่ช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นต้นมา ซึ่งสถานการณ์สงครามมีส่วนผลักดันให้เป็นเช่นนั้น การขัดแย้งต่อสู้ในหมู่ชนชั้นนำอย่างยึดเยื้อยาวนานนับแต่ปี ๒๔๗๔/1932 เป็นต้นมาตราบจนทุกวันนี้ โดยมีกลุ่มใดได้อำนาจติดต่อกันยาวนานเกิน 10 ปี มีผลให้วิถีแห่งการเป็นไปของเมือง (urbanization) ที่ได้เกิดขึ้นนับแต่ปีนั้นมาจนบัดนี้ (ยาวนาน 53 ปี) ดำเนินมาอย่างปราศจาก "แผนหลัก" (Master Plan) ที่จะควบคุมแนวทางการเปลี่ยนแปลงให้เติบโตขึ้นอย่างเหมาะสมและมีประสิทธิภาพ แม้จะได้มีการพยายามมาครั้งหนึ่งในสมัยจอมพลสฤษดิ์ (แผน Litch Field) แต่ก็มิได้มีการนำมาปฏิบัติแต่อย่างใด และแม้จะมีการจัดตั้งสำนักผังเมืองขึ้นพร้อม ๆ กับการตราพระราชบัญญัติการผังเมือง ในปี ๒๔๙๔/1975 ในช่วงประชาธิปไตยเฟื่องฟู แต่ก็ต้องประสบอุปสรรคต่าง ๆ จนไม่อาจมีประสิทธิภาพอย่างจริงจังแม้จนทุกวันนี้ ซึ่งจะกล่าวถึงต่อไป

วิถีแห่งการเป็นไปของเมืองกรุงเทพฯ-ธนบุรี ได้รับผลกระทบโดยตรงและโดยอ้อมต่าง ๆ จากสถานการณ์ทางเศรษฐกิจการเมืองระดับสากลและการวิวัฒน์เปลี่ยนแปลงของโครงสร้างทางสังคมที่เกิดขึ้นในสมัยรัฐชาติสยาม/ไทย (ทำนองเดียวกับที่กรุงรัตนโกสินทร์ และกรุงเทพฯ เคยได้รับผลกระทบโดยตรงและโดยอ้อมต่าง ๆ จากสถานการณ์ทางเศรษฐกิจการเมืองระดับสากลและการวิวัฒน์เปลี่ยนแปลงของโครงสร้างทางสังคมที่เกิดขึ้นในสมัยนั้น ๆ) ดังนี้

การเติบโตทางพื้นที่ของสภาพการใช้ที่ดินเพื่อสถาบัน, ระบบราชการ, พาณิชยกรรม, และอุตสาหกรรม (institutional, governmental, commercial, and industrial landuse) รุกล้ำพื้นที่ว่าง (vacant area) และพื้นที่เกษตรกรรม (agricultural landuse) ที่เริ่มต้นในรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา ได้ถูกชะลอตัวลงจากเหตุการณ์ในช่วงมหาสงครามโลกครั้งที่ 2 และโดยเฉพาะช่วงภาวะตกต่ำของระบบทุนนิยมโลกในช่วงปี ๒๔๗๒-๒๔๗๖/1929-1933 และสถานการณ์ในช่วงมหาสงครามโลกครั้งที่ 2 (๒๔๘๔-๒๔๘๘/1941-1945) แต่กระนั้นก็ตามเมื่อเปรียบเทียบเมืองนครรัฐกรุงรัตนโกสินทร์ (๒๓๒๔-๒๔๓๔/1782-1892) กับเมืองกรุงเทพฯ-ธนบุรี (๒๔๓๔-๒๔๐๐/1891-1957) เมืองหลวงของรัฐชาติสยาม/ไทย แล้วจะเห็นลักษณะที่แตกต่างกันโดยสิ้นเชิงในเชิงเนื้อหา กล่าวคือ กรุงเทพฯ-ธนบุรีในสมัยนั้นมิได้ปรากฏสภาพเป็น "เมืองนครรัฐ" ที่มีลักษณะสำคัญคือ เป็น "เมืองปิด" ที่มีกำแพงเมือง, บ่อนปืน, และคูเมืองเป็นค้ำก้ำหนกขอบเขตที่แน่นอนของเมืองไว้ (ในขณะที่ภายในกำแพงเมืองและคูเมือง

ก็ยังคงบรรลุผลหลังพร้อมสมบูรณ์เพียงพอที่จะ "เลี้ยงดูตัวเองและปกป้องตัวเอง" ได้" อย่างที่
เคยปรากฏอย่างชัดเจนในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ อีกคือไป กรุงเทพ-ธนบุรีคือ "เมืองเปิด" ที่ติดต่อ
เกี่ยวข้องกับประสานงานทางสังคมต่าง ๆ ทั้งกับพื้นที่ข้างเคียงที่ค่อย ๆ ประสานเข้าเป็นเรื่องราว
ของเมืองจนขยายตัวใหญ่ขึ้นทุกที และกับพื้นที่หัวเมืองทุกทิศทางตลอดจนกับนานาประเทศทั้ง
ทางด้านเศรษฐกิจ การเมือง จิตปัญญา (หรือวัฒนธรรม) และเทคโนโลยี ทั้งนี้โดยอาศัยระบบ
เครือข่ายการคมนาคมขนส่งและการสื่อสาร ที่ค่อย ๆ ก่อสร้างขึ้นเพิ่มเสริมเติมจากที่ได้ปรากฏ
รากฐานอยู่บ้างแล้วในสมัย เมืองกรุงเทพฯ แห่งรัฐสมบูรณาญาสิทธิ (๒๔๓๔-๒๔๗๔/1892-1932)
โดยมีการก่อสร้างถนน, การรถไฟ, การไฟฟ้า, และการไปรษณีย์โทรเลข เป็นตัวจักรสำคัญใน
ระบบเป็นตัวประสานพื้นที่ต่าง ๆ ให้มีลักษณะจัดตั้ง (organized) และผนึกเป็นหนึ่ง
(integrated) ยิ่งขึ้นทุกขณะ การใช้รถยนต์ก็ได้เริ่มแพร่หลายขึ้นทีละน้อยในสมัยนี้

การเปลี่ยนแปลงของสภาพกายภาพ/ชีวภาพของเมืองทางด้านทิศใต้ในสมัย เมืองกรุง
เทพะ-ธนบุรีเป็นกำเริบเพิ่มจำนวนประชากรและการเพิ่มพื้นที่การใช้ที่ดินเพื่อพาณิชย์กรรม (บริเวณ
เยาวราช, เจริญกรุง, สีพระยา, บางรัก, สุรวงศ์, สีลม), อุตสาหกรรม (บริเวณพื้นที่เขต
ยานนาวาในปัจจุบัน อุตสาหกรรมสมัยนั้นได้แก่ ทำเรือ, คุ้มน้ำเค็ม, โรงเลื่อย, โรงสี ฯลฯ
การอยู่อาศัย (เริ่มหนาแน่นขึ้นตามบริเวณใกล้ชุมชนเดิมและตามบริเวณใกล้ถนน), สาธารณูปการ
ทางด้านการศึกษาและการสาธารณสุข (จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยและโรงพยาบาลจุฬาฯ), และ
เครือข่ายการคมนาคมทางถนนและทางเท้าต่าง ๆ (บริเวณถนนตรอกจันทน์และถนนสาธุประดิษฐ์)
ทางด้านตะวันตกก็มีการเปลี่ยนแปลงในแนวเดียวกัน ในบริเวณริมแม่น้ำโดยเฉพาะเมื่อได้มีการ
เชื่อมกรุงเทพฯกับธนบุรีเข้าด้วยกันโดยสะพานพุทธฯ ในต้นสมัยนี้ และการคิดถนนสายต่าง ๆ ใน
พื้นที่ฝั่งธนบุรี เช่น ถนนประชาธิปไตย, ถนนลาดพร้าว, ถนนสมเด็จพระเจ้าพระยา, ถนนตากสิน,
ถนนอิทธิพิทักษ์, ถนนจรัญสนิทวงศ์ เป็นต้น ซึ่งเริ่มค้นตั้งแต่ปลายสมัยกรุง เทพฯ แห่งรัฐสมบูรณา-
ญาสิทธิ และขยายใหญ่โตขึ้นในสมัยกรุง เทพ-ธนบุรีแห่งรัฐชาติสยาม/ไทย ทางด้านเหนือก็เริ่ม
มีการเปลี่ยนแปลง เช่นเดียวกันโดยเฉพาะเมื่อมีการตัดถนน พหลโยธิน, ถนนพระยาพิพิธ
(ประดิพัทธ์ในปัจจุบัน), และถนนพระราชาราษฎร์ ถนนเหล่านี้จะเป็นตัว เชื่อมพื้นที่ขึ้นในกับบริเวณ
ชานเมืองตอนเหนือ คือ บางซื่อ และบางเขน เข้าด้วยกันได้สนิทยิ่งขึ้น หลังจากได้มีบุคคล
เปรม ประชากรและการสร้างถนนสามเสน ถนนพระรามที่ 5 และพระรามที่ 6 ตั้งแต่ในสมัย
รัฐสมบูรณาญาสิทธิ จึงเท่ากับ เป็นการบุกเบิกพื้นที่ใหม่ ๆ ทางด้านเหนือให้เหมาะแก่การขยาย

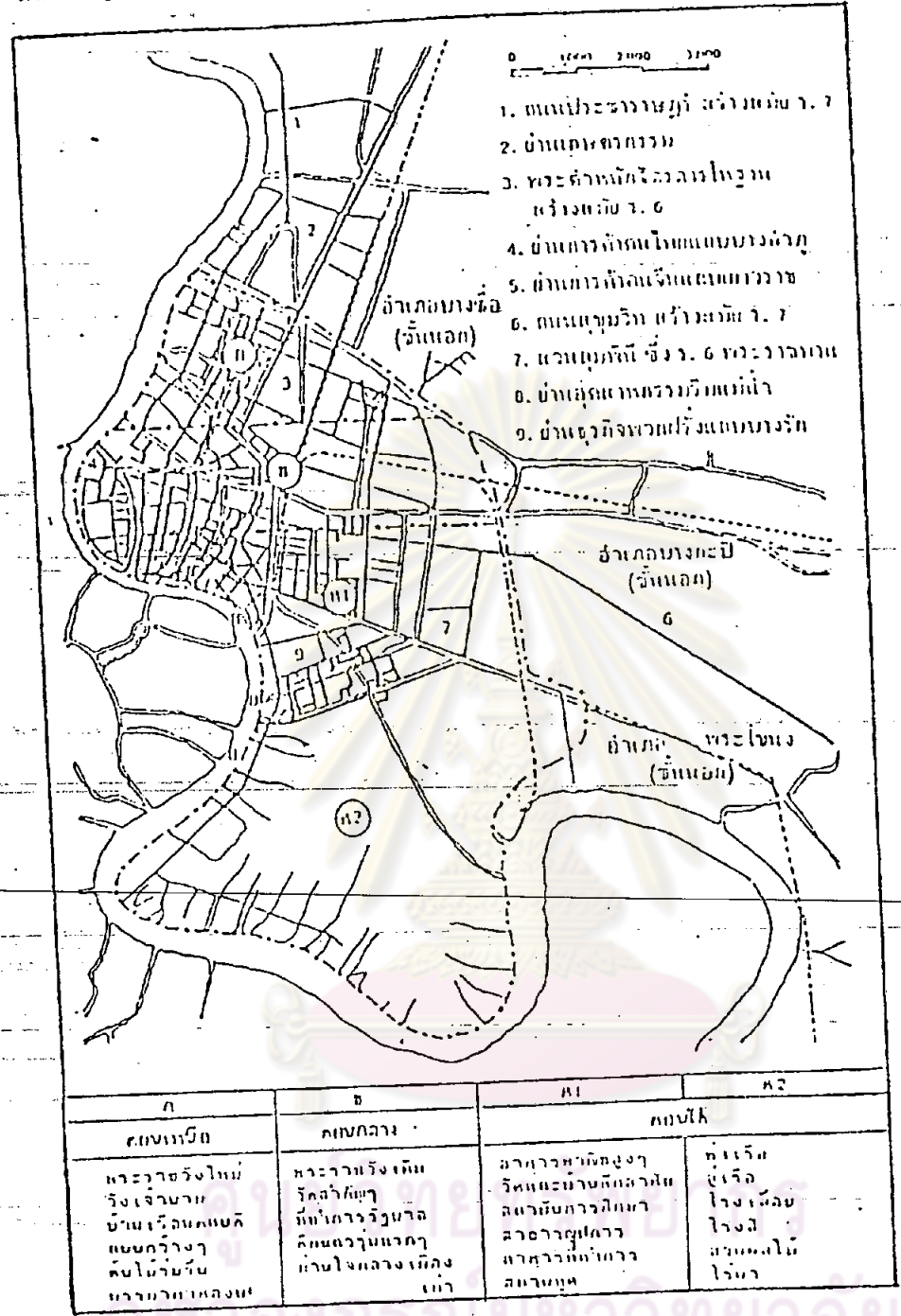
ตัวในเวลาต่อมา พื้นที่ทางด้านเหนือในสมัยนั้นบริเวณที่อยู่สองข้างถนนพระรามที่ 5 (เขตคูคิตในปัจจุบัน และสองข้างถนนพหลโยธิน (เขตบางเขนในปัจจุบัน) มีพื้นที่ไม่น้อยที่ถูกเปลี่ยนแปลงสภาพการใช้ที่ดินจากที่ว่างและพื้นที่เกษตรกรรมให้กลายเป็น "เขตทหารนอกเมือง" ตั้งแต่ในสมัยนั้นมาจนปัจจุบัน ซึ่งพื้นที่เมืองได้ถูกลามขยายตัวออกไปจนทำให้เขตทหารเหล่านี้กลายเป็น "เขตทหารในเมือง" (เขตคูคิต) และ "เขตทหารประชิดเมือง" (เขตบางเขน) แต่ยังไม่มิตำว่า จะเกิดการเคลื่อนย้ายออกไปจากเขตเมืองแต่ประการใด สำหรับ พื้นที่ทางด้านตะวันออกหลังจากมีการสร้างถนนประแจจีน (เพชรบุรี) ในรัชกาลที่ 5 และการสร้างถนนค้อจากเพลินจิตไปถึงสมุทรปราการ (ถนนสุขุมวิท) ในรัชกาลที่ 7 ก็ได้เริ่มมีการตั้งถิ่นฐานของชาวบ้านสมัยนั้นอยู่ตามสองฟากฝั่งถนนหนาแน่นขึ้นทุกขณะ ในช่วงปี ๒๔๔๒-๒๔๔๔/1939-1941 รัฐบาลก็ได้ขยายโรงงานรถไฟบริเวณแขวงมักกะสันในปัจจุบันยาวตลอดประมาณ 2 กิโลเมตรจากโรงงานรถไฟเดิมไปทางทิศตะวันออก โดยการเวนคืนที่ดินซึ่งขณะนั้นส่วนใหญ่เป็นสวนผักของชาวบ้าน บุคเป็นบึงแล้วนำดินไปถมพื้นที่ที่จะสร้างโรงงานรถไฟ จึงเกิดโรงงานรถไฟและ "บึงมักกะสัน" อย่างที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบัน

ทางด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือของเมือง เมื่อมีการสร้างถนนรามอินทราในปี

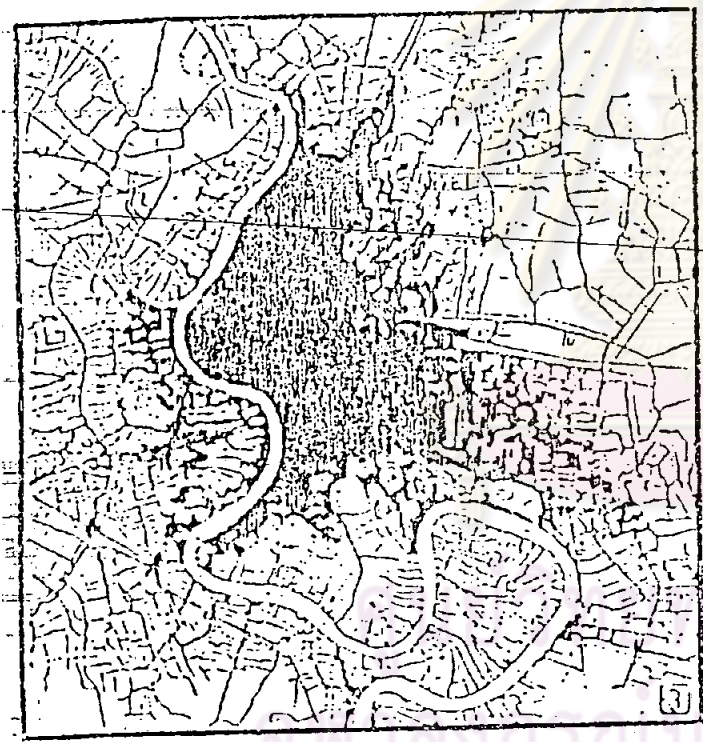
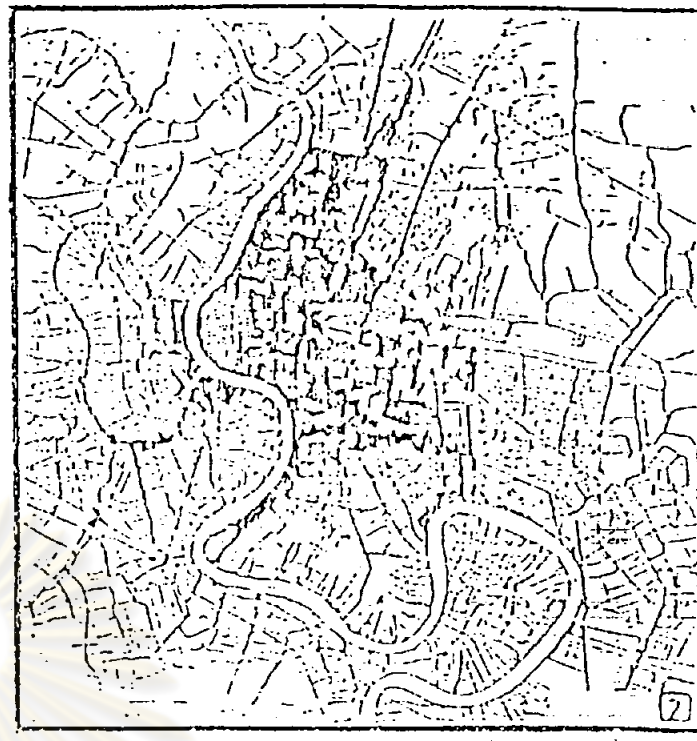
๒๔๔๖ /1943 และถนนลาดพร้าวในปี ๒๔๔๗/1944 ในระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 2 เพื่ออพยพรราษฎรจากกรุงเทพ-ธนบุรีไปหลบภัยสงครามชั่วคราว เพราะเมืองนี้ถูกทิ้งระเบิดจากฝ่ายสัมพันธมิตรและอีก 10 ปีต่อมา (ปี ๒๔๕๗/1954) ถนนลาดพร้าวก็ได้รับการปรับปรุงเป็นถนนลาดยางพร้อมการมาถึงของเสาไฟฟ้าและสายไฟฟ้า (จินตนา นพพันธ์, ๒๕๒๔ : 115) นับเป็นจุดเริ่มต้นของการเปิดพื้นที่ทุ่งลาดพร้าวให้กลายเป็นพื้นที่รองรับการขยายตัวของ "ที่พักอาศัยของคนเมืองหลวง" ในทศวรรษค่อ ๆ มาซึ่งจะกล่าวถึงต่อไป

การขยายตัวของ เมืองกรุงเทพ-ธนบุรีทางด้านเหนือในสมัยนั้นปิดฉากลงพร้อม ๆ กับการแล้วเสร็จของการก่อสร้างถนนสุขาภิบาล 1 จากบางกะปิไปจนถนนรามอินทราในปี ๒๕๐๐/1957 (๒๕๒๔ : 115) ซึ่ง เท่ากับ เป็นการวางพื้นฐานเบื้องต้นอันสำคัญให้แก่การเปลี่ยนแปลงหรือ "การพัฒนา" พื้นที่บริเวณชานเมืองด้านเหนือและตะวันออกเฉียงเหนือของ "นครหลวงกรุงเทพ-ธนบุรี" และ "กรุงเทพมหานคร" ในอีก 2-3 ทศวรรษต่อมาให้กลายเป็น "ที่พักอาศัยของคนเมืองหลวง" บนแผ่นดินพื้นที่เกษตรกรรมและที่ว่างผืนมหา อย่างที่เราเห็นอยู่ในปัจจุบัน (ดูแผนที่ 3.8 ประกอบ) และเมื่อจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ขอเข้า "รับผิดชอบแต่เพียงผู้เดียว"

แผนที่ 3.8 แสดงสภาพการใช้ที่ดินของพื้นที่ข้างบน เมืองเวียงจันทน์ รัชกาลที่ 7

ที่มา : ศึกษาดูงานของกรมที่ดินกรุงเทพฯ ทางถนนหลวง, กรุงเทพฯ, หน้า 229

การขยายตัวด้านพื้นที่ของ กทม.

①	พ.ศ 2443	-	13.3 ตร.กม.
②	พ.ศ 2479	-	43.1 ตร.กม.
③	พ.ศ 2501	-	96.4 ตร.กม.

ที่มา : สำนักผังเมือง กระทรวงมหาดไทย

แผนที่ 3.9 แสดงการขยายตัวของพื้นที่เมืองจาก ปี ๒๔๔๓ / 1900 ถึง ปี ๒๕๐๑ / 1956

ต่อประเทศไทย ด้วยการทำรัฐประหารสำเร็จ โดยการ เกื้อหนุนจักรพรรดินิยมอเมริกา
 กรุงเทพ-ธนบุรี ภายใต้เงินทุนจำนวน 97.5 ล้านดอลลาร์สหรัฐ หรือ 1,950 ล้านบาท ที่รัฐบาล
 สหรัฐ ฯ ทุ่มเข้ามา "โอบอุ้มช่วยเหลือ" มหามิตรอย่างรัฐบาลไทย ช่วงปี ๒๔๙๙-๒๕๐๖/1954-
 1963 ในภาวะสร้างฐานทัพอากาศ 7 แห่งในดินแดนดินไทย (ฉลาดชาย รมิตานนท์, ๒๕๑๔ : 101)
 ก็พร้อมแล้วที่จะถูกผลักให้ เปลี่ยนแปลงไปในวิถีทางที่จะเอื้ออำนวยต่อระบบ เศรษฐกิจที่วางอยู่บน
 พื้นฐานของการกู้ยืมเงินทุนจากต่างประเทศ, การลงทุนของต่างประเทศในประเทศไทย, การ
 ส่งออกวัตถุดิบ, ผลผลิตเกษตรกรรม, และผลิตภัณฑ์จากอุตสาหกรรมที่ต้องการแรงงานราคาถูก
 โดยมีนายทุนจักรพรรดินิยมอเมริกาและรัฐบาลสหรัฐ ฯ (ร่วมกับจักรพรรดินิยมญี่ปุ่นและอื่น ๆ) เป็น
 ผู้อำนวยความสะดวกแนวทาง "การเปลี่ยนแปลง" เมืองนครหลวงกรุงเทพธนบุรีและเมืองกรุงเทพ-
 มหานคร ร่วมกับรัฐบาลไทยและคณะปฏิวัติหลายชุดหลายคณะ ในพุทธศตวรรษที่ ๒๖ (๒๕๐๐-๒๕๒๔/
 1957-1986) ที่ผู้ศึกษาเรียกว่า "สมัยพัฒนาประเทศภายใต้อิทธิพลของจักรพรรดินิยมอเมริกา"
 ซึ่งจะกล่าวถึงในตอนต่อไป

3.4 นครหลวงกรุงเทพธนบุรีสมัยพัฒนาประเทศไทยขึ้นเบื้องต้น (๒๕๐๐-๒๕๑๔/1957-1972)

ส่วนนี้ทั้งหมด จะเป็นการศึกษารากฐานที่มาโดยทั่วไปของกรุงเทพมหานคร และพื้นที่
 ศึกษา ในช่วงระยะเวลาดังกล่าวข้างต้น โดยจัดแบ่งออกเป็น 3 ส่วนใหญ่ ๆ คือ

3.4.1 ว่าด้วยสภาพการณ์ทั่วไปของระบบรัฐประชาชาติไทย ภายใต้สภาพการณ์ทาง
 สังคมระดับโลก (๒๕๐๐-๒๕๑๔/1957-1972)

3.4.2 ว่าด้วยการ เปลี่ยนแปลงในโครงสร้างทางสังคมของระบบรัฐประชาชาติไทย
 (๒๕๐๐-๒๕๑๔/1957-1972)

3.4.3 ว่าด้วยการ เปลี่ยนแปลงของเมืองนครหลวงกรุงเทพธนบุรี
 (๒๕๐๐-๒๕๑๔/1957-1972)

3.4.1 ว่าด้วยสภาวการณ์ทั่วไปของระบบรัฐประศาสน์ไทย ภายใต้สภาวการณ์ทางสังคมระดับ
โลก (๒๕๐๐-๒๕๑๔/1957-1972)

"การเปลี่ยนแปลงการปกครอง" โดย "คณะราษฎร" แม้จะได้สร้างสรรค์คุณูปการให้
แก่ระบบสังคมสยาม/ไทยที่จะเติบโตต่อมาเป็นระบบสังคมไทย โดยการเปลี่ยนแปลงระบบการ เมือง
จากรัฐสมบูรณาญาสิทธิแห่งสยาม ที่อำนาจรัฐรวมศูนย์อยู่ที่ราชสำนักกรุงเทพ ฯ ไปเป็นรัฐประชา-
ชาติสยาม ที่อำนาจรัฐรวมศูนย์อยู่ที่รัฐบาลแห่งรัฐสภา (ซึ่งย่อม เป็นระบบสังคมที่นานาประเทศยอมรับ
รับกันว่า "ก้าวหน้ากว่า") ก็ความ แต่เมื่อระบบการเมืองแบบรัฐบาล-รัฐสภาได้ถูก "ยึดอำนาจ
อย่างเงียม ๆ" ในวันที่ เมษายน ๒๕๓๖/1933 (นเรนิติ เศรษฐบุตร และโกสินทร์ วงศ์สุววัฒน์,
๒๕๑๗ : ๑๓-๑๔) โดยพระราชกฤษฎีกาให้ปิดประชุมสภาผู้แทนราษฎร ซึ่งผู้รับสนองพระบรมราช-
โองการก็คือ พระยามโนปกรณนิติธาดา (นายกรัฐมนตรีคนแรกของประเทศไทย) และคณะ
(๒๕๑๗ : ๑๐-๑๑) ก็เท่ากับว่า "...รัฐธรรมนูญ... อันถือเป็นกฎหมายสูงสุดของประเทศได้ถูก
ทำลายลงเสียแล้ว โดยเพียงแต่พระราชกฤษฎีกาก็สามารถมีคุณค่าเหนือกว่ารัฐธรรมนูญได้ ซึ่งใน
หลักการแล้ว กฎหมายที่ออกมาขัดกับรัฐธรรมนูญย่อมถือเป็นโมฆะ... เป็นที่น่าเสียดายว่าคุณค่า
รัฐธรรมนูญไทยแต่เริ่มแรกก็เป็น เช่นเดียวกับส่วนประกอบอื่น ๆ ของระบอบการปกครองแบบ
ประชาธิปไตยในเมืองไทย ที่มีได้รับการเคารพและดำเนินไปตามหลักการ..." (๒๕๑๗ : ๑๔)
รัฐบาลชุดนั้น จึงใช้อำนาจบริหารได้อย่างเต็มที่ และให้พระมหากษัตริย์ทรงใช้อำนาจนิติบัญญัติ
โดยความยินยอมของรัฐบาล สิ่งนี้ก็คือ ระบบการเมืองแบบ "อำนาจนิยม" นั่นเอง (โกสินทร์
วงศ์สุววัฒน์, ๒๕๑๔ : 120)

เพียง 2 เดือนเศษภายหลังจากประกาศพระราชกฤษฎีกา พระยาพหลพลพยุหเสนา
ซึ่งเป็นผู้นำของ "คณะราษฎร" ก็ได้กระทำรัฐประหารยึดอำนาจจากรัฐบาลพระยามโน ฯ กลับคืน
มาอยู่ในมือของ "คณะราษฎร" อีกครั้ง และ ๑ เดือนเศษหลังจากนั้น ก็เกิด "กบฏบวรเดช" ซึ่ง
หมายมั่นจะยึดอำนาจกลับคืนไปสู่ชนชั้นนำเก่าอีกครั้ง แต่ก็ถูกฝ่ายพระยาพหล ฯ ปราบปรามจนต้อง
พ่ายแพ้ไปในที่สุด ในการปราบปรามกบฏครั้งนั้นเองที่ชื่อเสียงของหลวงพิบูลสงคราม เริ่มแพร่กระจาย
ไปในฐานะผู้พิชิตกบฏ จึงเป็นบันไดขั้นสำคัญที่จะเติบโต (ทางการเมือง) เป็น "ผู้นำทางการเมือง
ของประเทศ" ในเวลาต่อมา

คงเป็นเพราะข้อขัดแย้งและการประนีประนอมกันระหว่าง "คณะราษฎร" กับชนชั้นนำ
เก่า ซึ่งกลัว "คอมมิวนิสต์" อย่างมาก (รัสเซียเกิดการปฏิวัติสังคมนิยมภายใต้ชื่อ "บอลเชวิค

และคอมมิวนิสต์" 13 ปีก่อน "การเปลี่ยนแปลงการปกครอง" ในประเทศสยาม) ในที่สุด พระราชบัญญัติว่าด้วยการกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์ จึงได้ถูกสร้างขึ้นโดยรัฐสภาในปี ๒๔๗๖/1933 และกลายเป็น "เครื่องมือ" สำคัญของผู้ปกครองในเวลาต่อ ๆ มาที่จะใช้กำจัดศัตรูทางการเมืองของคนได้อย่าง "ครอบจักรวาล" มาจนทุกวันนี้ ทั้ง ๆ ที่ "คอมมิวนิสต์" เริ่มคลายความน่ากลัวลงไปอย่างมาก ภายหลังจากการเชื่อมสัมพันธไมตรีระหว่างไทยกับรัฐบาลจีน ในปี ๒๔๑๔/1975 (ตามแนวนโยบายต่างประเทศของรัฐบาลสหรัฐ ฯ ซึ่งเพิ่งเชื่อมสัมพันธไมตรีกับรัฐบาลจีนก่อนหน้านั้น 3 ปี) เป็นต้นมา และมีนักกฎหมายและนักวิชาการสาขาต่าง ๆ จำนวนไม่น้อยเรียกร้องให้ยกเลิกกฎหมายล้าสมัยฉบับนี้อยู่เนือง ๆ ตลอดมา แต่ผลของกฎหมายฉบับนี้เท่าที่ผ่านมาได้ทำให้ประชาชนผู้บริสุทธิ์จำนวนมากไม่น้อยต้องรับ "โทษทัณฑ์อันไม่ยุติธรรม" ตลอดอายุขัยอันยืนยาวของกฎหมายฉบับนี้ จนแม้ทุกวันนี้

1 ปีภายหลังจากยุติของมหาสงครามโลกครั้งที่ 2 ๒๔๔๔/1946 พระมหากษัตริย์แห่งประเทศไทยได้ถูกลอบปลงพระชนม์ เหตุการณ์นั้นได้ถูกนำไปใช้ในการกำจัด "รัฐบุรุษอาวุโส" (ปรีดี พนมยงค์) ซึ่งเป็นมันสมองของคณะราษฎรให้ออกไปจากวิถีทางแห่งการเมืองไทย ภายหลังจากการทำรัฐประหาร โดย จอมพล ป. พิบูลสงคราม (๒๔๔๐/1947) จนไม่อาจกลับมาสู่บ้านเกิดเมืองนอน อันซึ่งท่านได้มีส่วนอย่างสำคัญในการสถาปนารัฐธรรมนูญและระบอบประชาธิปไตยแบบรัฐสภาขึ้นไว้ คราวจนเสียชีวิตในต่างประเทศเมื่อไม่กี่ปีมานี้เอง และจากปี ๒๔๔๐/1947 เป็นต้นมา ระบบการเมืองแบบเผด็จการทหารก็ได้เริ่มคืบคลานรากลึกลงไปในระบบการเมืองแห่งรัฐชาติไทยเป็นลำดับ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อรัฐบาลสหรัฐ ฯ ได้เริ่มให้ "ความช่วยเหลือ" ทางทหารแก่รัฐบาลไทยในปี ๒๔๔๓/1950 (เพียง 1 ปีภายหลังจากก่อตั้งประเทศสาธารณรัฐประชาชนจีน) เป็นต้นมา (นรนิติ เศรษฐบุตร และ ไกลินทร์ วงศ์สุริยพันธ์, ๒๕๑๗ : 169) ด้วยความมั่นใจที่จะดำเนินการต่าง ๆ ตามแผนยุทธศาสตร์ใหม่ ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้นั้นคือ "ยุทธศาสตร์ปิดล้อมการขยายขอบเขตการปฏิวัติจีน" และเพื่อเข้าร่วมผูกพันเป็นพันธมิตรในการต่อต้านคอมมิวนิสต์อย่างแน่นหนาขึ้นในปี ๒๔๔๗/1954 เมื่อเจ้าอาณานิคมฝรั่งเศส (ซึ่งพยายามกลับมาฟื้นฟูอำนาจในอินโดจีน ภายหลังจากสงครามโลกครั้งที่ 2) ได้พ่ายแพ้ต่อกองทัพชาวพื้นเมืองที่บอมเบียมเบียนฟู เพียงไม่กี่เดือนหลังจากนั้น รัฐบาลไทยก็ได้ลงนามในสนธิสัญญาซีโดที่เมืองมานิลา ประเทศฟิลิปปินส์ (ซึ่งเป็นประเทศที่เคยเป็นอาณานิคมของสหรัฐอเมริกามาก่อน และเพิ่งได้รับเอกราชในปี ๒๔๔๔/1946) ร่วมกับประเทศตะวันตกอีกหลายประเทศ ปีต่อมา (๒๔๔๔/1955) ก็ได้มีการประชุมรัฐมนตรีว่าการกระทรวงต่างประเทศในกลุ่มซีโดครั้งแรกที่กรุงเทพฯ-ธนบุรี และผลการประชุมปรากฏว่า กรุงเทพฯ-

ธนบุรี ได้ถูกพวกเขาเลือกให้เป็นสถานที่ตั้งสำนักงานถาวรขององค์กรดังกล่าว (๒๕๑๗ :

169)

หลังได้กล่าวไว้แล้วในบทก่อนว่า แนวนโยบายของกลุ่มเผด็จการทหารที่มี จอมพล ป. เป็นหัวหน้า แสดงถึงความพยายามที่จะสร้างระบบเศรษฐกิจให้เป็นแบบทุนนิยมโดยรัฐ ซึ่งนโยบายนี้ไม่เป็นที่ชื่นชอบของนักวางแผนอเมริกันนัก เพราะนายทุนอเมริกันต้องการให้เอกชนนานาชาติเข้ามาลงทุนในประเทศไทย ซึ่งนอกจากจะทำให้นายทุนอเมริกันสามารถเข้ามาทอข่ายผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจได้โดย "เสรี" แล้ว ยังเท่ากับเป็นการบ่อนทำลายอำนาจทางเศรษฐกิจของรัฐบาลไทยไปในตัว กล่าวคือ เป็นการยับยั้งการเติบโตของฐานเศรษฐกิจของรัฐบาลไทย ส่วนหนึ่งคงเพราะเกรงว่าหากรัฐบาลไทยสามารถหล่อเลี้ยงฐานเศรษฐกิจแบบทุนนิยมโดยรัฐจนเติบโต คงไม่จำเป็นต้อง "พึ่งพิง" หรือรอรับ "ความช่วยเหลือ" จากมหาอำนาจต่าง ๆ มากนัก ซึ่งย่อมหมายถึงการสูญเสียโอกาสที่จะเข้า "ครอบงำ" ระบบสังคมไทยไปโดยปริยาย ดังนั้น หลังจากความล้มเหลวของ "แผนยุทธศาสตร์ต่อต้านการปฏิวัติจีน" และต้องปรับเปลี่ยนเป็น "แผนยุทธศาสตร์ปิดล้อมการขยายตัวของการปฏิวัติจีน" การตั้งฐานบัญชาการขึ้นที่ประเทศไทยเพื่อ "วางแผนและสร้างสังคมเพื่อต่อต้านคอมมิวนิสต์" (ที่จะระบวมมาจากแผ่นดินจีน) จึงเป็น "ความจำเป็น" ของรัฐบาลและนายทุนแห่งสหรัฐอเมริกาที่จะต้องดำเนินการอย่างฉับไวและได้ผล ทั้งนี้ก็เพื่อเสถียรภาพของระบบทุนนิยมโลกในภูมิภาคนี้ อันซึ่งจักรพรรดินิยมอเมริกาเป็นผู้นำในการ "พัฒนา" ต่อจากพื้นฐานที่เจ้าอาณานิคมรุ่นเก่า (อังกฤษ ฝรั่งเศส) ได้วางไว้ให้แล้วตั้งแต่ศตวรรษที่แล้ว การผูกพันตนเอง (ของรัฐบาลสหรัฐ ฯ) เข้ากับสถานการณ์ทางสังคมในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ จึงเพิ่มขึ้นทุกขณะภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นต้นมา และเริ่มมีโอกา "พัฒนาอิทธิพลอย่างรวดเร็ว" ในประเทศไทย เมื่อสามารถสนับสนุนเผด็จการทหารกลุ่มใหม่ที่จะเป็น "ตัวแทน" (agent) ให้กับคนในประเทศนี้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ ให้ขึ้นครองอำนาจได้สำเร็จโดยการรัฐประหารในปี ๒๕๐๐/1957

ในปี ๒๕๐๓/1960 2 ปีก่อนแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 กฎหมายฉบับสำคัญที่จอมพลสฤษดิ์ ได้ผลักดันให้เกิดขึ้น เพื่อรองรับการจัดตั้งระบบทุนนิยมโลกแบบอาณานิคมแผนใหม่ (โดยนักวางแผนแห่งจักรพรรดินิยมอเมริกา) ก็ได้ถูกตราขึ้น กฎหมายฉบับดังกล่าวนี้ ก็คือ พระราชบัญญัติว่าด้วยการลงทุน ซึ่งเท่ากับว่า ตั้งแต่ปีแรกของ "แผนพัฒนาชาติ" ที่ร่างขึ้นภายใต้อาณัติของนักวิชาการและรัฐบาลแห่งสหรัฐอเมริกา หนต่างชาติสามารถเข้ามาอุทิศทรัพยากรและมูลค่าส่วนเกินจากผืน

แผ่นดินไทยได้อย่างเสรี, อย่างถูกต้องตามกฎหมาย, และอย่างมีจังหวะก้าวที่ค่อนข้างมั่นคงแน่นอน โดยอาศัยการควบคุม "แนวทางและนโยบายของแผนพัฒนาชาติ" ผ่านทางการเข้ามามีบทบาทครอบงำ (ทั้งทางการเงิน, การบริหาร, และวิชาการ นั่นคือ เศรษฐกิจ, การเมือง, และจิตวิทยา) องค์กรระดับสูงในภาครัฐบาลที่ทำหน้าที่ในการวาง "แนวทางและนโยบาย" ของ "แผนชาติ" หรือ "แผน 5 ปี" ทุก ๆ ฉบับจนถึงฉบับที่ 5 ในปัจจุบัน

การที่เราจะศึกษาเข้าใจถึงการครอบงำของจักรพรรดินิยมที่มีต่อประเทศเกษตรกรรมยากจนทั้งหลาย (รวมทั้งประเทศไทยของเรา) จำเป็นที่เราจะต้องเข้าใจในสิ่งที่เรียกว่า "การเจริญเติบโตของระบบทุนนิยม" ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ในระดับโลกและต้องเข้าใจใน "กลไกสำคัญ" ของการครอบงำในแต่ละช่วงเวลาของการเจริญเติบโตของระบบทุนนิยมโลก เพื่อว่าจะได้มองเห็นถึง "วิธีการในการครอบงำ" ในแต่ละช่วงเวลาได้อย่างสอดคล้องกับสภาพการณ์ทางสังคม-ประวัติศาสตร์ที่เป็นจริง กลไกสำคัญและวิธีการในการครอบงำดังกล่าวในสมัยแรกก็คือ-ศูนย์อำนาจรัฐนอกกระบรัฐ (รัฐบาลของเมืองแม่ในแผ่นดินของเมืองลูก-หรือเมืองขึ้น) และการปกครองแบบอาณานิคมโดยตรง (การช่วงชิงอำนาจรัฐเบ็ดเสร็จจากชนชั้นปกครองชาวพื้นเมืองมาไว้ในมือของรัฐบาลเมืองแม่โดยสิ้นเชิง) ค่อดินแดนอาณานิคมในสังกัด สำหรับกลไกสำคัญและวิธีการในการครอบงำในสมัยปัจจุบัน (นับแต่ทศวรรษ 1960 เป็นต้นมา) ก็คือสิ่งที่รู้จักกันในหมู่นักสังคมศาสตร์แนววิถุนิยมประวัติศาสตร์ในนาม "บริษัทข้ามชาติ" (หรือบริษัทระหว่างประเทศ/multinational corporation, ค่อไปจะเรียกว่าบริษัท ฯ) และ "จักรพรรดินิยม/imperialism" (หรือการปกครองโดยอ้อมแบบอาณานิคมแผนใหม่/neocolonialism)

สุทธิ ประศาสน์ เศรษฐ์ ชื่อว่า "...บริษัทระหว่างประเทศซึ่งมีกลไกและรูปแบบดังที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน เป็นผลมาจากวิวัฒนาการของระบบทุนนิยม ซึ่งแผ่ออกไปทั่วโลก บริษัท ฯ ขนาดใหญ่เกิดขึ้นและดำเนินการในขั้นแรกอยู่ภายในระบบเศรษฐกิจแห่งหนึ่ง เมื่อเกิดการรวมศูนย์ของทุนมากขึ้น ปรากฏการณ์นี้เกิดขึ้นในอังกฤษราวปลายศตวรรษที่ 19 ซึ่งโครงสร้างทางอุตสาหกรรมได้เปลี่ยนไปอย่างเด่นชัด กล่าวคือ อำนาจทางเศรษฐกิจในประเทศได้เปลี่ยนจากบริษัทการผลิตขนาดเล็กจำนวนมากซึ่งแข่งขันกันไปสู่บริษัทการผลิตขนาดใหญ่ และบริษัทการเงินขนาดใหญ่จำนวนไม่กี่แห่ง แนวโน้มในการผูกขาดในระบบเศรษฐกิจก็เริ่มมากขึ้นทุกที ระบบทุนนิยมดั้งเดิมซึ่งมีการแข่งขันมากกลายเป็นระบบทุนนิยมแบบผูกขาด (monopoly capitalism) โดยมีบริษัท ฯ ขนาดใหญ่เป็นโลกที่สำคัญ ปรากฏการณ์เช่นนี้เกิดขึ้นในประเทศอุตสาหกรรมที่พัฒนามากในระยะหลัง ๆ บริษัทขนาดใหญ่

ภายในประเทศต่าง ๆ เหล่านี้ก็มีแนวโน้มที่จะขยายตัวออกไปทำกิจการต่างประเทศอยู่เสมอ เพราะต้องการที่จะเข้าครองตลาดสินค้า เข้าครอบครองแหล่งวัตถุดิบ และแสวงหาช่องทางการลงทุนใหม่ ซึ่งให้ผลกำไรสูงกว่า พฤติกรรมของบริษัท ๆ ของประเทศต่าง ๆ ได้กลายเป็นปัญหาทั้งทาง เศรษฐกิจและการเมืองระหว่างประเทศ จนอาจกล่าวได้ว่า บริษัท ๆ ระหว่างประเทศเป็นรูปแบบ และกลไกของจักรวรรดินิยมแบบใหม่..." (๒๔๒๒ : 4-5) สำหรับจักรพรรดินิยม หรือ จักรวรรดินิยม นั้น หมายถึง "...วิธีการที่ประเทศหรือกลุ่มประเทศหนึ่งใช้ในการครอบงำเหนือ (dominate) ประเทศอื่นหรือกลุ่มประเทศอื่น โดยที่ฝ่ายแรกสามารถรักษาความสัมพันธ์ในการครอบงำนี้ไว้ได้ อย่างเป็นระบบที่มั่นคงเป็นเวลานาน ความสัมพันธ์ในการครอบงำดังกล่าวอาจจะเป็น 'แบบทางการ หรือแบบไม่เป็นทางการ' กล่าวคือ เป็นไปโดยการยึดครองประเทศอื่นเป็นอาณานิคม หรือโดยการ โอนอำนาจปกครองแก่ชนชั้นนำของประเทศนั้น ๆ แต่ประเทศเจ้าอาณานิคมก็ยังคงรักษาการ ครอบงำด้านอื่น ๆ อยู่ต่อไป (ไม่ว่าโดยตรงหรือโดยอ้อม) เช่น การจัดสรรทรัพยากรทาง เศรษฐกิจ, การลงทุน, โครงสร้างทางกฎหมาย, และอุดมการณ์ทางการเมือง ฯลฯ..." (๒๔๒๒ : 29)

ในปี ๒๔๔๗/1914 เงินลงทุนโดยตรง (direct investment) และการลงทุนซื้อ หลักทรัพย์ (portfolio investment) มีสัดส่วนเพียงประมาณ 10 % ของการเคลื่อนไหวของ ทุนระหว่างประเทศ แต่การขยายตัวของบริษัท ๆ ต่าง ๆ ในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 มีผล ให้การลงทุนโดยตรง ซึ่งบริษัท ๆ ต่าง ๆ เกี่ยวข้องอยู่ ในปี ๒๔๙๓/1970 มีสัดส่วนขยายเพิ่ม เป็น 75 % ของการเคลื่อนไหวของทุนระหว่างประเทศ การขยายตัวอย่างรวดเร็วของบริษัท ๆ ใน ช่วงเวลาดังกล่าว มีสาเหตุสำคัญมาจากการเจริญเติบโตของระบบทุนนิยมโลก ซึ่งมาถึงระดับที่ การลงทุนโดยตรงในต่างประเทศมีกำไรในอัตราสูงกว่าที่จะผลิตในประเทศของตนเองแล้วส่งออก ไปต่างประเทศอย่างที่ผ่านมาแล้ว (๒๔๒๒ : 5-6) การศึกษาของ Baran และ Sweezy (1970) สรุปว่า "...เกือบทุกอุตสาหกรรมของสหรัฐ ๆ ที่ทำการผลิตในต่างประเทศมีอัตรากำไรสูงขึ้นทุกที และขณะเดียวกันอัตราผลตอบแทนจากต่างประเทศก็สูงกว่าที่ได้รับในสหรัฐอเมริกาเอง ด้วยเหตุนี้ สถิติการลงทุนของบริษัทอเมริกาจึงเพิ่มจาก \$7.2 พันล้าน ในปี 1946 มาเป็น \$40.6 พันล้าน ใน ปี 1963 และเป็นประมาณ \$85 พันล้าน ในปี 1972..." (๒๔๒๒ : 5) ตัวอย่างการดำเนินงาน ในต่างประเทศที่ได้กำไรในอัตราสูงกว่าจะเห็นได้จากกิจการของ New Jersey Standard Oil ซึ่งเป็นบริษัท ๆ หัสน้ำของสหรัฐ ๆ สิทธิประโยชน์และกำไรของบริษัทนี้ แบ่งตามภูมิภาคได้ดังนี้ (คิด เป็นเปอร์เซ็นต์)

สินทรัพย์

กำไร

สหรัฐอเมริกาและคานาดา.....	67.....	34
อเมริกาใต้.....	20.....	39
เขตตะวันออก.....	13.....	27
รวม.....	100.....	100

จะเห็นได้ว่าสินทรัพย์ $\frac{2}{3}$ อยู่ในอเมริกาเหนือ แต่ทำกำไรได้เพียง $\frac{1}{3}$ ของกำไรทั้งหมด ขณะเดียวกัน ในต่างประเทศซึ่งมีสินทรัพย์เพียง $\frac{1}{3}$ แต่สามารถทำกำไรได้ถึง $\frac{2}{3}$ ของกำไรทั้งหมด ตัวอย่างนี้ แสดงให้เห็นชัดเจนถึงสาเหตุสำคัญในการขยายตัวของบริษัท ฯ เข้าไปมีอิทธิพลในประเทศเกษตรกรรมยากจนทั้งหลาย ในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ได้เป็นอย่างดี นอกจากนี้ นโยบายของรัฐบาลสหรัฐ ฯ ในแนวส่งเสริมนายทุนอเมริกันให้ลงทุนในต่างประเทศด้วยโครงการค้ำประกันการลงทุน (investment guarantee program) ให้แก่บริษัท ฯ ในกรณีที่ถูกประเทศอื่นยึดกรรมกิจการไป หรือการให้สินเชื่อในการชำระภาษีและผ่อนชำระเงินค้าง ๆ ต่อรัฐบาล ก็เป็นสาเหตุส่งเสริมให้เกิดการขยายตัวของบริษัท ฯ ด้วย และประการสุดท้ายที่ควรกล่าวถึงคือ เงินไหลภายในของประเทศเกษตรกรรมยากจนเองที่

1. มีแรงงานเสรีราคาถูกจำนวนมาก จึงสามารถลดต้นทุนด้านแรงงานไปได้มากมาย
2. สถาบันการเงินในประเทศเหล่านี้อ่อนแอมาก บริษัท ฯ จึงมีอำนาจต่อรองด้านการเงินสูงมากในประเทศเหล่านี้
3. สถาบันทางการเมืองที่อ่อนแอและมัก "ถูกซื้อ" ได้โดยง่าย อีกทั้งองค์กรจัดตั้งทางการเมืองของชนชั้นผู้ใช้แรงงานในประเทศเหล่านี้ ก็ไม่เข้มแข็งพอที่จะถ่วงดุลย์หรือต่อรองกับบริษัท ฯ ได้
4. การให้สิทธิพิเศษต่าง ๆ รวมทั้งการยกเว้นภาษีต่าง ๆ "เพื่อส่งเสริมการลงทุนภายในประเทศ" ซึ่งมักลงทุนจากประเทศอุตสาหกรรมร่วมว่าช่วยยกมตินิติที่จะได้รับสิทธิพิเศษเหล่านี้ อันซึ่งพวกเขาไม่อาจได้รับในประเทศ "พัฒนาแล้ว" ทั้งหมด

สภาพเงินไหลภายในเหล่านี้ จึงมีส่วนเกื้อหนุนให้เกิดการขยายตัวของบริษัท ฯ เข้าไปในประเทศยากจนทั้งหลายด้าน (ดูหน้า : 6-7)

กิจการที่เติบโตอย่างรวดเร็วของบริษัท ฯ ในระยะ 2-3 ทศวรรษมานี้ ทำให้ธุรกิจระหว่างประเทศกลายเป็นธุรกิจแบบผูกขาด/รวมศูนย์ยิ่งขึ้นทุกขณะ โดยศูนย์กลางหรือสำนักงานใหญ่ในประเทศเมืองแม่สามารถควบคุม และมีวิชาการสาขาทั้งหลายในประเทศต่าง ๆ ได้อย่างรวดเร็วและมีประสิทธิภาพ (อันสืบเนื่องมาจากการปฏิวัติเทคโนโลยีครั้งล่าสุดเมื่อประมาณ 3 ทศวรรษมานี้ หรือที่รู้จักกันในนาม micro-electronic revolution ซึ่งประเทศญี่ปุ่นเป็นผู้นำ ทำให้การสื่อสารมีประสิทธิภาพสูงมาก ทั้งยังสามารถใช้สมองในการบันทึกและประมวลข้อมูลจำนวนมหาศาล เพื่อประกอบการวางแผนและการตัดสินใจต่าง ๆ การปฏิบัติการต่าง ๆ ของสาขาเหล่านั้น จึงดำเนินไปภายใต้ "แผนแม่บท" ของสำนักงานใหญ่เพื่อผลประโยชน์โดยรวมแห่งบริษัท ฯ หรือพูดอีกอย่างหนึ่งก็คือ ผลงานของแต่ละสาขาในประเทศต่าง ๆ มิได้ขึ้นอยู่กับผลกำไรที่สาขานั้นทำได้ แต่ขึ้นอยู่กับความสามารถที่สาขานั้น ๆ จะมีส่วนช่วย "กำไรส่วนรวมของบริษัท ฯ" เพิ่มขึ้นเพียงใด ดังนั้น บางสาขาในบางประเทศอาจจะขาดทุน แต่ผลงานของสาขานั้นอาจจัดว่าดีมากก็ได้ เช่น หากสามารถกีดกันคู่แข่งไม่ให้เข้ามาแย่งตลาดของบริษัท ฯ ได้ เป็นต้น การผูกขาด/รวมศูนย์ดังกล่าวนี้ ทำให้ยอดขายของบริษัท ฯ สูงกว่ารายได้ประชาชาติของหลายประเทศ และการที่บริษัท ฯ ไม่ต้องรับผิดชอบต่อผลที่บังเกิดขึ้นกับเจ้าบ้านที่บริษัท ฯ ไปตั้งสำนักงานสาขาอยู่ ทั้งยังสามารถย้ายแหล่งผลิต, ย้ายย้ายเทกว่าไรจากสาขาในประเทศหนึ่งไปสู่อีกประเทศหนึ่งได้ตามอำเภอใจ, และความปรารถนากับความคาดหวังของรัฐบาลเจ้าบ้านที่จะได้ "เงินทุนเข้าประเทศ" ทำให้บริษัท ฯ มีอำนาจต่อรองสูง และสามารถดูดซับมูลค่าส่วนเกินจากประเทศยากจนไปเสริมให้บริษัท ฯ เติบโตขึ้นทุกปี (ในขณะที่ประเทศเจ้าบ้านก็ยังคงยากจนเช่นเดิม หรือไม่ก็ยากจนยิ่งขึ้น) จากการพิจารณามูลค่าความมั่งคั่งของบริษัท ฯ จำนวน 650 บริษัท ฯ ที่ใหญ่ที่สุด พบว่า การลงทุนต่างประเทศของบริษัท ฯ เหล่านี้มีประมาณ 165 พันล้านดอลลาร์ และประมาณ $\frac{1}{3}$ ของจำนวนนี้อยู่ในประเทศยากจน (การลงทุนโดยตรงเหล่านี้ เกินกว่าครึ่งหนึ่งเป็นของบริษัท ฯ จากสหรัฐ ฯ)¹ การเติบโตอย่างรวดเร็วของบริษัท ฯ เหล่านี้ ในระยะ 2-3 ทศวรรษมานี้ ทำให้ Wheelwright (1974) คาดคะเนว่า ภายในปี ๒๕๔๓/2000 จะมีบริษัท ฯ ยักษ์ใหญ่เหลืออยู่เพียง 200 ถึง 300 บริษัท ฯ เท่านั้น ซึ่งบริษัท ฯ เหล่านี้ เข้าไปลงทุน การขยายตัวของทุนระหว่างประเทศ

¹ แต่แนวโน้มในปัจจุบัน ปรากฏว่า ส่วนแบ่งของบริษัท ฯ จากสหรัฐ ฯ และอังกฤษ มีแนวโน้มลดลง ขณะที่บริษัท ฯ ของเยอรมันและญี่ปุ่นขยายตัวมากขึ้น (สุธี ประศาสน์ เศรษฐร์, ๒๕๒๒ : 4)

(Internationalization of Capital) จึงเป็นกระบวนการเดียวกันกับการผนึก (integrate) ระบบเศรษฐกิจของประเทศต่าง ๆ ทั่วโลกเข้าด้วยกัน โดยมีบริษัท ฯ ยักษ์ใหญ่ขึ้นหน้าเป็นผู้ควบคุม บัญชาการ (ดู : สุทธิ ประศาสน์ เศรษฐ์, ๒๕๒๒ : ๔-๘)

สุทธิ ประศาสน์ เศรษฐ์ บรรยายไว้ในหัวข้อ "โฉมหน้าที่แท้จริงของบริษัท ฯ ระหว่างประเทศ" ว่า "...ถ้าหากมีกิจกรรมอย่างหนึ่งที่รัฐบาลของประเทศด้อยพัฒนาต่าง ๆ ยักให้การสนับสนุนเป็นพิเศษ พร้อมทั้งเผยแพร่และชักชวนให้ประชาชนทั่วไปหลงเชื่อกันว่ามีประโยชน์เหลือที่จะพรรณาสงั้นก็คือ การลงทุนต่างประเทศ ตรงกันข้าม ประเทศพัฒนาหลายประเทศในอดีต ได้พยายามกีดกันลงทุนต่างประเทศเพื่อที่จะส่งเสริมทุนชาติ มีการตั้งกำแพงภาษีคุ้มกันการผลิตภายในประเทศ หรือมีอะไรที่วางกฎระเบียบอย่างเข้มงวดที่จะป้องกันการรุกรานของสินค้าหรือการลงทุนจากต่างประเทศ ตัวอย่างที่สำคัญก็ได้แก่ ประเทศญี่ปุ่น เหตุผล (ที่มักยกอ้างกันอยู่เสมอ)¹ ในการส่งเสริมการลงทุนจากต่างประเทศ ก็คือ ประเทศด้อยพัฒนาขาดแคลนเงินทุน เทคโนโลยี และความสามารถในการประกอบการ จึงส่งเสริมให้บริษัท ฯ เข้ามาลงทุน โดยแย่งกันให้เครื่องล่อใจคือ สิทธิพิเศษต่าง ๆ หลายประเภทดังที่ทราบกันดี ทั้งนี้ก็โดยหวังว่า บริษัท ฯ เหล่านี้ จะนำเงินทุนเข้ามาในประเทศ นำเทคโนโลยีต่าง ๆ เข้ามาเผยแพร่ และเข้ามาฝึกฝนให้เกิดผู้ประกอบการเพิ่มขึ้นในประเทศ เข้ามาขยายการจ้างงาน และนำเอาวิถีดุคใหม่ภายในประเทศมาใช้ ในกระบวนการผลิต สิ่งเหล่านี้เป็นความหวัง² ที่ยังคงไม่เปลี่ยนแปลงเป็นความจริง³ ขึ้นมาได้ ในบางภูมิภาคของโลก การขยายตัวของบริษัท ฯ ได้พิสูจน์ถึงความล้มเหลวดังกล่าวอย่างมาก...การขยายตัวของบริษัท ฯ มีส่วนทำให้เกิดความด้อยพัฒนาเพิ่มขึ้น กล่าวคือ การลงทุนของบริษัท ฯ ก่อให้เกิดความยากจนเพิ่มขึ้นแก่คนในประเทศ...การกระจายรายได้เลวลงทุกที ผลประโยชน์จากบริษัท ฯ ที่มีให้แก่ประเทศด้อยพัฒนามักจะตกอยู่กับคนกลุ่มน้อย ซึ่งอย่างมากก็เป็นเพียงร้อยละ 10 หรือ 20 ของคนทั้งประเทศที่มีรายได้สูงกว่ากลุ่มอื่นอยู่แล้ว...ในแง่การส่งเสริมความสามารถในการประกอบการและนายทุนต่างชาติ บริษัท ฯ ไม่ได้มีส่วนเท่าที่ควร เพราะการขยายกิจการของบริษัท ฯ มักจะเป็นการแข่งขันกับกิจการของนายทุนชาติ การได้เปรียบทางด้านการตลาดและ

¹ ข้อความในวงเล็บ เป็นของผู้ศึกษา

² การขีดเส้นใต้ เป็นของผู้ศึกษา

³ การขีดเส้นใต้ เป็นของผู้ศึกษา

แหล่งเงินทุนโดยสาขาบริษัท ฯ ทำให้กิจการของนายทุนชาติหดตัว...ในกรณีที่มีการร่วมทุนกัน
ระหว่างนายทุนชาติและสาขาของบริษัท ฯ ไม่ว่าจะการ เป็นเจ้าของจะมีสัดส่วนอย่างไร โดยมาก
แล้วการควบคุมและบริหารงานมักจะตกอยู่ในมือของบริษัท ฯ เพราะการผูกขาดเทคโนโลยีและ
การตลาดของบริษัท ฯ ในประเทศไทยรายงานทางราชการก็ยอมรับว่า 'นักลงทุนจากต่างประเทศ...
มีความสำคัญตั้งแต่การ เตรียมและจัดทำโครงการ ตลอดจนการบริหารกิจการ และการหาตลาดให้
กับผลิตภัณฑ์ เฉพาะอย่างยิ่งการหาตลาดต่างประเทศ ทุน เทคนิค การผลิต วิธีการบริหารและการ
ตลาดสมัยใหม่' นักลงทุนไทยที่มีส่วนร่วมกับบริษัท ฯ นี้ โดยมากจะมีลักษณะเป็น 'นายหน้า'
(comprador) คนไทยจำนวนมากซึ่งมีชื่ออยู่ในคณะกรรมการของบริษัทที่ร่วมทุนกับบริษัท ฯ ต่าง
ประเทศ โดยมากไม่ได้มีบทบาทในการตัดสินใจทางธุรกิจที่สำคัญ หลายคนเป็นข้าราชการ พนักงาน
รัฐวิสาหกิจและเจ้าของที่ดิน ฯลฯ บุคคลเหล่านี้เป็นเพียงนายหน้าให้กับบริษัท ฯ ในการ เข้ามา
ดำเนินการในประเทศไทย ความหวังที่บุคคลเหล่านี้จะกลายมาเป็นนายทุนชาติที่แท้จริงคงมีอยู่ไม่
มากนัก...บริษัท ฯ มิเพียงแต่ใช้เงินออมของประเทศเจ้าบ้านในการลงทุนเท่านั้น แต่ยังอาศัย
ตลาดสินค้าของประเทศนั้น เพื่อเป็นทุนดำเนินการในระยะสั้นด้วย ผลการวิจัยของ Nakauchi
เกี่ยวกับพฤติกรรมของบริษัท ฯ ของญี่ปุ่นในประเทศไทย ยืนยันถึงข้อเท็จจริงนี้อย่างดี กล่าวคือ
บริษัทญี่ปุ่นมักจะลงทุนในประเทศไทย โดยอาศัยสินเชื่อจากธนาคารภายในประเทศ โดยผ่านทาง
สำนักงานสาขาของ Bank of Tokyo และ Mitsui Bank ในกรุงเทพ ฯ..." (๒๔๒๒ : 9-11)

กองชัย อภิวัดน์รังสรรค์ ได้สรุปบทบาทของบริษัท ฯ ในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2
ถึงปี ๒๕๐๓/1960 ไว้ดังนี้ (๒๕๒๔ : 34-36)

1. เมื่อมหาอำนาจแห่งยุโรปและญี่ปุ่น ประสบกับความบอบช้ำอันเนื่องมาจากสงคราม
โลก สหรัฐอเมริกาจึงครองฐานะสูงสุดเหนือจักรวรรดินิยมอื่น ๆ อย่างสิ้นเชิง
ดังนั้น บริษัท ฯ ต่าง ๆ ช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ก็จึงอยู่ภายใต้การ
ครอบงำของกลุ่มนายทุนผูกขาดแห่งสหรัฐอเมริกา
2. กลุ่มนายทุนสหรัฐ ฯ พยายามสวมบทบาทแทนกลุ่มนายทุนอังกฤษ ในครั้งแรกได้
พยายามผูกขาดกิจการด้านพลังงาน และก้าวล่วงออกสินค้าสำคัญ (ข้าว, ฝ้าย,
ไม้สัก, ยางพารา) และเน้นหนักด้านการค้าระหว่างประเทศมากกว่าการผลิต
ภายในประเทศ ถึงกรรมของกลุ่มนายทุนผูกขาดสหรัฐ ฯ ยังไม่มุ่งไปที่การผลิต

ในภาคอุตสาหกรรมโรงงาน การผลิตภายในประเทศยังคงเป็นกิจการในสาขาเศรษฐกิจขั้นต้น อันได้แก่ สินค้าขั้นปฐมและทรัพยากร/วัตถุดิบ (เช่น บริษัทไทย-อเมริกัน เข้าถือสัมปทานป่าไม้สักขนาดใหญ่) นอกนั้น ส่วนใหญ่จะอยู่ในสาขาบริการ และปัจจัยพื้นฐานสำหรับการผลิต (เช่น บริษัท แพน-อเมริกัน แอร์เวย์ บริษัท เชนเนอร์ล อีเล็กทริก บริษัท อีดีลไทย ธนาคารแห่งอเมริกา และบริษัทที่ปรึกษา และวิจัยต่าง ๆ ซึ่งมุ่งสำรวจสภาพการณ์ทางสังคมของประเทศจนถึงการजारกรรม (เช่น บริษัท ซี ซีพหลาย) บริษัท ฯ เหล่านี้มีได้เข้ามาอย่างโดดเดี่ยว หากแต่ประสานกับรัฐบาลสหรัฐ ฯ อย่างใกล้ชิด

3. การขยายตัวของบริษัท ฯ ในระยะนี้ ดำเนินไปควบคู่กับทุนนิยมโดยรัฐ ซึ่งมีได้ชัดเจนจากการครองอำนาจของจักรวรรดินิยมอย่างจริงจัง ในด้านเนื้อหาจึงเป็นเพียงทุนนิยมทุนนางที่มีผลประโยชน์ร่วมกับต่างชาติ นอกจากนี้ รายจ่ายเพื่อการพัฒนาของรัฐยังเป็นไปในรูปการสร้างปัจจัยพื้นฐานต่างๆ เช่น ถนน ซึ่งเท่ากับเป็นการปูพื้นฐานให้กับการลงทุนของบริษัท ฯ ในเวลาต่อมา

4. บริษัท ฯ แห่งสหรัฐ ฯ ได้รับผลประโยชน์อย่างมหาศาลจากข้อตกลงว่าด้วยการซื้อขายแร่ดีบุก ระหว่างไทยกับสหรัฐ ฯ ปี ๒๔๔๗/1954, ข้อตกลงว่าด้วยการค้าประกันการลงทุนในไทยของเอกชนและบริษัทอเมริกัน ปี ๒๔๔๗/1954, และข้อตกลงว่าด้วยการขายสินค้าเกษตร เหลือใช้ระหว่างไทยกับสหรัฐ ฯ ปี ๒๔๔๘/1955

ดังนั้น ช่วงระยะเวลาดังกล่าวข้างต้น จึงเป็นช่วงเวลาที่ยุทธศาสตร์ของสหรัฐ ฯ แห่งสหรัฐ ฯ เริ่มก่อตั้งขึ้นแทนมหาอำนาจเก่า แต่ยังไม่มุ่งเน้นไปที่การผลิตทางอุตสาหกรรม

สำหรับในช่วงปี ๒๔๐๐/1957 เป็นต้นมา กองชัช อภิวัฒน์รังสรรค์ ชี้ว่า "...รัฐบาลสหรัฐและพวกทอดตัวรับใช้ผลประโยชน์ของมหาอำนาจจักรวรรดินิยมอย่างเต็มที่ รวมศูนย์กำลังปราบปรามพวกปฏิรูปและฝ่ายก้าวหน้าทั้งลับและเปิดเผย ควบคุมกรรมกร และปฏิบัติตามแนวทางเศรษฐกิจที่สหรัฐ ฯ วางไว้ให้จากคำแนะนำของธนาคารโลก รัฐบาลก็ได้สร้าง 'บรรยากาศแห่งการลงทุน' ขึ้น ส่งเสริมการลงทุนส่วนเอกชนและให้สิทธิประโยชน์มากมายมหาศาลแก่นักลงทุนต่างชาติในภาคอุตสาหกรรม ทำลายหนทางกึ่งปวงที่ทุนนิยมแห่งรัฐและทุนนิยมแห่งชาติจะพัฒนาขึ้นมาได้ หนทางทางเศรษฐกิจของรัฐในช่วงนี้ก็คือ ไม่ลงทุนแข่งกับเอกชน หากแต่ให้รับใช้เอกชนด้วยการปฏิ

เงินจากต่างประเทศมาลงทุนทางด้านปัจจัยพื้นฐานสำหรับการผลิตและให้สิทธิพิเศษต่าง ๆ ภายใต้บรรยาภาสแห่งการกอบโกยตามโครงการพัฒนาเศรษฐกิจของรัฐ บริษัทลงทุนข้ามชาติจึงหลั่งไหลเข้ามาเป็นจำนวนมากมาย สามารถยึดครองภาคอุตสาหกรรมไว้ได้เกือบทั้งหมด ทั้งโดยอาศัยสาขาตัวแทนและการร่วมทุนกับคนไทย..." (๒๕๒๔ : 37-38)

ในระยะแรก บริษัท ฯ ได้ผลักดันให้บังเกิดนโยบายที่เรียกกันว่า "ทดแทนการนำเข้า" จนถึงราวปี ๒๕๑๔/1972 แนวทางนี้จึงเริ่มปรากฏว่าล้มเหลว ตลาดภายในประเทศประสบภาวะอับตัวเสียเป็นส่วนใหญ่ รัฐบาลไทย (สมัยถนอม-ประภาส) ตามคำแนะนำของนักวิชาการตะวันตก (โดยเฉพาะจากธนาคารโลก) จึงเริ่มให้ความสำคัญกับอุตสาหกรรมการส่งออก มีการให้สิทธิประโยชน์ต่าง ๆ แก่นักลงทุนต่างชาติสำหรับกิจการประเภทนี้ เป็นจำนวนมาก และระยะนี้บริษัท ฯ ก็เริ่มจัดตั้ง "เขตอุตสาหกรรมส่งออก" (export processing zones) ขึ้นในประเทศไทย เพื่อรองรับยุทธศาสตร์ใหม่ของบริษัท ฯ ในระยะต่อไป

3.4.2 ว่าด้วยการเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างทางสังคมสมัยพัฒนาประเทศไทยระยะเบื้องต้น

(๒๕๐๐-๒๕๑๔/1957-1972)

การขยายอิทธิพลของจักรวรรดินิยมแห่งสหรัฐอเมริกา (โดยมีบริษัท ฯ เป็นกลไกพื้นฐาน) ในช่วงปี ๒๕๐๐-๒๕๑๔/1957-1972 ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางสังคมแห่งรัฐชาติไทย ซึ่งพอสรุปได้ดังนี้

1. ระบบเศรษฐกิจ เศรษฐกิจแบบเลี้ยงตัวเอง ซึ่งเริ่มเสื่อมโทรมมาตั้งแต่การเริ่มผูกพันกับระบบทุนนิยมโลกในสมัยรัชกาลที่ 4 เป็นต้นมา ยิ่งถูกกระตุ้นให้เสื่อมสลายลงเร็วขึ้นในสมัยนี้ อันสืบเนื่องมาจากนโยบายทดแทนการนำเข้า ขณะเดียวกัน การเติบโตของอุตสาหกรรมแบบทดแทนการนำเข้าได้ก่อให้เกิดการขยายตัวของชนชั้นผู้ใช้แรงงานในเมือง หรือแรงงานเสรีในเมือง อย่างครึกโครมเป็นครั้งแรก เพราะนโยบายดังกล่าวนอกจากจะส่งเสริมการระดมแรงงานจากส่วนต่าง ๆ ในระบบสังคมให้มุ่งสู่โรงงานอุตสาหกรรมแล้ว ยังได้ระดมแรงงานมาสู่ "กระบวนการก่อสร้างปัจจัยพื้นฐาน" (อันได้แก่ ถนน, ประปา, และไฟฟ้า เป็นหลัก) ซึ่งรวมศูนย์ เข้าสู่เมืองหลวงและอาณานิคมเขตข้างเคียง แรงงานเหล่านี้ส่วนหนึ่งเป็นแรงงานที่มีอยู่ในเมืองหลวงและอาณานิคมเขตข้างเคียง อีกส่วนหนึ่งมาจากชาว

ชนบทภูมิภาคต่าง ๆ ของประเทศ ซึ่งไม่อาจทนล่าช้ามากอยู่ในชนบท (ที่เศรษฐกิจแบบเลี้ยงตัวเองกำลังสูญสลายลงทุกที และการสูญเสียกรรมสิทธิ์ในที่ดินทำกินของเกษตรกรดำเนินไปอย่างรวดเร็ว โดย "การพัฒนา" ตามแผนพัฒนา ฯ ของรัฐบาล)¹ ได้อีกต่อไป ดังนั้น "อำนาจแห่งเงินทุน" ที่รัฐบาลกู้มาเพื่อดำเนินการก่อสร้างปัจจัยพื้นฐาน จึงสามารถดึงดูดเอาแรงงานเหล่านี้ เข้ามาสู่เมืองหลวง และบริเวณข้างเคียงได้เป็นจำนวนมาก ซึ่งแนวโน้มนี้เริ่มปรากฏตั้งแต่ "...รายงานธนาคารโลกในปี ๒๕๐๑ เสนอให้รัฐบาลไทยลดบทบาทในด้านเศรษฐกิจลง โดยเฉพาะในด้านอุตสาหกรรม และแนะนำว่า ประเทศไทยจะได้ผลประโยชน์อย่างมหาศาล ถ้าเปิดโอกาสให้มีการลงทุนจากต่างชาติและภายใน รัฐบาลควร เน้นหนักไปในการสร้างโครงสร้างพื้นฐานทาง เศรษฐกิจ (infrastructure) จากเงินทุน เงินช่วยเหลือจากต่างประเทศ..." (ไกรศักดิ์ ชุณหะวัณ, ๒๕๒๔ : ๘๓) และเมื่อมีสิ่งล่อใจและสิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ มากมาย นายทุนต่างชาติจึง เริ่มส่งทุน เข้ามาลงทุนในประเทศไทย อย่างมากมายในช่วงสมัยนี้ อย่างไรก็ตามไม่เคยปรากฏมาก่อน จากสถิติโดยเฉลี่ยตั้งแต่ปี ๒๕๐๔-๒๕๑๖ /1965-1973 การลงทุนจากต่างประเทศที่ได้รับการส่งเสริมการลงทุน เป็นดังนี้

ทุนจดทะเบียนของประเทศไทยที่เข้ามาลงทุน

ในช่วงปี ๒๕๐๔-๒๕๑๖/1965-1973

ประเทศ	จำนวน (ล้านบาท)	%
สหรัฐอเมริกา	1,061.32	37.50
ญี่ปุ่น	468.14	16.54
ไต้หวัน	414.22	14.63
อื่น ๆ	885.84	31.30
<u>รวม</u>	<u>2,829.52</u>	<u>100.00</u>

ที่มา : คณะกรรมการส่งเสริมการลงทุน (อ้างอิง ผรงค์ เพชรประเสริฐ, ๒๕๒๔ : 98)

¹ การสูญเสียกรรมสิทธิ์ในที่ดินทำกินของเกษตรกรในชนบท อูรายละเอียดยกใน "บทวิเคราะห์สหพันธ์ชาวนาชาวไร่แห่งประเทศไทย : การเค็มโอบไหวของชาวนาไทยยุคประชาธิปไตยเบิกมาน" โดย กนกศักดิ์ แก้วเทพ (๒๕๒๖ : 6-9)

ในช่วงระยะนี้อุตสาหกรรมเฉพาะอย่างบางประเภทได้เติบโตขึ้น เช่น โรงงาน
น้ำตาล, โรงงานขนาดใหญ่, โรงงานกันสำปะหลังอัดเม็ด, โรงงานฝ้ายประด-
กระป๋อง¹, โรงงานผลิตอาหารสัตว์², โรงงานสกัดน้ำมันพืช เป็นต้น ทางด้าน
นายทุนพาณิชย์ หลังจากรัฐบาลได้ออก พรบ.สมาคมการค้า เมื่อปี ๒๕๐๔/1966
เป็นต้นมา ก็เริ่มเกิดการรวมตัวเป็นกลุ่มนายทุนผูกขาดระยะต้นในกิจการค้าต่าง ๆ
เกี่ยวกับพืชผลเกษตรกรรมประเภทต่าง ๆ เช่น ข้าว, ข้าวโพด, ปอ, มันสำปะหลัง
เป็นต้น ทางด้านนายทุนการธนาคารนั้น เมื่ออุตสาหกรรมและพาณิชย์กรรมเติบโต
ก็ย่อมส่งผลให้กิจการธนาคารเติบโตไปด้วย ระหว่างปี ๒๕๐๗/1964 ถึงปี ๒๕๑๖/
1973 ธนาคารต่าง ๆ ได้ขยายสาขาออกไปอย่างรวดเร็วทุกจังหวัด ในปี ๒๕๑๖/
1973 ปรากฏว่า ธนาคาร 16 แห่งมีสาขารวมกันถึง 760 สาขา การเติบโตของ
นายทุนการเงินการธนาคารในช่วงระยะนี้ ได้ขยายออกไปอุตสาหกรรมกิจการอื่น ๆ เข้า
ไว้ในเครือข่ายของพวกเขาอย่างรวดเร็วและมีประสิทธิภาพ และเมื่อระบบเศรษฐกิจ
ก้าวมาถึงระดับนี้แล้ว นายทุนกลุ่มนี้ก็ได้ออกไปเป็นกลุ่มนายทุนที่ได้เปรียบที่สุด และมี
อำนาจในระบบเศรษฐกิจมากที่สุดกว่ากลุ่มอื่นใดทั้งหมด และคงเพราะอิทธิพล

"เจ้าของธนาคาร" ทั้งหลายในระยะนี้มีเหนือรัฐบาล ทำให้รัฐบาลกีดกันการ
ก่อตั้งธนาคารใหม่ ๆ นายทุนการเงินจึงเสี่ยงไปจัดตั้งบริษัทเงินทุน และบริษัท
การเงินในรูปแบบอื่น ๆ ขึ้น ปรากฏว่า สิ้นปี ๒๕๑๖/1973 มีบริษัทเงินทุนเกิดขึ้น
ถึง 53 บริษัท นายทุนกลุ่มนี้ที่เป็นที่รู้จักกันก็เช่น กลุ่มเกียรตินาคิน, กลุ่มอื้อจือเหลียง
เป็นต้น ช่วงระยะนี้จึง เป็นช่วงที่เกิดนายทุนขึ้น เป็นจำนวนมาก พวกที่เกิดก่อนก็
เติบโตจนกลายเป็นกลุ่มทุนผูกขาด และนายทุนส่วนใหญ่ก็คือ นายทุนต่างชาติ,
นายทุนการเงินการธนาคาร, นายทุนขุนนาง, นายทุนนายหน้า และนายทุนอิสระ

¹รวมทั้งโรงงาน "โคล" ที่ผลิตสับประรดกระป๋องที่ใหญ่ที่สุดในประเทศไทย ซึ่งเป็นของนาย
ทุนอเมริกันและมีพนักงานประมาณ 2,000-3,000 คน (ณรงค์ เพชรประเสริฐ, ๒๕๒๔ : 102)

²บริษัทเจริญโภคภัณฑ์อุตสาหกรรม ซึ่งดำเนินกิจการผลิตอาหารสัตว์มาตั้งแต่ปี ๒๕๔๗/
1954 แต่ไม่ประสบความสำเร็จ ต่อมาในปี ๒๕๑๓/1970 ได้ร่วมทุนกับบริษัทอาร์เบอร์เอเคอร์
อินเตอร์เนชั่นแนล แห่งสหรัฐอเมริกา กิจการก็โตวันโตคืนจนกลายเป็นบริษัทยักษ์ใหญ่ในกิจการ
ด้านนี้ (ณรงค์ เพชรประเสริฐ, ๒๕๒๔ : 103)

บางกลุ่ม เช่น นายทุนการประมง นายทุนนายหน้าซึ่งเป็นกลุ่ม นายทุนที่มีผลประโยชน์ร่วมกับจักรพรรดินิยมอเมริกาในช่วงระยะนี้ ก็ได้แก่ กลุ่มสฤทธิ-
 ถนอม-ประภาส แห่งบริษัทไทยซาไก ซึ่งผูกขาดเรื่องแร่ดีบุก และอีกหลายบริษัท
 ที่ผูกขาดด้านการก่อสร้างและการประกันภัย, กลุ่มชอยราชครู (บริษัทส่งเสริม
 เศรษฐกิจแห่งชาติ, บริษัททหารสามัคคี) เป็นต้น สำหรับนายทุนนายหน้าซึ่งร่วม
 ผลประโยชน์กับจักรพรรดินิยมญี่ปุ่นในช่วงระยะนี้ ก็ได้แก่ กลุ่มพลตรี ประมาท
 อติเรกสาร (สิงทอ), กลุ่มโพธิ์รัตนังกูร (สิงทอ), กลุ่มคารกานนท์ (สิงทอ),
 กลุ่มโชควัฒนา (สิงทอและสินค้าอุปโภคบริโภค), กลุ่มพรประภา (รถยนต์)
 เป็นต้น (ดู : ผนัง เพชรประเสริฐ, ๒๕๒๔ : 97-106 และ สิงคิด
 ศิริยะรังสรรค์, ๒๕๒๔ : 54-63) ภายใต้สภาพการณ์ดังกล่าวข้างต้นย่อมมี
 ผลให้ "แรงงานถูกจ้าง" เพิ่มมากขึ้นอย่างรวดเร็ว จากจำนวน 1,143,234 คน
 ในปี ๒๕๐๓/1960 เป็น 1,819,886 คน ในปี ๒๕๑๓/1970 และเป็น
 2,824,670 คน ในปี ๒๕๑๗/1974 (สมเกียรติ วันทะนะ, ๒๕๒๔ : 152)
 "แนวพัฒนาระบบเศรษฐกิจ" แบบทดแทนการนำเข้าทำให้ระบบเศรษฐกิจไทยอยู่

ในลักษณะต้องพึ่งพิงการนำเข้า (import dependency) อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้
 (ทองชัย อภิวัฒน์รังสรรค์, ๒๕๒๔ : 43) ทั้งยังได้ก่อให้เกิดโรงแรม, โรง-
 ภาพยนตร์ และ shopping centre แบบทรูฐานเป็นจำนวนมาก เป็นครั้งแรก
 ในประเทศไทย นอกจากนี้ ไกรศักดิ์ ชุณหะวัณ ยังชี้ว่า "...การเติบโตทาง
 เศรษฐกิจตั้งแต่ปี ๒๕๐๔ ขานั้น ไม่สามารถแยกออกจากการใช้จ่ายของจักรพรรดินิยม
 ในเวียดนาม เช่น ในระหว่างปี ๒๕๐๔-๒๕๑๒ 58 % ของรายได้ผลิตรวมทั้ง
 ประเทศมาจากการใช้ของทหารอเมริกันในประเทศไทย ในขณะที่รายได้จากการ
 ท่องเที่ยวจัดอยู่ในอันดับที่ 3 ของรายได้ที่เป็นเงินตราต่างประเทศ..." (๒๕๒๔ :
 85) สภาพการณ์ทางเศรษฐกิจในระยะนี้ย่อมส่งผลให้ภาคชนบทต้องพึ่งพิงทุกสิ่งทุก
 อย่างจาก "เมืองหลวง" มากยิ่ง ๆ ขึ้นทุกที ๆ อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

2. ระบบการเมือง นโยบายปิดล้อมการขยายขอบเขตการปฏิวัติสังคมนิยมในประเทศจีน
 ในช่วงระยะนี้ ทำให้รัฐบาลสหรัฐ ฯ ดึงเอารัฐบาลไทยและแผ่นดินไทยเข้าร่วมใน
 นโยบายดังกล่าวด้วย ตั้งแต่การก่อตั้งสำนักงานใหญ่ขององค์การ ส.ป.อ. (สนธิ-
 สัญญาม้องกัน เอเชียอาคเนย์) หรือ SEATO ขึ้น ณ เมืองหลวงของประเทศไทย

ในราวปี ๒๔๕๔/1955 เพื่อเป็น "ศูนย์กลางในการต่อต้านการปฏิวัติสังคมนิยม ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้" และการสนับสนุนให้สฤทธิที่ำรัฐประหาร ในปี ๒๔๐๐/1957 และ ๒๔๐๑/1958 และยกเลิกพระราชบัญญัติแรงงาน พุทธศักราช ๒๔๕๕ เลีย (ตามประกาศคณะปฏิวัติฉบับที่ 19) พร้อมทั้งกวาดล้าง นักศึกษาปัญญาชน และผู้รักความเป็นธรรมจำนวนมากด้วยการฆ่าและจับเข้าคุก คาราง โดยอาศัย พรบ.คอมมิวนิสต์ (ครอบจักรวาล) และมาตรา 17 แห่ง รัฐธรรมนูญฉบับชั่วคราว ปี ๒๔๐๔/1959 (ครอบจักรวาล) เป็นเครื่องมือทาง กฎหมายของพวกตน ในสมัยของสฤทธิเป็นสมัยเผด็จการอย่างแท้จริง กล่าวคือ จอมพลสฤทธิ เป็นทั้งนายกรัฐมนตรี, ผู้บัญชาการทหารสูงสุด และยังได้ก่อตั้ง กระทรวงพัฒนาการแห่งชาติขึ้นมา โดยรวบรวมเอาส่วนสำคัญ ๆ ของกระทรวง ทบวงกรมอื่น ๆ มาอยู่ที่กระทรวงใหม่ และกระทรวงนี้ นายกรัฐมนตรีก็ได้เป็น รัฐมนตรีแห่งกระทรวงใหม่นี้ด้วย นอกจากนี้ เขายังได้ดำรงตำแหน่งอธิบดีกรม คำรวจอีกตำแหน่งหนึ่งด้วย เพื่อความแน่นอนในการปกครองประเทศแบบเผด็จการ ของเขา (นรมิต เศรษฐบุตร และ โกลินทร์ วงศ์สุรวัฒน์, ๒๕๑๗ : 257-258)

สมัยของ เขาจึง เป็นสมัยที่ไม่มีกลุ่มพลังกำร เมืองใด ๆ ที่จะมาเทียบรัศมีกับกลุ่ม ของเขาได้เลย การควบคุมและบัญชาการระบบรัฐการและแผนพัฒนาประเทศ จึงอยู่ภายใต้อิทธิพลของกลุ่มนายทุนผูกขาดแห่งสหรัฐ ฯ โดยผ่านทางอำนาจ เผด็จการทหารของสฤทธิ และเมื่อจอมพลสฤทธิถึงแก่อนิจกรรมในปี ๒๕๐๖/1963 ทายาททางการเมืองของเขาคือ กลุ่มถนอม-ประภาส ก็ได้สืบทอดระบบการ เมือง แบบเผด็จการทหารต่อจากเขาอย่างสอดคล้องกับนโยบายของรัฐบาลสหรัฐ ฯ ใน ภูมิภาคนี้ จอมพลถนอมได้ให้สัมภาษณ์แก่นักหนังสือพิมพ์ที่ไปร่วมแสดงความยินดีต่อ เขาในโอกาสที่ได้รับพระบรมราชโองการแต่งตั้งให้เป็นนายกรัฐมนตรีว่า "... นโยบายของรัฐบาลทั้งที่เกี่ยวกับการ เมืองภายในและภายนอกประเทศ จะยึดถือ ตามนโยบายที่รัฐบาลจอมพลสฤทธิ คณะรัชต์ได้กำหนดไว้ทุกประการ โดยเฉพาะ อย่างยิ่งในเรื่องที่เกี่ยวกับการต่อต้านคอมมิวนิสต์นั้น หัวหน้ารัฐบาลคนใหม่แถลง ว่าจะไม่มีการเพลามือให้เลย เพราะเกลียดชังลัทธินี้เป็นอย่างมาก..."

(๒๕๑๗ : 263) และเมื่อการจัดตั้งรัฐบาล เสรีจัน เรียบร้อย จอมพลถนอมก็นำ คณะรัฐบาล เข้าแถลงนโยบายต่อสภาว่างรัฐธรรมนุญซึ่งปฏิบัติหน้าที่ในฐานะ

สภานิติบัญญัติ เมื่อวันที่ ๑๔ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๐๖ ถ้อยแถลงของนายกรัฐมนตรี
 ได้รับการต้อนรับจากที่ประชุมสภาอย่างอบอุ่น หนังสือพิมพ์สยามรัฐ ฉบับวันที่ ๒๐
 ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๐๖ รายงานว่า สภาร่างรัฐธรรมนูญในฐานะสภานิติบัญญัติ
 ได้ปรบมือให้อย่างกึกก้อง นโยบายของรัฐบาลที่ได้แถลงต่อสภา แบ่งแยกเป็น
 หัวข้อสำคัญ ๆ ดังนี้

- (1) จะเทอดทูนพระมหากษัตริย์และจะกระทำทุกวิถีทางเพื่อความมั่นคงแห่ง
 ราชบัลลังก์
- (2) จะเทอดทูนพระพุทธศาสนาและเคารพในสิทธิเสรีภาพของบุคคลในการนับถือ
 ศาสนาอื่น ๆ ด้วย
- (3) จะบริหารประเทศโดยยึดมั่นในหลักประชาธิปไตยและเคารพในสิทธิของ
 มนุษย์ชน
- (4) จะรักษาซึ่งสิทธิและปฏิบัติตามพันธะที่มีต่อสนธิสัญญากับต่างประเทศทั้งหลาย
ยึดมั่นต่อองค์การสหประชาชาติและอุดมการณ์ของ ส.ป.อ.
- (5) จะส่งเสริมสัมพันธ์ไมตรีกับนานาประเทศตามหลักสันติ ซึ่งตั้งอยู่บนมูลฐาน
แห่งความยุติธรรม เพื่อช่วยดำรงไว้ซึ่งสันติสุขและความก้าวหน้าในภาคพื้น
ส่วนนี้ของโลก

(๒๕๑๗ : 265-266)

แม้จอมพลถนอมจะพยายามหน่วงเหนี่ยวไม่ยอมประกาศใช้รัฐธรรมนูญ ซึ่งเริ่มร่าง
 มาตั้งแต่ปี ๒๕๐๒/1959 เพราะสถานการณ์ทางการเมืองที่รัฐบาลสหรัฐ ฯ
 กำลังมุ่งปรามปราม "ปีศาจร้ายคอมมิวนิสต์" ทั้งภายในประเทศและรอบ ๆ

ประเทศซึ่งยิ่งปราบก็ยิ่งเติบโต¹ แต่ในที่สุดรัฐบาลจอมพลถนอมก็ได้ตัดสินใจ
ประกาศให้รัฐธรรมนูญฉบับใหม่ในปี ๒๕๑๑/1968 ซึ่งเป็นฉบับที่ ม.ร.ว. เสนีย์
ปราโมช เรียกว่า "ฉบับพันปloom" เพราะ "...รัฐธรรมนูญฉบับนี้ไม่เปิดโอกาส
ให้มีการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองใด ๆ ได้เลย สมาชิกวุฒิสภา (ซึ่งเป็นสมาชิก
แต่งตั้ง) มีจำนวนถึง 3/4 ของจำนวนสมาชิกทั้งหมดของสภาผู้แทนราษฎร
(มาตรา 78) ซึ่งประชาชนเป็นผู้เลือก ดังนั้น การดำเนินการต่าง ๆ ที่สำคัญ
ในทางการเมืองย่อมถูกขัดขวางให้ไร้ผลได้โดยง่าย โดยการกระทำของสมาชิก
วุฒิสภา..." (โกสินทร์ วงศ์สุรวัฒน์, ๒๕๑๔ : 118) การเลือกตั้งทั่วไปและการ
เปิดสภา ฯ ในช่วงปี ๒๕๑๒/1969 ได้นำมาสู่การวิพากษ์วิจารณ์การแทรกแซงทาง
เศรษฐกิจ และการเมืองของรัฐบาลสหรัฐ ฯ และรัฐบาลญี่ปุ่น, การห้ามการค้า-
ขายกับประเทศจีน, และความไร้สมรรถภาพของรัฐบาลในการแก้ปัญหาการค้า
ดุลย์การค้ามหาศาลกับปัญหาสภาพตกต่ำทาง เศรษฐกิจ และเมื่อเจ้าหน้าที่ระดับสูง
ของรัฐบาลสหรัฐ ฯ หลายชุด รวมทั้งรัฐมนตรีคลัง นายจอห์น คอนนาลลี,
ประธานหัวหน้าคณะเสนาธิการร่วมฝ่ายบริหาร นายโทมัส ยูเรอร์, และประธาน
ธนาคารโลก นายโรเบิร์ต แมคนามารา ได้มาเยือนประเทศไทยตอนปลายปี
1971 (นอกจากนี้ รัฐบาลสหรัฐ ฯ ยังได้ประกาศว่า สถานการณ์ในลาวและ
กัมพูชา ทำให้รัฐบาลสหรัฐ ฯ อาจจะต้องลดการช่วยเหลือทางทหารที่กำลังดำเนินอยู่
ในประเทศไทย) หลังจากนั้นราว 2 สัปดาห์ จอมพลถนอมก็ได้เป็นผู้นำในการทำ

¹ ทั้ง ๆ ที่รัฐบาลเผด็จการทหารได้เพิ่มการผูกพันประเทศไทยเข้ากับ "การปราบปราม
คอมมิวนิสต์โดยตำรวจโลกแห่งสหรัฐอเมริกา" ด้วยสนธิสัญญา ธนัค-รัสต์ ในปี ๒๕๐๔/1962 ซึ่ง
ทำให้การช่วยเหลือทางทหารของสหรัฐ ฯ ต่อประเทศเพิ่มขึ้นอย่างมาก จากทหารสหรัฐ ฯ
ในประเทศไทย จำนวนประมาณ 10,000 คน ในปี ๒๕๐๔/1962 เพิ่มจำนวนเป็น 50,000
คน ในปี ๒๕๑๑/1968 และการใช้จ่ายเพื่อการสงครามปราบคอมมิวนิสต์ของสหรัฐ ฯ ใน
ประเทศไทย ระหว่างปี ๒๕๐๔-๒๕๑๑/1966-1968 สูงถึงครึ่งหนึ่งของความเจริญเติบโตทาง
เศรษฐกิจของประเทศไทย แต่กลับปรากฏว่า จังหวัดที่มี "เขตแทรกซึม" 6 จังหวัด ในปี ๒๕๐๓/
1960 ได้เพิ่มเป็น 40 จังหวัด ในปี ๒๕๑๓/1970 (Winnacker, ๒๕๒๔ : 62 -
65)

รัฐประหารล้มรัฐสภาเสีย และห้ามประชาชนดำเนินกิจกรรมทางการเมืองทั้งปวง แล้วกฏอัยการศึกก็ได้ถูกนำออกมาใช้อีกครั้งหนึ่ง หลังจากนั้นการช่วยเหลือทางทหารจากรัฐบาลสหรัฐ ฯ ก็เพิ่มขึ้น เพื่อตอบแทนการส่งทหารไทยไปรบในกัมพูชา และลาว และการยินยอมให้รัฐบาลสหรัฐ ฯ ใช้ประเทศไทยเป็นฐานทัพสำหรับส่งเครื่องบินสหรัฐ ฯ ไปทิ้งระเบิดพรมในกัมพูชา อย่างไรก็ตาม ปัญหาคอร์รัปชันที่หมักหมมมานานตั้งแต่สมัย จอมพล ป. และ จอมพลสฤษดิ์ จนถึงจอมพลถนอม-ประภาส, ปัญหาเรื่อรังทางเศรษฐกิจโดยเฉพาะอย่างยิ่ง ปัญหาหนี้สินของประเทศ ปัญหาขาดดุลย์การค้ามหาศาล และปัญหาการกระจายรายได้ที่ไม่เป็นธรรม, ปัญหาการปราบปรามกวาดล้างผู้รักความเป็นธรรม, ปัญหาระบบรัฐบาลแบบขุนนายและฉ้อฉล, ปัญหาการใช้เสรีภาพทางการเมือง, ปัญหาการเหนี่ยวรั้งระบบรัฐธรรมนูญ/รัฐสภา, ฯลฯ ก็ได้นำมาซึ่งกระบวนการทางการเมืองอันยิ่งใหญ่ของประชาชนชาวไทยในการแสดงพลังต่อต้านระบบเผด็จการทหาร ที่ครองอำนาจต่อเนื่องกันมายาวนานตั้งแต่ปี ๒๔๙๐/1947 จนมีผลให้ "เผด็จการทหารเต็มรูป" ต้องสิ้นสุดลงในเดือนตุลาคม ปี ๒๕๑๖/1973 หรือที่ชาวต่างชาติเรียกกันว่า "student revolution" (ในช่วงนี้เองที่เป็นจุดเริ่มต้นของการต่อต้านสินค้าต่างชาติ โดยเฉพาะสินค้าญี่ปุ่น)

3. ระบบจิตปัญญา ศาสนาพุทธและสถาบันกษัตริย์ยังคงเป็นเสาหลักในระบบจิตปัญญาแห่งสังคมไทยอยู่ แม้ว่าการวิพากษ์วิจารณ์ (ทั้งโดยเปิดเผย และ ปิดลับ) สถาบันทั้งสองจะทวีความรุนแรงขึ้นตามการขยายตัวของแนวคิดแบบวิทยาศาสตร์ และแนวคิดแบบสังคมนิยมในประเทศและในภูมิภาคนี้ ซึ่ง เริ่มซึมซาบเข้าสู่ความรู้สึกคิดเห็นเชื่อของประชาชนกลุ่มต่าง ๆ ทีละน้อย โดยผ่านทางระบบโรงเรียนและสื่อมวลชนสมัยใหม่ที่เติบโตขึ้นทุกขณะ นอกจากนี้วิถีชีวิตแบบ "เงินเป็นใหญ่" ในเขตเมือง โดยเฉพาะ เมืองหลวงก็ได้มีส่วนทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในทัศนคติและความเชื่อในหมู่ประชาชน (โดยเฉพาะชาวเมือง) ทีละน้อย อย่างไรก็ตามในเขตรอบนอกอันกว้างใหญ่ไพศาล สถาบันทั้งสองยังคงสามารถปรับตัวให้คงสภาพ "ผู้นำ" ในระบบจิตปัญญาได้อย่างแข็งแกร่งไม่เสื่อมคลาย เพราะสอดคล้องกับวิถีชีวิตแบบเกษตรกรรมที่ผูกพันกับวิถีชีวิตไว้กับธรรมชาติ (ซึ่งพวกเขาเชื่อว่ามีอำนาจศักดิ์สิทธิ์ควบคุมอยู่ และอำนาจศักดิ์สิทธิ์นั้นมีอยู่ในสถาบันทั้งสอง) วิชาการสมัยใหม่ที่เริ่มเจริญวิยขึ้น

ในรั้วโรงเรียน และมหาวิทยาลัยตามหลักสูตรแบบอเมริกันได้ขยายอิทธิพลในระบบ
 จิตปัญญาแห่งสังคมไทยเป็นอย่างมากในช่วงระยะนี้ มีการก่อตั้งมหาวิทยาลัย ๗
 ภูมิภาคอื่น ๆ ของประเทศเป็นครั้งแรกในท้วงนี้ ทั้งยังมีการก่อตั้งมหาวิทยาลัย
 เปิดแห่งแรกของประเทศขึ้นที่เมืองหลวงของประเทศ ซึ่งมหาวิทยาลัยเหล่านี้
 เองที่เป็นพลังสำคัญในการโค่นล้มระบบการ เมืองแบบเผด็จการทหารในปี
 1973 อย่างชนิดที่ชนชั้นปกครองคาดคิดไม่ถึง แต่ในขณะเดียวกับที่ระบบการศึกษา
 แบบตะวันตก แผลงถึงลักษณะก้าวหน้าระบบการศึกษาแบบอเมริกัน ก็ได้ส่งผลกระทบ
 ในทางลบต่อระบบสังคมไทยด้วยเช่นกัน กล่าวคือ รัฐบาลสหรัฐ ฯ ได้เริ่มครอบงำ
 ระบบจิตปัญญาแห่งสังคมไทย โดยการฝึกอบรมเจ้าหน้าที่-ข้าราชการ และนักวิชาการ
 ส่วนใหญ่ของไทย โดยผ่านทาง "นักวิชาการ/ผู้เชี่ยวชาญชาวอเมริกัน" ที่จัดส่ง
 เข้ามาและผ่านทางมหาวิทยาลัยต่าง ๆ ในสหรัฐอเมริกา ซึ่งเป็นสถานที่ซึ่ง
 เจ้าหน้าที่-ข้าราชการ และนักวิชาการชาวไทยได้ดูดซับแนวคิดทฤษฎีทางสังคมศาสตร์
 และอุดมการณ์ทาง เศรษฐกิจการเมืองแบบอเมริกัน เข้าไปเต็มที่ มูลนิธิทางการศึกษา
 ของฟูไลบรท์ ได้เริ่มโครงการให้ทุนการศึกษาแก่คนไทย เพื่อศึกษาในระดับมหา-
 วิทยาลัย ตั้งแต่ปี ๒๔๙๓/1950 ผลของโครงการที่รัฐบาลสหรัฐ ฯ และมูลนิธิต่าง ๆ
 สนับสนุนอยู่ในช่วงเวลานั้น สามารถวัดได้จากข้อเท็จจริง ดังนี้คือ จนถึงเดือน
 มีนาคม ๒๕๑๗/1974 นักศึกษาไทยจำนวน ๘,๐๐๐ คน ผ่านการอบรมจากสหรัฐ ฯ
 1,5๐๐ คน ได้รับปริญญาทางด้านต่าง ๆ บุคคลเหล่านี้ ได้เข้าไปเป็นองค์ประกอบ
 1 ใน 4 ของข้าราชการไทยตั้งแต่ชั้นตรีถึงชั้นพิเศษ (Bell, 1978, ๒๕๒๓: 67)
 ด้วยความเชื่อมั่นของนักวางแผนอเมริกันที่มีต่อพลังของ "วิศวกรรมสังคม"
 (social engineering) ซึ่งก็คือ การใช้อาวุธ, สงครามจิตวิทยา, เทคโนโลยี,
 ไลย, และแนวคิดทฤษฎีทางสังคมศาสตร์แบบอเมริกัน เป็นเครื่องมือในการบูรณะ
 สังคมตามแนวทางของพวกตน ระบบจิตปัญญาแห่งสังคมไทยก็ได้ถูกปรับปรุงให้

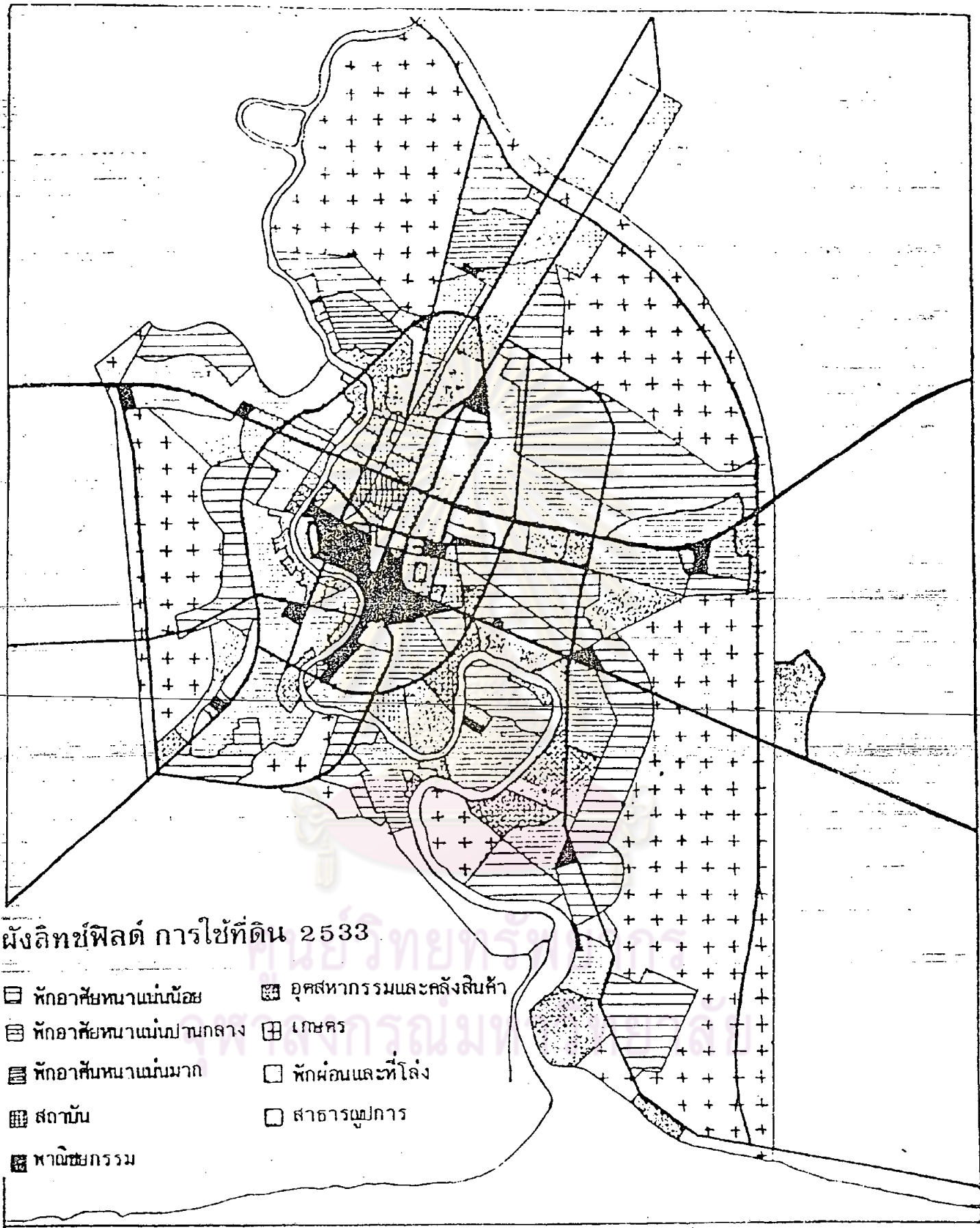
สอดคล้องกับ "วิศวกรรมสังคม" ดังกล่าว¹ (1978, ๒๔๒๓ : 71) แนวคิดทฤษฎีทางสังคมศาสตร์แบบอเมริกันที่มีลักษณะ "แยกสาขาย่อย", "รักษาและสนับสนุนสถาบันดั้งเดิมต่าง ๆ", และ (เพื่อ) รับใช้การขยายตัวของระบบทุนนิยมโลกแบบอาณานิคมแบบใหม่ ผู้ศึกษาจะกล่าวถึงอย่างละเอียดอีกครั้งในคอนต่อไป

3.4.3 ว่าด้วยการเปลี่ยนแปลงของ เมืองนครหลวงกรุงเทพมหานคร
(๒๕๐๐-๒๕๑๔/1957-1972)

การเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางสังคมในช่วงปี ๒๕๐๐-๒๕๑๔/1957-1972 ดังกล่าวข้างต้น ได้ส่งผลกระทบต่อวิถีการ เป็นไปของ เมืองหลวงแห่ง ประเทศไทยอย่างมากมา เงินกู้ และการใช้จ่ายของทหารอเมริกันในประเทศไทย ผนวกเข้ากับการควบคุม "แนวทางของแผนชาติ" และการแทรกแซงทางจิตปัญญาและการ เมืองในโครงสร้างส่วนบน โดยจักรพรรดินิยมแห่งสหรัฐอเมริกาผ่านทางระบบการ เมืองแบบ เผด็จการทหาร เดิมรูป ทำให้เมืองหลวงของประเทศไทยนับแต่ปี ๒๕๐๔/1961 เป็นต้นมา เปลี่ยนแปลง (พัฒนา ?) มาในลักษณะที่

1. ใช้แบบจำลอง (model) แบบอเมริกัน/ญี่ปุ่น/ยุโรป ในการมองแนวทางการเปลี่ยนแปลงของเมือง (พัฒนาเมือง ?) ทั้งที่รากฐานทางกายภาพ, ชีวภาพ, และสังคมแตกต่างกันอย่างมาก โดยเริ่มต้นอย่างเป็นทางการเป็นรูปธรรม เมื่อคณะวางแผนชาวอเมริกัน (Litch Field) ได้เสนอ "Bangkok Plan ๒๕๓๓" ต่อรัฐบาลเผด็จการทหาร ผ่านทางกระทรวงมหาดไทย เมื่อปี ๒๕๐๓/1960 สองปีก่อนการประกาศใช้ "แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1"

¹ นายจอห์น ฟอสเตอร์ คัลเดส ผู้ก่อตั้งองค์การ ส.ป.อ. คาดคิดนักเมื่อเขาเชื่อว่าถ้าอำนาจรัฐบาลทหารในเวียดนามได้อยู่ในมืออเมริกันแล้ว และประเทศไทยยอมให้กองกำลังทหารอเมริกันตั้งฐานทัพปฏิบัติการ "การปลดปล่อย" (?) เวียดนามเหนือจะประสบผลสำเร็จ ความผิดพลาดนี้ ประวัติศาสตร์ได้ให้บทพิสูจน์เรียบร้อยแล้ว (Caldwell, 1978, ๒๔๒๓ : 99) ในปี 1975 เวียดนามได้ก็กลับถูก เวียดนามเหนือ "ปลดปล่อย" หันจากอิทธิพลอเมริกัน เช่นเดียวกับที่ลาวและกัมพูชาถูกปลดปล่อย ในช่วงเวลาใกล้เคียงกัน อันเป็นการทำอย่างย่อยยับของ "ตำรวจโลกชาวอเมริกัน" ในอินโดจีน

ตาราง 3.1 แผนผังการใช้ที่ดิน ปี ๒๕๓๓/๑๙๙๐ ตาม "GREATER BANGKOK PLAN 1990." ของคณะที่ปรึกษาแผน "LITCHEE FIELD"

2. กระตุ้นการเติบโตของพื้นที่เมือง (urban area) และประชากรเมือง (urban population) ในเมืองหลวงและอาณาบริเวณข้างเคียง บนพื้นฐานของการขยายตัวของระบบราชการ, การขยายตัวของระบบการศึกษาและระบบการสื่อสารสมัยใหม่, การขยายตัวของระบบการเงินการธนาคาร-พาณิชย์-การบริการ และอุตสาหกรรมบางประเภท ในเมืองหลวงและผ่านทางเมืองหลวง ซึ่งถูกเสริมสร้างให้เป็นเมืองท่าใหญ่แต่เพียงเมืองเดียวของประเทศ อันซึ่งทั้งนำเข้าและส่งออกสินค้าจำนวนมาก ซึ่งทั้งหมดนี้ดำเนินมาตามแนวทางที่จะสนับสนุนส่งเสริมการขยายตัวของเศรษฐกิจแบบทุนนิยมฟุ้งเฟ้อ และการขยายตัวของสงครามต่อต้านคอมมิวนิสต์ (ปราบปรามประชาชน) ในอินโดจีน ที่กลุ่มนายทุนผูกขาดแห่งสหรัฐอเมริกา เป็นผู้อำนวยความสะดวกให้เกิดขึ้น

3. ใช้นโยบาย "ศูนย์รวมแห่งการเติบโต" (growth pole) โดยอ้างว่าจะเป็นการขยาย "การเติบโตทางเศรษฐกิจ" ไปสู่ภูมิภาคอื่น ๆ ในเวลาต่อมา โดยละเอียดประเด็นสำคัญ คือ การกระจายรายได้ที่เป็นธรรม จึงเท่ากับเป็นการถ่วงช่องว่างระหว่างคนรวยกับคนจน และช่องว่างระหว่างภาคเมืองหลวงกับพื้นที่ส่วนอื่น ๆ ของประเทศ ซึ่งเหลือมล้ำอย่างมาอยู่แล้ว ให้ขยายกว้างออกไปทุกที และเท่ากับเป็นการส่งเสริมอย่างรีบเร่งและเข้มข้นให้เมืองหลวงมีลักษณะ "รวมศูนย์" ยิ่งขึ้นทุกทีอย่างรวดเร็วยิ่ง ซึ่งผู้ศึกษาเรียกว่า "การรวมศูนย์อย่างเกินเลยเกินขนาด" (over centralization)

4. ใช้การก่อสร้าง ถนน ประปา และไฟฟ้า เป็น "ผู้นำ" ในการ "พัฒนาเมือง" และในการ "รวมศูนย์ทุกสรรพสิ่งเข้าสู่เมืองหลวง" ดังนั้น เมื่อสิ้นสุดแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 2 ความแนวทางการพัฒนาประเทศ-พัฒนาเมืองภายใต้อำណัติจักรพรรดินิยมอเมริกา ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นกับสภาพการณ์ทางกายภาพของเมืองหลวง ก็คือ เริ่มปรากฏสภาพที่เรียกว่า "การพัฒนาแบบริบแบนด์" (ribbon development) และสภาพที่เรียกว่า "การเติบโตอย่างเกินเลยเกินขนาด" (over urbanization) ซึ่งยังคงจะดำเนินต่อไปอีกจากปีนั้นมาจนถึงปัจจุบัน

5. เกิดสภาพเสื่อมโทรมขึ้นทั่วไป ทั้งในด้านสภาพแวดล้อมทางกายภาพ, สภาพ

แวดล้อมทางชีวภาพ, และสภาพแวดล้อมทางสังคม เช่น การทำลายระบบการคมนาคม และการระบายน้ำคั่งเดิม (ดู-คลอง) ที่สอดคล้องกับสภาพภูมิศาสตร์ของพื้นที่ราบลุ่มอันซึ่งเมืองหลวงแห่งนี้ตั้งอยู่ โดยการถมสายน้ำต่าง ๆ และก่อสร้างระบบถนนที่ยุ่งเหยิงสับสน และประสิทธิภาพในการคมนาคมและการระบายน้ำคั่งขึ้นทดแทน. การรुकฉ้าของบ้านพักอาศัยของผู้ยากไร้ในเมือง บนพื้นที่ต่าง ๆ ที่ไม่เหมาะสมในการอยู่อาศัย ทั้งบนดิน บนสายน้ำต่าง ๆ และได้สะพานคอนกรีตต่าง ๆ. การขยายตัวอย่างรวดเร็วของชุมชนแออัดหรือแหล่งเสื่อมโทรม, สายน้ำที่หลงเหลืออยู่เกือบทั้งหมดเริ่มปรากฏสภาพโสโครกและเป็นพิษ. ชยะที่ถูกผลิตขึ้นทุกวันในระดับที่มากเกินไปกว่าจะจัดการได้อย่างมีประสิทธิภาพ. ความดิ้งเครียดและความก้าวร้าวทางจิตใจของชาวเมืองหลวง, ปัญหาคนว่างงานที่หนักหนาขึ้นทุกขณะ, ปัญหาการขาดแคลนที่อยู่อาศัย น้ำดื่ม-น้ำใช้ โรงเรียน โรงพยาบาล สวนสาธารณะ, จำนวนไม้ยืนต้นและสัตว์ที่มีประโยชน์ (เช่น นก และปลาต่าง ๆ)) ถูกขยับไล่ทำลายไปอย่างรวดเร็ว, ปัญหาเศรษฐกิจการเงินและความยากจนของชาวเมืองหลวงจำนวนมาก, ปัญหาอาชญากรรมเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว, ปัญหาแหล่งเร่ร่อนและสถานเร่ร่อน/เมียเช่า-พาร์คเนอร์-หมอนวด และโสเภณีที่ถูกฉาวใหญ่ไต่อย่างรวดเร็ว นับแต่การมาเยือนของทหารอเมริกัน, ปัญหาทางด้านศีลธรรมจรรยาต่าง ๆ, ปัญหาสิทธิมนุษยชนถูกริดรอน, ปัญหาการขาดเสรีภาพทางความคิด ความเชื่อ และการแสดงออกตามระบบประชาธิปไตย, ปัญหาระบบรัฐการรังแกประชาชน, ฯลฯ

ภายใต้สภาพการณ์ทั่วไป (general circumstances) ของแนวทางการ เปลี่ยนแปลง ข้างต้น พื้นที่รอบนอกเป็นเพียงพื้นที่ที่รองรับการเปลี่ยนแปลงจากการขึ้นำของศูนย์กลางแห่งอำนาจ ทางสังคมในการควบคุมและบงการแนวทางการเปลี่ยนแปลง ซึ่งตั้งอยู่ภายในเขตเมืองชั้นใน ย่อมได้รับผลกระทบทั้งโดยตรงโดยอ้อมต่าง ๆ มากมาย จากสภาพการณ์ทั่วไปของแนวทางการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ เนื่องจากประชากรชาวชนเมืองต่าง ๆ ยังมีได้จัดตั้งเป็นอำเภอหรือเขตต่าง ๆ ไต่ ๆ เลย จวบจนจัดตั้งเป็นอำเภอต่าง ๆ และเขตต่าง ๆ ในปัจจุบันนี้ มิได้เคยมีอำนาจทางสังคมในการควบคุม และขึ้นำแนวทางการเปลี่ยนแปลงภายในท้องถิ่นของตนเลย โดยสิ้นเชิง แม้ รายละเอียดต่าง ๆ หลายประการที่เปลี่ยนแปลงมาจนบัดนี้ ส่วนหนึ่งได้ถูกดำเนินการให้เกิดขึ้นโดยภาคเอกชนก็ตาม แต่อำนาจทางสังคมในการวางแผน ควบคุม และขึ้นำปัญหาการ

แนวทางการเปลี่ยนแปลงพื้นที่ส่วนใด ๆ ของเมือง (และของประเทศ) นั้น ถูกรวมศูนย์ผูกขาดอยู่ภายในคณะรัฐบาลและคณะปฏิวัติ คณะต่าง ๆ ซึ่งมีคณะเผด็จการทหารเป็นแกนกลาง ตลอดระยะช่วงปี ๒๕๐๐-๒๕๑๔/1957-1972 และเมื่อศูนย์อำนาจรัฐเผด็จการทหารได้วางแผน ควบคุม และชี้นำบัญชาการ (ภายใต้อิทธิพลและการแทรกแซงของนักวางแผน และนักวิชาการสาขาต่าง ๆ ชาวตะวันตก ทั้งที่สังกัดรัฐบาลสหรัฐ ฯ ธนาคารโลก และบริษัท ๓ ต่าง ๆ ไม่ว่าจะสำนักหรือไม่ก็ตาม) แนวทางการเปลี่ยนแปลงประเทศ และแนวทางการเปลี่ยนแปลงเมืองหลวง ให้ดำเนินมาในแนวทางทั่วไปดังกล่าวข้างต้น ผลปลายทางที่เกิดขึ้นกับ "พื้นที่ชานเมือง" ในช่วงเวลาแห่งการพัฒนาตามแผนพัฒนา ฯ ฉบับที่ 1 และ 2 ก็คือ การขยายตัวของการพัฒนาแบบทิวแถวไปตามถนนสายต่าง ๆ โดยเฉพาะถนนสายประธาน ประเภทที่เรียกว่า ถนนรัศมี (radial road) และถนนสายข้างเคียงที่สำคัญสายต่าง ๆ ที่เชื่อมต่อเขตเมืองขึ้นในกับพื้นที่ส่วนอื่น ๆ ของเมือง และ/หรือภูมิภาคส่วนอื่น ๆ ของประเทศ ทุกทิศทาง สภาพการณ์ที่เกิดขึ้นกับถนนสายต่าง ๆ ดังกล่าวในช่วงปี ๒๕๐๐-๒๕๑๔/1957-1972 หอจะแยกกล่าวเป็นสาย ๆ ได้ ดังนี้¹

ด้านตะวันตกเฉียงใต้

- ถนนธนบุรี-ปากท่อ : เริ่มดำเนินการก่อสร้างเมื่อประมาณปี ๒๕๑๑/1968 และแล้วเสร็จสมบูรณ์ในราวปี ๒๕๑๗/1974 ดังนั้น ถนนสายนี้จึงยังมิได้มีบทบาทสำคัญในช่วงระยะนี้แต่ประการใด

ด้านตะวันตก

- ถนนเพชรเกษม : ช่วงจากถนนอินทริทักษ์ ไปถึงจังหวัดนครปฐม เปิดใช้งานรวมปี ๒๕๐๔/1965 ช่วงต้น ๆ ของถนนสายนี้ซึ่งอยู่ใกล้เขตเมืองชั้นใน เริ่มปรากฏพัฒนาการแบบทิวแถว คืบคลานออกไปทีละน้อยในช่วงระยะนี้
- ถนนจรัลสนิทวงศ์ : เริ่มดำเนินการก่อสร้างขยายถนนสายนี้ในราวช่วงปี ๒๕๐๔-

¹ ข้อมูลเกี่ยวกับถนนนี้ได้มาจากสอบถามผู้สูงอายุ ผู้รู้ และเจ้าหน้าที่ของกรมทางหลวง กับ รายงานการศึกษาถนน ทอຍ ทางคว่น สะพานที่ก่อสร้างใหม่ ในพื้นที่กรุงเทพมหานคร ระหว่าง พ.ศ. ๒๕๑๐-๒๕๒๗ : งานแผนที่ ฝ่าย 1 กองผังเมือง สำนักงานปลัดกรุงเทพมหานคร และ วารสารทางหลวง (กรมทางหลวง, ปีที่ ๑, ฉบับที่ ๑)

๒๕๑๔/1966-1972 โดยเริ่มก่อสร้างขยายถนนช่วงจากสามแยกท่าพระถึงสามแยก
กรุงธน ในราวช่วงปี ๒๕๐๔-๒๕๑๒/1966-1969 แล้วจึงก่อสร้างขยายถนนช่วง
จากสามแยกกรุงธน ถึง บริเวณริมทางรถไฟซึ่งเป็นแนวแบ่ง เขตจังหวัดธนบุรี
(หรือกรุงเทพมหานครในเวลาต่อมา) กับ จังหวัดนนทบุรีในราวช่วงปี ๒๕๑๒-
๒๕๑๔/1969-1972 ดังนั้น การพัฒนาแบบทิวแถวไปตามสองฟากฝั่งถนนสายนี้
ในช่วงระยะนี้ จึงเริ่มต้นในช่วงระหว่างสามแยกท่าพระถึงสามแยกกรุงธนก่อน
สำหรับช่วงระหว่างสามแยกกรุงธนบุรีถึงบริเวณริมทางรถไฟดังกล่าว จะถูกพัฒนา
แบบทิวแถวในช่วงระยะต่อมา

ด้านเหนือ

ถนนพหลโยธิน : ช่วงระหว่างอนุสาวรีย์ชัยสมรภูมิ ถึง บริเวณหัวถนนลาด-
พร้าว ปรับปรุงขยายแล้วเสร็จเปิดใช้งานในราวปี ๒๕๐๗/1964 พัฒนาการแบบ
ทิวแถวซึ่งเริ่มปรากฏอยู่บ้างแล้วก่อนหน้านั้น ก็เริ่มขยายตัวคืบคลานออกไปอย่าง
รวดเร็วในช่วงระยะนี้ และต่อ ๆ มา หรือ การขยายตัวของพื้นที่เมืองใน
บริเวณข้างเคียง

: ช่วงระหว่างบริเวณหัวถนนลาดพร้าว ถึง สามแยกเกษัตร์ ๓
ปรับปรุงขยายแล้วเสร็จเปิดใช้งานในราวปี ๒๕๑๔/1971 พัฒนาการแบบทิวแถว
ซึ่งเริ่มปรากฏอยู่บ้างแล้วก่อนหน้านั้น และในช่วงระยะนี้ จะขยายตัวเพิ่มขึ้นอย่าง
รวดเร็วภายหลังมีดังกล่าว หรือ การขยายตัวของพื้นที่เมืองในบริเวณข้างเคียง

ถนนลาดพร้าว : ถนนสายสำคัญสายนี้ในช่วงระยะนี้ ยังมิได้ถูกปรับปรุงขยายเป็น
ถนนคอนกรีตมาตรฐาน จึงยังไม่มีบทบาทด้านพัฒนาการแบบทิวแถว และการกระตุ้น
การขยายตัวของพื้นที่เมือง แต่จะขยายบทบาทอย่างรวดเร็วภายหลังการปรับปรุง
ขยายแล้วเสร็จเปิดใช้งานในปี ๒๕๑๗/1974 เป็นต้นมาจนถึงปัจจุบัน

ถนนวิภาวดีรังสิต : ช่วงระหว่างดินแดง ถึง คอนเมือง ก่อสร้างแล้วเสร็จเปิด
ใช้งานในราวปี ๒๕๐๔/1966 เนื่องจากเป็นถนน "ซูเปอร์ไฮเวย์" ที่สร้างเร็ว
มากและมีการกัน เขตพื้นที่สองข้างทางไว้เพื่อการขยายใหญ่ในอนาคต ลักษณะพัฒนา
การแบบทิวแถวจึงมิได้เกิดขึ้นชัดเจนแต่ประการใด แต่ก็มีส่วนกระตุ้นการขยายตัว

ของพื้นที่เมืองทางค่านเหนือในระยะนี้และคือ ๆ ภา เพราะสะดวกต่อการติดต่อ
กับเขตเมืองชั้นใน

- ถนนประจักษ์ : ท่อระหว่างบางซื่อ ถึง ถนนงามวงศ์วาน ก่อสร้างเป็นถนน
คอนกรีตแล้วเสร็จเปิดใช้งานในราวปี ๒๕๑๓/1970 ในช่วงระยะนี้ จึงเพียงเพิ่ม
เริ่มมีบทบาทในการกระตุ้นการขยายตัวของพื้นที่เมือง และจะมีบทบาทสูงขึ้นหรือ
กับพัฒนาการแบบทิวแถวในช่วง เวลาต่อมาจนปัจจุบัน
- ถนนติวานนท์ : เนื่องจากได้ถูกก่อสร้างแล้วเสร็จเปิดใช้งานในราวปี ๒๕๑๓/
1970 ในขณะที่ถนนสาย เคาปูน-นนทบุรี ยังมิได้ถูกปรับปรุงเป็นถนนคอนกรีต
มาตรฐาน การเชื่อมต่อถนนติวานนท์เข้ากับ เขตเมืองชั้นใน ในช่วงระยะนี้จึงยัง
ไม่สะดวก บทบาทของถนนติวานนท์ในด้านการกระตุ้นการขยายตัวของพื้นที่เมือง
และพัฒนาด้านการแบบทิวแถวในระยะนี้ จะยังอยู่ในระดับต่ำ แต่จะขยายบทบาทภาย
หลังการปรับปรุงขยายถนน เคาปูน-นนทบุรี แล้วเสร็จเปิดใช้งานในราวปี ๒๕๒๔/
1981 เป็นต้นมา
- ถนนงามวงศ์วาน : เนื่องจากได้ถูกก่อสร้างแล้วเสร็จเปิดใช้งานในราวปี ๒๕๑๓-
1970 จึงยังไม่มีความสำคัญในด้านพัฒนาการแบบทิวแถว และการกระตุ้นการ
ขยายตัวของพื้นที่เมืองในระยะนี้ แต่จะมีบทบาทสูงในเวลาต่อมา
- ถนนแจ้งวัฒนะ : เนื่องจากยังมิได้ถูกปรับปรุงขยาย เป็นถนนคอนกรีตมาตรฐาน
ในช่วงระยะนี้ จึงยังไม่มีความสำคัญเท่าใดนัก ในด้านการกระตุ้นการขยายตัวของ
พื้นที่เมือง บทบาทนี้จะขยายตัวในเวลาต่อมา ภายหลังจากการปรับปรุงขยายแล้ว
เสร็จเปิดใช้งานในราวปี ๒๕๒๓/1980
- ถนนรามอินทรา : แม้จะถูกปรับปรุงเป็นถนนลาดยางในราวปี ๒๕๐๔/196๘
แต่ยังมิได้ปรับปรุงเป็นถนนคอนกรีตมาตรฐาน จนถึงปี ๒๕๒๔/1982 ทั้งตั้งอยู่
ห่างไกลจากเขตเมืองชั้นในมาก ดังนั้น ในระยะนี้จึงยังไม่มีความสำคัญในด้าน
การกระตุ้นการขยายตัวของพื้นที่เมืองเท่าใดนัก
- ถนนสุขุมวิท : เนื่องจากอยู่ห่างไกลจากเขตเมืองชั้นในมาก ทั้งยังเป็น

ถนนลาดยางสายเล็ก (เพิ่งขยายเป็นถนนคอนกรีตมาตรฐานในราวปี ๒๕๒๓/๑๙๘๐) จึงยังไม่มีบทบาทด้านการกระตุ้นการขยายตัวของพื้นที่เมืองท่าโค่นัก ในช่วงระยะนี้

- ถนนสุขาภิบาล ๒ : เนื่องจากอยู่ห่างไกลจากเขตเมืองชั้นในมาก ทั้งยังเป็นถนนลาดยางสายเล็ก จึงยังไม่มีบทบาทด้านการกระตุ้นการขยายตัวของพื้นที่เมืองท่าโค่นักในระยะนี้
- ถนนสุขาภิบาล ๓ : เนื่องจากอยู่ห่างไกลจากเขตเมืองชั้นในมาก ทั้งยังเป็นถนนลาดยางสายเล็ก จึงยังไม่มีบทบาทด้านการกระตุ้นการขยายตัวของพื้นที่เมืองท่าโค่นักในระยะนี้

ด้านตะวันออก

- ถนนพระรามที่ ๔ : เนื่องจากถนนสายนี้เป็นถนนสายที่ตัดผ่านพื้นที่เขตพระโขนง เลียบขนานตามแนวแม่น้ำเจ้าพระยา ในบริเวณที่ใกล้กับท่าเรือคลองเตย ทั้งยังตัดผ่านถนนสายสำคัญ ๆ คือ ถนนพญาไท, ถนนอังรีดูนังค์-สุวรรณคี, ถนนราชคำริ-สิลมย, ถนนวิหฤ-สาธร์ ซึ่งเป็นอาณาบริเวณที่อุดมไปด้วยแหล่งงานต่าง ๆ ทั้งอุตสาหกรรม พาณิชยกรรม และบริการประเภทต่าง ๆ (ต่อเนื่องกับ ถนนสุขุมวิท และ CHINA TOWN) ดังนั้น จึงปรากฏลักษณะพัฒนาการแบบทิวแถวขึ้นโดยทั่วไป และจึงเป็นตัวกระตุ้นการขยายตัวของพื้นที่เมืองอย่างรวดเร็ว ทั้งในระยะนี้และระยะต่อมาจนถึงปัจจุบัน
- ถนนสุขุมวิท : เนื่องจากถนนสายนี้ได้ถูกปรับปรุงเป็นถนนคอนกรีตมาตรฐาน (จากเพลิงจิต ถึง บางนา) มาตั้งแต่ราวปี ๒๕๐๓/๑๙๖๐ ทั้งยังเป็นถนนสายประธานที่เชื่อมต่อเมืองหลวงกับจังหวัดสมุทรปราการ และภูมิภาคชายฝั่งทะเลด้านตะวันออกทั้งหมด นอกจากนี้ ยังเป็นถนนที่เชื่อมต่อกับย่านพาณิชยกรรมในเขตเมืองชั้นในด้านตะวันออก คือบริเวณศูนย์การค้าสยาม-ราชประสงค์-เพลินจิต (ซึ่งเริ่มเติบโตอย่างรวดเร็วในระยะนี้) และขนานกับถนนพระรามที่ ๔ โดยมีถนนซอยต่าง ๆ เชื่อมต่อถนนทั้งสองสายเข้าด้วยกัน ดังนั้น จึงเป็นถนนที่มีบทบาทด้านพัฒนาการแบบทิวแถว และด้านการกระตุ้นการขยายตัวของพื้นที่เมือง (โดย

เฉพาะพาณิชย์ยกรรม-บริการ และย่านพักอาศัย) อย่างสูง ที่สูงกว่าถนนสายใด ๆ ของเมืองหลวงในช่วงระยะนี้

ถนนเพชรบุรีตัดใหม่ : แม้จะเป็นถนนที่ตัดในราวทศวรรษ ๒๕๐๔-๒๕๐๕/1962-1965 โดยตัดขนานกับทางรถไฟสายตะวันออก และคลองแสนแสบกับถนนสุขุมวิท หุ่นผ่าพื้นที่ซึ่งเคยเป็นท้องทุ่งออกไปทางทิศตะวันออกถึงคลองตัน แต่เบื้องจากเป็นถนนคอนกรีตมาตรฐาน ทั้งยังสามารถติดต่อกับถนนสุขุมวิทได้หลายช่วง จึงเริ่มปรากฏลักษณะพัฒนาการแบบทิวแถวอย่างรวดเร็วในช่วงระยะนี้ ทั้งยังมีบทบาทในแง่ที่เป็นถนนที่นักลงทุนเลือกใช้เป็นที่ตั้งของร้านอาหาร ภัตตาคาร โรงแรม และสถานเริงรมย์ต่าง ๆ เพื่อรองรับดอลลาร์สหรัฐ และเงินบาทของชาวเมืองผู้มีอันจะกินทั้งหลายในช่วงระยะนี้ จึงเป็นถนนสายสำคัญสายหนึ่งที่บุกเบิกพื้นที่ว่างและพื้นที่เกษตรกรรม ริมสองฟากฝั่งถนนให้แปรสภาพเป็นสภาพการใช้ที่ดิน เพื่อพาณิชย์ยกรรม, บริการ, และการอยู่อาศัย อย่างรวดเร็วยิ่งในช่วงระยะนี้ และเวลาต่อมาจนปัจจุบัน

ถนนสายพระโขนง-บางกะปิ : ได้ถูกปรับปรุงเพื่อรองรับงานแสดงสินค้านานาชาติ เอเชียครั้งที่ 1 และการแข่งขันกีฬาเอเชียนเกมส์ ครั้งที่ 5 นอกจากนี้ยังใช้เป็นเส้นทางลำเลียงสินค้าจากคลองเตยสู่ถนนพหลโยธิน เพื่อขึ้นสู่ภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือและในทางกลับกัน โดยมีจำเป็นต้องผ่านเขตเมืองชั้นใน ดังที่เคยเป็นในอดีต ถนนสายนี้จึงเริ่มมีบทบาทสำคัญในด้านพัฒนาการแบบทิวแถว และการกระตุ้นการขยายตัวของพื้นที่เมือง ตั้งแต่ราวปี ๒๕๐๔/1966 เป็นต้นมา โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เมื่อมีการก่อตั้งมหาวิทยาลัยเปิดแห่งแรกของประเทศ บนถนนสายนี้ ตั้งแต่ปี ๒๕๑๔/1971 จึงยิ่งขยายบทบาททางด้านพัฒนาการแบบทิวแถว และการกระตุ้นการขยายตัวของพื้นที่เมืองอย่างรวดเร็วมาก นับแต่นั้นจนถึงปัจจุบัน

อนึ่ง ในช่วงระยะนี้ ถนนวงแหวนสายกลาง (middle ring road) แม้จะมีแนวโน้มที่จะก่อสร้างต่อไปครบวง แต่ในช่วงระยะนี้ก็ยังเป็นเพียง "โครงการ" เพราะปรากฏมีเพียงถนนจรัลสนิทวงศ์, ถนนวงศ์สว่าง ซึ่งยังมีได้ปรับปรุงขยาย, และถนนสุขุมวิท 21 (อโศก) ซึ่งยังมีได้ปรับปรุงขยายเช่นกัน นอกจากนี้แล้วยังมีได้ลงมือก่อสร้างส่วนอื่นใด ๆ เลยทั้งสิ้น (แต่จะก่อสร้างเพิ่มเติมขึ้นในช่วงระยะต่อมา)

ช่วงระยะนี้ นอกจากเป็นระยะเริ่มต้นของพัฒนาการแบบทิวแถว ซึ่ง "ตึกแถว" เป็นสถาปัตยกรรมประเภทหลักที่ก่อให้เกิดพัฒนาการดังกล่าวแล้ว ในระยะนี้เป็นระยะเริ่มต้นของ "ยุคที่ดินจัดสรร (พ.ศ. ๒๔๐๐-๒๔๑๐)" และ "ยุคเริ่มต้นของบ้านจัดสรร (พ.ศ. ๒๔๑๐-๒๔๑๔)" ด้วย (วงเดือน เกษสุภะ, ๒๕๒๗ : 114-116) ความขาดแคลนที่อยู่อาศัยในเขตกรุงเทพมหานคร ซึ่งสะสมมาตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ทำให้เกิดความต้องการที่อยู่อาศัยเพิ่มมากขึ้น จึงมีการจัดสรรที่ดินเพื่อขาย โดยบุคคลเพียงไม่กี่คน ในปริมาณที่จำกัด เช่น แถบบางกะปิ และที่ดินซึ่งชาวจีนหรือชาวจีนจัดสรรกันเองในบริเวณที่ใกล้กับวัดศาลาหลวง แนวดำเนินงานคือ แบ่งที่ดินขายเป็นแปลงย่อยพร้อมจัดสาธารณูปโภค เช่น ไฟฟ้า ประปา และถนนให้มีตามสมควร โดยระยะเวลาการผ่อนชำระของผู้ซื้อต่อผู้จัดสรรจะมีกำหนดแตกต่างกันไป สำหรับหน่วยงานของรัฐบาลก็มีการจัดสรรที่ดินในรูปของสวัสดิการต่าง ๆ เช่น กระทรวงมหาดไทย กระทรวงการคลัง เป็นต้น ในระยะนี้ รัฐบาลจอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้ออกคำสั่งคณะปฏิวัติ ฉบับที่ 49 ลงวันที่ ๑๓ มกราคม พ.ศ. ๒๕๐๒ ให้ยกเลิกมาตรา 34-49 แห่งประมวลกฎหมายที่ดิน พ.ศ. ๒๔๘๗ ที่ว่าด้วยการจำกัดสิทธิถือครองที่ดิน โดยอ้างเหตุผลว่า กฎหมายดังกล่าวเป็นอุปสรรคต่อการลงทุนในประเทศ แต่แท้จริงแล้วกลับเปิดโอกาสให้เกิดการกว้านซื้อที่ดินแถบชานเมืองจากเกษตรกร หรือผู้ถือครองที่ดินรายย่อยกลายเป็นที่ดินผืนใหญ่ ในครอบครองของนักจัดสรรหรือนักกักตุนที่ดินเพื่อเก็งกำไรในระยะต่อมา ทำให้ที่ตั้งของโครงการที่ดินจัดสรรมีอยู่ทั่วไปแถบชานเมือง โดยเฉพาะในเขตพระโขนง บางกะปิ และบางเขน ในยุคของที่ดินจัดสรรนี้ สถาบันการเงินต่าง ๆ เข้ามามีบทบาทเกี่ยวข้องกับน้อยมาก เจ้าของโครงการส่วนใหญ่มักใช้ระบบการเงินแบบพึ่งตัวเอง (Self-Finance) ปัญหาที่ผู้ซื้อที่ดินจัดสรรยุคนั้น ประสบกันอยู่บ่อย ๆ ได้แก่ ความไม่เรียบร้อยหรือไม่เพียงพอของระบบสาธารณูปโภคในโครงการ ปัญหาความไม่แน่นอนเกี่ยวกับโฉนดที่ดิน ตลอดจนปัญหาการลักลอบขโมยขูดหน้าดินออกไปจากแปลงที่ดินที่ทิ้งว่างไว้ เนื่องจากยังขายไม่ได้ หรือยังไม่มีผู้เข้ามาปลูกบ้านอาศัย เป็นต้น นอกจากนั้น จากท่าทีของรัฐบาลซึ่งได้ประกาศห้ามหน่วยงานต่าง ๆ ของรัฐบาลเข้ามายุ่งเกี่ยวกับการดำเนินงานจัดสรรที่ดิน ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๑๔ เป็นต้นไป ยิ่งทำให้กิจการที่ดินจัดสรรซบเซาลงไปมาก โดยเฉพาะในช่วงปี พ.ศ. ๒๔๑๔-๒๔๑๖ (๒๕๑๗ : 114)

ในปี พ.ศ. ๒๕๐๔ รัฐบาลไทยได้เป็นเจ้าภาพจัดงานแข่งขันกีฬา เลเชียนเกมส์เป็นครั้งแรก และได้จัดสร้างบ้านพักสำหรับนักกีฬาขึ้นที่ตำบลคลองจั่น อำเภอบางกะปิ โดยมีวัตถุประสงค์เมื่อเสร็จสิ้นจากกีฬาแล้ว จะได้ทำเป็นอาคารสงเคราะห์ขายแก่ประชาชนทั่วไป โดยวิธีการผ่อนส่ง

ระยะยาวในอัตราดอกเบี้ยที่ถูก จากผลสำเร็จในการขายโครงการหมู่บ้านนักกีฬาคลองจั่น ในปี พ.ศ. ๒๕๐๔ ทำให้ช่วยสร้างความมั่นใจในตลาดให้แก่ผู้คิดทำโครงการบ้านจัดสรร เป็นอย่างมาก ในระยะนี้ โครงการบ้านจัดสรรแถบชานเมืองเริ่มดำเนินการก่อสร้างขึ้นบ้างแล้ว เช่น พรสว่าง-นิเวศน์ ที่สำโรง ศานตินิเวศน์ ที่บางแค และหมู่บ้านมิตรภาพ ที่ชอยอ่อนนุช เป็นต้น และเริ่มแล้วเสร็จจนเปิดขายกันได้ในราวปี พ.ศ. ๒๕๑๑ โดยเฉพาะความสำเร็จในการขายของโครงการ มิตรภาพนี้ สร้างผลสะท้อนในทางบวกให้แก่โครงการอื่น ๆ ที่ตามมาภายหลังอีกมาก เมื่อถึง พ.ศ. ๒๕๑๒ ปรากฏว่ามีโครงการบ้านจัดสรรเกิดขึ้นถึงกว่า 40 โครงการแล้ว ลักษณะการดำเนินงาน ก็คือเป็นการจัดสรรบ้านพร้อมที่ดิน และสาธารณูปโภคสาธารณูปการต่าง ๆ ให้แก่ผู้เข้าอยู่อาศัย จะมีทั้งโครงการขนาดเล็กจำนวนไม่ถึง 10 หน่วย ไปจนถึงชุมชนขนาดใหญ่จำนวนหลายร้อยหน่วย ในยุคนี้โครงการส่วนใหญ่จะมุ่งเน้นลูกค้าที่มีรายได้ระดับกลางค่อนข้างสูง และระดับสูงซึ่งเป็นพวกที่มีอำนาจซื้อสูง ทำเลที่ตั้งของโครงการบ้านจัดสรรในยุคนี้ อยู่แถบชานเมืองคอนเทินโอและตะวันออกเฉียงเหนือของกรุงเทพมหานคร เป็นส่วนใหญ่ อันได้แก่ ย่านบางเขน บางกะปิ ลาดพร้าว และ หัวหมาก (๒๕๐๗ : 115)

ในระยะนี้ ธนาคารพาณิชย์โดยเฉพาะธนาคารกรุงเทพ ได้เข้ามามีบทบาทสำคัญในการสนับสนุนทางการเงินแก่โครงการบ้านจัดสรรในยุคนี้มาก โดยจัดระบบสินเชื่อระยะยาวให้แก่ผู้ซื้อบ้านในอัตราดอกเบี้ย ประมาณ 12-15% ต่อปี ต่อมาธนาคารต่าง ๆ ตลอดจนสถาบันทางการเงินอื่นได้ดำเนินรอยตาม ระยะเฟื่องฟูของธุรกิจบ้านจัดสรรยุคนี้ อยู่ระหว่างปี พ.ศ. ๒๕๑๒-๒๕๑๕ โดยเฉพาะปี พ.ศ. ๒๕๑๔ เป็นระยะที่ภาวะการผลิตขึ้นสูงสุด เนื่องมาจากภาวะเศรษฐกิจค่อนข้างดี ธนาคารพาณิชย์และบริษัทเงินทุนหลอ่ยมีสภาพคล่องที่ดีด้วย สถาบันการเงินจึงพยายามหาแหล่งขยายสินเชื่อมากขึ้น ทำให้โครงการสินเชื่อสำหรับธุรกิจบ้านจัดสรรเริ่ม เป็นกิจลักษณะ ประกอบกับต้นทุนการผลิตค่อนข้างต่ำและไม่มีกฎหมายควบคุมการจัดสรร ใครจะจัดอย่างไรก็ได้คนก็นิยมซื้อ เพราะถ้าไม่ไปอยู่เองก็เก็บไว้ขายเอากำไรคือ เป็นการเปลี่ยนโครงสร้างของความต้องการที่อยู่อาศัยมาเป็นแบบความต้องการที่ไม่ใช่การขาดแคลน ฉะนั้น ระดับความต้องการที่อยู่อาศัยแบบบ้านจัดสรรจึงเพิ่มปริมาณมากขึ้น ปลายปี พ.ศ. ๒๕๑๔ รัฐบาลจอมพลถนอม กิตติขจร ได้ออกประกาศคณะปฏิบัติ ฉบับที่ 286 เพื่อควบคุมมิให้ผู้ประกอบธุรกิจจัดสรรที่ดินทำการหลอกลวง หรือเอารัดเอาเปรียบประชาชน ซึ่งกำหนดเงื่อนไขหลายประการจนผู้จัดสรรไม่สามารถปฏิบัติได้ จึงเป็นอุปสรรคใหญ่ในการดำเนินงานของผู้ประกอบการบ้านจัดสรรและที่ดินจัดสรร เป็นจำนวนไม่น้อย (๒๕๒๔ :

3.5 กรุงเทพมหานคร สมัยพัฒนาประเทศไทยช่วงปัจจุบัน

เมืองหลวงของประเทศไทย ได้กลายสภาพเป็นเมืองโตเดี่ยว แล้วเมื่อสิ้นสุดแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 2 นั่นคือ ช่วงเวลาเพียง 10 ปี เมืองกรุงเทพ-ธนบุรี ๗ ปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๕ ได้ถูก ระบบการเมืองแบบเผด็จการทหารได้อำนาจบริหารสหรัฐ ฯ ทำให้เปลี่ยนแปลง ผ่านช่วงเวลาแห่งการเป็น "นครหลวงกรุงเทพธนบุรี" (๒๕๐๐-๒๕๑๔/1957-1972) กลายมาเป็น "กรุงเทพมหานคร" เรียบร้อยแล้วในปี ๒๕๑๔/1972 ทั้งโดย "สภาพที่เป็นจริง" (reality) และโดย "ชื่อ" (name) ตามประกาศคณะปฏิวัติ ฉบับที่ 35 ลงวันที่ ๑๓ ธันวาคม ๒๕๑๔ อย่างไรก็ตาม สภาพ "มหานคร" (Metropolis) ของเมืองนี้ หาได้ยุติลง ณ ปีนั้นไม่ ในทางตรงข้ามกลับเติบโตยิ่งขึ้นทุกปีจากปีนั้น จนปัจจุบัน โดยมีที่ท่าเดียวว่า กระบวนการรวมศูนย์ทุกสรรพสิ่งอย่าง-เกิน-เกินขนาด และกระบวนการเติบโตอย่างเกิน-เกินขนาด (ของพื้นที่เมือง และประชากรเมือง) จะยุติลงได้โดยง่าย และแม้จนทุกวันนี้ก็ยังส่องแนวโน้มชัดเจนว่าจะ "รวมศูนย์ยิ่งขึ้น" และ "เติบโตยิ่งขึ้น" อีกค่อ ๆ ไป พร้อม ๆ กับ "กองปัญหา" ที่จะเติบโตเป็นขุนเขายิ่งใหญ่ยิ่งขึ้นในอนาคต

3.5.1 ว่าด้วยสภาพการณ์ทั่วไปของระบบรัฐประชาชาติไทย ภายใต้สภาพการณ์ทางสังคมระดับโลก (๒๕๑๔-๒๕๒๔/1972-1986)

การขยายตัวของ "ทุนผูกขาด" กลุ่มต่าง ๆ ในระบบทุนนิยมโลกที่เติบโตยิ่งขึ้นอีกครั้งหนึ่ง ภายหลังจาก micro-electronic revolution ซึ่งประเทศญี่ปุ่น (และประเทศสหรัฐ ฯ ในอันดับรอง) เป็นผู้นำแห่งกระบวนการได้ส่งผลกระทบต่อประเทศด้อยพัฒนาทั้งหลายในอีกระดับหนึ่ง ราวปี ๒๕๑๔/1972 ความล้มเหลวของอุตสาหกรรมแบบทดแทนการนำเข้าตามนโยบายของรัฐบาลเผด็จการทหาร (สฤษดิ์-ถนอม/ประภาส) ก็ปรากฏออกมาอย่างชัดเจน คลาดภายในประเทศเริ่มอึมครึม ภายใต้อาณัติของนักวิชาการตะวันตก (โดยเฉพาะจากธนาคารโลก) ได้แนะนำรัฐบาลไทยให้เปลี่ยนแนวทางเศรษฐกิจมาสู่ "อุตสาหกรรมส่งออก" เพื่อให้สอดคล้องกับความต้องการของกลุ่มนายทุนผูกขาดระดับโลกในระบอบที่ความต้องการลงทุนในประเทศด้อยพัฒนา ด้วยหวังกอบโกยทรัพยากรและลดต้นทุนการผลิตในด้านแรงงาน โดยหวังคนสามารถควบคุมหน่วยการผลิตต่าง ๆ ในสังกัดโลกร้างขวางทั่วโลก เพราะระบบการเดินเรือ, ระบบการบิน, ระบบมองเห็น และการสื่อสารด้วยโทรพิมพ์และดาวเทียม ได้พัฒนาขึ้นอย่างมาก (ผลของของ micro-electronic revolution) จนบริษัทแม่สามารถปฏิบัติงานร่วมกับบริษัทลูกทั้งหลายในภูมิภาคต่าง ๆ ของโลก

ได้อย่างรวดเร็วและมีประสิทธิภาพ ทั้งยังสามารถผลักดันรัฐบาลประเทศด้วยทัศนคติทั้งหลายให้หลง
 เเทื่อในความสำคัญของการลงทุนต่างชาติ ในการ "พัฒนาประเทศ" และให้สิทธิพิเศษต่าง ๆ แก่
 บรรษัท ฯ ต่าง ๆ ออก่างมากมาย ระบบโรงงานภายในประเทศเดียว จึงได้กลายมาเป็นระบบ
 โรงงานโลกที่มี "ส่วนย่อย" ต่าง ๆ กระจุกกระจายอยู่ในภูมิภาคต่าง ๆ ในหลาย ๆ ประเทศ
 ซึ่งเชื่อมต่อกันภายใต้การบริหารงานอย่างมีประสิทธิภาพของบริษัทแม่

ตัวอย่างหนึ่งของสภาพการณ์ดังกล่าวในประเทศไทยก็คือ การประกอบแผงวงจรรวม
 (Semi Conductor Integrated Circuit) ซึ่งเริ่มก่อตั้งครั้งแรกในปี ๒๕๑๖/1973 และ
 สามารถขยายการส่งออกตั้งแต่ปี ๒๕๑๗/1974 เป็นต้นมา ในอัตราที่สูงกว่า 10 เท่าตัว ในปี
 ๒๕๒๐/1977 ส่งออก 1,145 ล้านบาท และเพิ่มเป็น 2,158 ล้านบาท, 2,898 ล้านบาท, และ
 ราว 5,000-6,000 ล้านบาท ในปี 2521, 2522 และ 2523 ตามลำดับ (จากตัวเลขของธนาคาร
 แห่งประเทศไทย) บริษัทลูกในประเทศไทยที่ดำเนินงานด้านนี้ ได้แก่ บริษัท เอ็น เอส อี เล็คโทรนิค
 (ในสังกัดบริษัท เนชั่นแนล ฯ), บริษัทดาต้าเยอเนรัล (ในสังกัดบริษัท ดาต้าเยอเนรัลแห่ง-
 สหรัฐ ฯ), บริษัทซิกเนติกส์ (ในสังกัดบริษัท นอร์ธอเมริกันฟิลลิปส์), บริษัทฮันนี่เวลชินเนอร์เท็คซ์
 (ในสังกัดบริษัท ซินเนอร์เท็คซ์ อินเตอร์เนชั่นแนล) และบริษัทอินทราอินเตอร์เนชั่นแนล (ในสังกัด
 บริษัท The World Government of the Age of Enlightenment Trust) บริษัทต่าง ๆ
 ข้างต้น ล้วนเป็นบริษัท ฯ ของกลุ่มนายทุนผูกขาดแห่งสหรัฐ ฯ ทั้งสิ้น (กองชัย-อภิรักษ์รังสรรค์,
 ๒๕๒๔ : 41-42)

เป็นที่ทราบกันดีในหมู่นักเศรษฐศาสตร์ว่า ทุนผูกขาดสหรัฐ ฯ กับทุนผูกขาดญี่ปุ่นนั้น สัมพันธ์
 กันอย่างใกล้ชิด โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ภายหลังจากการพ่ายแพ้ในสงครามอินโดจีนของรัฐบาลสหรัฐ ฯ
 ในช่วงปี ๒๕๑๓-๒๕๑๔/1974-1975) ทำให้รัฐบาลสหรัฐ ฯ จำต้องเปลี่ยนแปลงแผนยุทธศาสตร์คือ
 ภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (อีกครั้ง) โดยเริ่มผลักดันทุนผูกขาดญี่ปุ่น เข้ามามีบทบาทสูงขึ้นใน
 ภูมิภาคนี้ บริษัท ฯ ญี่ปุ่นที่เข้ามาดำเนินการในภาคอุตสาหกรรมของไทยก็ได้แก่ บริษัทมิดชูย,
 บริษัทมิดชูมิชิ, บริษัทนิซโซอิวาย, บริษัทโตโยต้ามอเตอร์เซลล์, บริษัทโตโยเมนก้าไกทซ่า, บริษัท
 มัตสึชิตะ, บริษัทโทกิม, บริษัทโทเรอินคัสตอร์, บริษัทเซ็นทรัลกลาส, บริษัทโตโยโม, บริษัททาวาเตสุ,
 บริษัทซีอีโคะ, บริษัทโนบุระเทรค, บริษัทซิกิโม, บริษัทฟูจิฉิมินิง, บริษัทโตโยคะชูโซ, บริษัทอาซา-
 ฮิกกลาส, บริษัทอเมริกันสโตนไทร์, บริษัทโตโยบูค, บริษัทซูมิโตโม อิเล็กทริค อินคัสตอร์, บริษัทอิซุซุ-
 มอเตอร์, บริษัทนิททอนโซมา, บริษัทอาซาฮิ เคมีคัล, บริษัทคาเนโม, บริษัทโอซาก้า ชิปปิงคัง,

บริษัทอานิโนะโมะโตะ และบริษัทซูมิโคโมเมทัล อินดัสตรี เป็นต้น บริษัทเหล่านี้อาศัยการร่วมทุนกับคนไทยเป็นสำคัญ (๒๔๒๔ : 39-40)

3.5.2 ว่าด้วยการเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างทางสังคมของระบอบรัฐประศาสน์ชาติไทย (๒๔๑๔-๒๔๒๔/1972-1986)

ภายใต้สภาวะการณ์ของการขยายตัวของบริษัทฯ ต่าง ๆ โดยเฉพาะบริษัทฯ แห่งสหรัฐฯ และบริษัทฯ แห่งประเทศญี่ปุ่น โดยเฉพาะนับแต่การเริ่มขยายบทบาทขั้นของทุนผูกขาดญี่ปุ่น โดยการร่วมมือกับทุนผูกขาดสหรัฐฯ ภายหลังจากลดยกเลิกมาตรการทหาร (ลดเฉพาะบทบาททางการทหาร) ในภูมิภาคนี้ของรัฐบาลสหรัฐฯ การเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างทางสังคมของประเทศไทย ภายใต้แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 3 ถึง 5 ในช่วงระยะนี้ ทอสรุปได้ดังนี้

1. ระบบเศรษฐกิจ หลังเหตุการณ์ขับไล่พระราชย์เผด็จการทหาร (กนอม-ประภาส) ในปี ๒๔๑๖ กลุ่มธุรกิจที่เคยอยู่ภายใต้อาณัติบารมีของเผด็จการทหารก็เริ่มเติบโตขึ้น จนเกินกว่าที่นายทุนขุนนางกลุ่มใดจะเข้าไปมีอิทธิพลเหนือกลุ่มธุรกิจเหล่านั้นได้ ตรงกันข้าม กลุ่มธุรกิจดังกล่าวกลับสร้างอิทธิพลบารมีจนในบางกรณีสามารถครอบงำกลุ่มนายทุนขุนนาง กลุ่มธุรกิจเหล่านี้ก็ได้แก่ กลุ่มธุรกิจการเงินการธนาคาร, ธุรกิจของกลุ่มสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์, ธุรกิจกลุ่มกิจการประมง, ธุรกิจกลุ่มผู้ผลิตและผู้ค้าน้ำตาล, และกลุ่มนายทุนพาณิชย์ต่าง ๆ เช่น กลุ่มเซ็นทรัล, กลุ่ม ที.เอส.เอ เป็นต้น สำหรับกลุ่มนายทุนร่วมทุนต่างชาติในระยะนี้ ได้เติบโตขึ้นชนิดก้าวกระโดดโดยเฉลี่ยทีเดียว เช่น กลุ่มเจริญโภคภัณฑ์, กลุ่มโชควัฒนา, กลุ่มสหยูเนียน, กลุ่มสยามกลการ, และกลุ่มมาบุญครอง เป็นต้น (ณรงค์ เพชรประเสริฐ,

๒๔๒๔ : 106)

กลุ่มนายทุนการเงินการธนาคารได้เติบโตอย่างรวดเร็ว ในระยะนี้ ดังจะเห็นได้ว่าธนาคารไทย 16 ธนาคาร ซึ่งมีสาขา 760 สาขา ทรัพย์สิน 105,036 ล้านบาท ในปี ๒๔๑๗ ได้เติบโตเป็น 1,289 สาขา มีพนักงานรวมทั้งถึง 50,245 คน และมีทรัพย์สินรวมทั้งสูงถึง 295,746 ล้านบาท ในปี ๒๔๒๒ ธนาคารที่เติบโตมากที่สุดในช่วงระยะนี้ก็คือ ธนาคารกรุงเทพ ซึ่งมีสินทรัพย์เพิ่มขึ้นถึง 160 % ภายในเวลาเพียง 5 ปี (๒๔๑๗-๒๔๒๒) และมีทรัพย์สินคิดเป็น 37-38 % ของจำนวนทรัพย์สิน

ทั้งหมดของธนาคารไทย 16 ธนาคารรวมกัน สำหรับธนาคารอื่น ๆ ไม่ว่าจะเป็น
ธนาคารกสิกรไทย และตระกูลล่าซ่า ซึ่งสัมพันธ์ใกล้ชิดกับกลุ่มเจ้านายชั้นสูง และ
กลุ่มเสรีธรรม, ธนาคารไทยพาณิชย์ ของกลุ่มทรัพย์สินฯ, ธนาคารกรุงศรีอยุธยา,
ธนาคารศรีนคร, ฯลฯ ในระยะนี้เริ่มเติบโตเป็นตัวของตัวเอง ท้นจากการครอบงำ
ของกลุ่มนายทุนขุนนาง นอกจากนี้ บางกลุ่มยังได้ขยายตัวออกไปดำเนินกิจการใน
ต่างประเทศด้วย (๒๕๒๔ : 109)

การผูกขาดในกิจการประมง โดยกลุ่มนายไฟโรจน์ ไชยพร ได้พัฒนาการผูกขาดขึ้น
มาในระยะนี้ จนถึงกับใช้พลังทาง เศรษฐกิจประท้วงรัฐบาลได้อย่างเปิดเผยใน
ระยะนี้ เช่น การสั่งให้สมาชิกใน เครือหูกุ้งปลา เมื่อวันที่ ๒๒ มีนาคม ๒๕๑๗
จาก เหตุการณ์ครั้งนั้นก็ทำให้เห็นกันชัด เจนว่า นายทุนที่สามารถกุมเส้นโลหิต
เศรษฐกิจแขนงหนึ่งแขนงใดได้ ก็สามารถที่จะใช้พลังทาง เศรษฐกิจต่อสู้ หรือ
ต่อรองเพื่อรักษาผลประโยชน์ของคนได้อย่าง เปิดเผยกับผู้กุมอำนาจรัฐ (๒๕๒๔ :
109)

กลุ่มโรงงานน้ำตาลเอกชน 45 โรงในปัจจุบัน ได้รวมตัวกันจัดตั้งเป็นกลุ่มผลประโยชน์
ที่สามารถต่อรองกับหรือสั่นคลอนรัฐบาล (โดยเฉพาะกลุ่มอัยยุทธ และชินธรรมมิตร)
ได้ในระดับหนึ่ง ในภาคเกษตรกรรมได้บังเกิด "ทุนนิยมเกษตรกรรม" ขึ้นอย่าง
ชัดเจนในระยะนี้ กลุ่มนี้สามารถดำเนินธุรกิจของพวกคนได้อย่างค่อนข้างเป็นอิสระ
จากขบวนการของนายทุนขุนนาง และจักรพรรดินิยม จึงนับเป็นกลุ่มนายทุนชาติกลุ่มหนึ่ง
(เช่น ตระกูล ณ รัชกาล, สิงห์โตทอง, จิตตะวีระ เป็นต้น) สำหรับนายทุนเกษตร
กรรมที่ร่วมมือร่วมทุนกับต่างชาติ ก็ได้เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วยิ่งในระยะนี้ จนทำให้
กลุ่มนายทุนชาติอยู่ในสภาวะเสียเปรียบในการแข่งขันทางธุรกิจ เช่น Dole
(Thailand) เป็นต้น ทางด้านอุตสาหกรรมการเลี้ยงสัตว์ นายทุนที่เดิมใหญ่
อย่างมากในภาคนี้ ก็คือ กลุ่มนายทุนนายหน้าที่ร่วมทุนกับบรรษัท ต่างชาติ เช่นกลุ่ม
C.P. (ร่วมทุนกับตระกูลรอคกี้เฟลเลอร์) ซึ่งกุมตลาดทางด้านอาหารสัตว์ไว้ได้ถึง
40 % และกุมตลาดเนื้อไก่/สุกไก่ ไว้ได้ประมาณ 40 % และต่อมาได้ขยายอำนาจ
ทางเศรษฐกิจออกไปสู่กิจการด้านอื่น ๆ เพิ่มขึ้นทุกขณะ (๒๕๒๔ : 109-115)

กลุ่มนายทุนพาณิชย์ที่เป็นกลุ่มนายทุนที่เริ่มต้นพัฒนา เศรษฐกิจแบบทุนนิยมก่อนกลุ่มอื่น ๆ มาถึงระยะนี้ได้เติบโตจนถึงขั้น "ทุนผูกขาด" แล้ว เช่น ทุนผูกขาดในกิจการค้า ข้าว, แป้งมันสำปะหลัง, น้ำตาล, ยาง, ไม้ขีดไฟ เป็นต้น และก็เช่นเดียวกับ นายทุนใหญ่อื่น ๆ กลุ่มนี้ก็ได้เริ่มขยายด้านอำนาจทาง เศรษฐกิจออกไปสู่กิจการด้านอื่น ๆ เป็นลำดับ (๒๔๖๔ : 116-117)

สำหรับธุรกิจกลุ่มทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ในระยะนี้ ก็ได้เติบโตขึ้นเป็นอันมาก เช่นกัน เนื่องจากครอบครองกรรมสิทธิ์ที่ดินถึงประมาณ 100,000 ไร่ จึงพัฒนา ธุรกิจด้านที่ดิน และบ้านจัดสรรขึ้นมาด้วยการจัดตั้ง บริษัท ๑ บริษัท และมีกิจการ โรงงานและศูนย์การค้าประมาณ 10 แห่ง มีกิจการป่าไม้และผลิตภัณฑ์ 3 บริษัท มีกิจการอุตสาหกรรมการเกษตร 3 บริษัท มีกิจการนมและผลิตภัณฑ์นม 3 บริษัท มีกิจการธนาคารและการเงินประมาณ 10 บริษัท มีกิจการก่อสร้างและวัสดุ ก่อสร้าง 10 แห่ง (รวมเครื่องซีเมนต์ไทย) มีกิจการโรงงานกระดาษ 1 บริษัท มีอุตสาหกรรมเครื่องแก้ว 1 บริษัท มีกิจการยางรถยนต์ 1 บริษัท มีกิจการเหมือง แร่ดีบุก 1 บริษัท มีกิจการค้าดีบุกในมาเลเซีย 1 บริษัท ในอังกฤษ 1 บริษัท

กิจการสนามม้า 2 แห่ง กิจการบริษัทการค้าทั่วไปอีก 3 บริษัท (๒๔๖๔ : 117-118)

สำหรับกลุ่มทุนอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ในประเทศไทย เนื่องจากส่วนใหญ่เป็นทุน อุตสาหกรรมประเภทร่วมทุนกับจักรพรรดินิยม จึงสามารถขยายบทบาททาง เศรษฐกิจ ได้อย่างรวดเร็วและมั่นคง กลุ่มใหญ่ ๆ ในภาคนี้ ก็ได้แก่ กลุ่มสยามกลการ, กลุ่ม กมลสุโกศล, กลุ่มโซควัยนา, กลุ่มสหยูเนียน, กลุ่มอิติลไทย, กลุ่มอิติเรกสาร, กลุ่มโพธิ์รัตนังกูร, เอสโซ่, คาลเท็กซ์, เท็มโก้, ไทยชาร์โก้ เป็นต้น (๒๔๖๔ : 118-119)

ในด้านธุรกิจบ้านและที่ดิน ซึ่งมีกลุ่ม โถง สุวรรณทัศน์ และ เปรมฤทัย เป็นต้น เป็น หัวหอกบุกเบิกธุรกิจด้านนี้ มาตั้งแต่แผนพัฒนา ฉบับที่ 1 ก็ได้ขยายตัวอย่างรวดเร็ว สนองตอบต่อการขยายตัวของประชากรเมืองหลวง ตั้งแต่ในช่วงแผนพัฒนา ฯ ฉบับที่ 1 มาถึงระยะนี้ก็ได้รับมีกลุ่มอื่น ๆ เข้ามาเป็นคู่แข่งมากขึ้นทุกที ตามการเติบโตของ "ความต้องการที่อยู่อาศัยของคน เมืองหลวง" ที่เพิ่มขึ้นรุนแรงขึ้นอย่างมากในช่วง

ยกเว้น ช่วงปี ๒๕๑๖-๒๕๑๘ ที่เกิดการชบเซาในธุรกิจด้านนี้ ซึ่งจะกล่าวถึงในตอนต่อไป

เพื่อให้เห็นภาพการครองงำของทุนต่างชาติในช่วงระยะนี้ ผู้ศึกษาเห็นสมควรนำข้อมูลด้านการลงทุนจากต่างชาติมาประกอบการพิจารณาในส่วนนี้ ดังนี้

ตารางการลงทุนโดยตรงไหลเข้าสุทธิ^๑/ จำแนกตามสัญชาติ

ประเทศ	2513-	2516-	2519-	2522	2507-2522	
	2515	2518	2521		ล้านบาท	ร้อยละ
สหรัฐอเมริกา	1,312.6	2,301.8	1,458.7	224.5	7,681.0	38.6
ญี่ปุ่น	926.5	1,880.9	1,914.6	245.9	5,950.3	29.9
ฮ่องกง	203.4	789.4	67.3	216.3	1,427.7	7.2
อังกฤษ	190.7	381.8	425.1	103.7	1,205.2	6.0
เยอรมันตะวันตก	35.3	47.2	150.5	184.7	485.8	2.4
อื่น ๆ	457.5	1,276.0	807.5	72.6	3,171.0	15.9
รวม	3,126.0	7,186.1	4,818.7	1,047.7	18,921.0	100

หมายเหตุ ๑/ ประกอบด้วยส่วนของผู้ถือหุ้น (Equity) และเงินกู้ (Loans) จากบริษัทแม่หรือบริษัทที่เกี่ยวข้อง

ที่มา : ธนาคารแห่งประเทศไทย

อ้างอิง : กองชัย อภิวัฒน์รังสรรค์, ๒๕๒๔ : 40

2. ระบบการเมือง แม้ว่าระบบเผด็จการทหารเต็มรูปจะได้ถูกยกเลิกไป โดยการเคลื่อนไหวทางการเมืองของประชาชน ในปี ๒๕๑๖/1973 แต่เนื่องจากเหตุการณ์ครั้งนั้น มิได้ทำลายรากฐานสำคัญของ เศรษฐกิจแบบทุนนิยมฟุ้งเฟ้อ และระบบรัฐการขุนนางลงไปได้แต่อย่างใดเลย ในที่สุด เมื่อการเคลื่อนไหวของประชาชนส่อแนวโน้มว่าจะเป็นอันตรายต่อรากฐานแห่ง เศรษฐกิจแบบทุนนิยมฟุ้งเฟ้อ การปราบปรามประชาชนอย่างรุนแรง โดยการร่วมมือของนายทุนกลุ่มต่าง ๆ กับข้าราชการขุนนาง โดยการสนับสนุนจากรัฐบาลสหรัฐ ฯ (Winnacker, 1977, ๒๕๑๔ : 47) ที่ไม่พอใจการมีเสรีภาพของประชาชนโดยเฉพาะชาวไร่ชาวนา และกรรมกรก็เกิดขึ้นในปี ๒๕๑๙ พร้อม ๆ กับการกลับมายของ "พระถนอม" (และประภาส-ณรงค์ ในเวลาต่อมา) หลังจากนั้น ประเทศไทยก็กลับมายู่ยุค "ปกครองโดยทหาร" อีกครั้งหนึ่ง โดยมีรัฐบาลเผด็จการพลเรือน (ธานินทร์) อยู่ในอำนาจนานประมาณ ๑ ปี และเมื่อ พลเอก เกียงศักดิ์ ทำรัฐประหารโดยการสนับสนุนจากรัฐบาลสหรัฐ ฯ (เพราะรัฐบาลสหรัฐ ฯ เห็นว่านโยบายของรัฐบาลธานินทร์นั้น ส่งเสริมการเติบโตของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย โดยไม่ตั้งใจ ดังนั้นจึงต้องเปลี่ยนรัฐบาล/เปลี่ยนนโยบาย เพื่อดึงคนออกจากป่า) ประเทศไทยก็มี นายกรัฐมนตรีที่มาจากสายทหารอาชีพอีกครั้งตั้งแต่ปี ๒๕๒๐ จนกระทั่งทุกวันนี้ ซึ่งเป็นเวลายาวนานกว่า ๑๐ ปี ที่ยังคงมีวุฒิสมาชิกจากการแต่งตั้ง (๓ ใน 4 ของจำนวนสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร) และ "กองทัพไทย" เป็นฐานสนับสนุน อันถูกเรียกขานกันอยู่ทั่วไปว่า "ประชาธิปไตยครึ่งใบ" (พลเอก เปรม ขึ้นสู่สถานภาพหัวหน้ารัฐบาล ในปี ๒๕๒๓ โดยครองตำแหน่งนี้ต่อจาก พลเอก เกียงศักดิ์ ยาวนานกว่า ๑๐ ปี จนถึงทุกวันนี้ ทั้งนี้ โดยมีนายทุนกลุ่มต่าง ๆ, วุฒิสมาชิกโดยเฉพาะสายทหาร, เจ้านายชั้นสูง, และรัฐบาลอเมริกันให้การสนับสนุนอย่างเต็มที่ ขณะเดียวกันก็เกิด "รัฐประหาร" จากกลุ่มหลังทางการเมืองสายยิ่งเดิร์ก และแนวร่วมถึง 2 ครั้ง แต่ไม่สำเร็จ)

นอกจากนี้จากทหารควบคุมอำนาจ เศรษฐกิจ, ทางวัฒนธรรม, และทางเทคโนโลยี การควบคุมอำนาจทางการเมืองต่อระบบรัฐประหารชาติไทย โดยจักรพรรดินิยมอเมริกา ยังได้สำแดงออกอย่างชัดเจนด้วยการสนับสนุนทางอาวุธให้แก่กองทัพไทย (พร้อมๆ

กับการสร้างภาวะหนี้สินที่หนักหนาอยู่แล้วให้เพิ่มสูงขึ้น) นับตั้งแต่ปี ๒๔๑๔ เป็นต้นมา จนถึงปี ๒๔๒๒ รัฐบาลไทยได้เครดิตในการซื้ออาวุธจากรัฐบาลสหรัฐ ๖ เป็นมูลค่า 1๐๖.๑ ล้านดอลลาร์ และซื้อโดยตรงอีก ๖๖๑.๐ ล้านดอลลาร์ ซึ่งเมื่อเทียบกับประเทศอื่น ๆ แล้ว กองทัพไทยโดยผ่านทางรัฐบาลไทย ได้รับอาวุธ (และหนี้สิน) เกือบ 2 เท่า ของที่อินโดนีเซียได้รับ, มากกว่าราฮิล 5 เท่า, และมากกว่าอาร์เจนตินาถึง 6 เท่า ในช่วงเวลาเดียวกัน นอกจากนี้ รัฐบาลสหรัฐ ๖ ยังได้สนับสนุนให้ประเทศกลุ่มอาเซียนรวมตัวกันเป็นองค์การทางทหาร เพื่อต่อต้านประเทศค่ายสังคมนิยม โดยสำแดงออกอย่างชัดเจนในการประชุมสุดยอดที่มาทิลี ในปี ๒๔๒๒ (ตกลงกันว่า ถ้าหากภาคีสมาชิกประเทศใด ถูกโจมตี ประเทศสมาชิกอื่น ๆ จะให้ความช่วยเหลือ) และรัฐบาลสหรัฐ ๖ ยังได้พยายามรื้อฟื้นสนธิสัญญาไมล์ ซึ่ง เป็นฐานขององค์การทางทหาร SEATO ในอดีต (Taylor, 1979, ๒๔๒๔ : 118-119)

ถึงกล่าวไว้ด้วยว่า กลุ่มนายทุนการเงินการธนาคาร โดยเฉพาะกลุ่มธนาคารกรุงเทพ ที่เติบโตขึ้นอย่างรวดเร็วภายหลังการสูญเสียอำนาจของนายทุนขุนนาง (สยาม-ประภาส) ในปี ๒๔๑๖ดังกล่าวไว้ในส่วนที่ว่าด้วยระบบเศรษฐกิจข้างต้น ได้เริ่มต้นขยายอิทธิพลเข้าสู่ระบบการเมือง โดยสนับสนุนพรรคการเมือง 2 พรรค คือ พรรคกิจสังคม (โดยมี บุญชู โรจนเสถียร กรรมการผู้จัดการธนาคารกรุงเทพ เป็นรองหัวหน้าพรรค และ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช ประธานกรรมการธนาคารกรุงเทพ-พาณิชย์การ เป็นหัวหน้าพรรค) และพรรคสังคมนิยม (ประสิทธิ์ กาญจนวัฒน์ รองประธานกรรมการธนาคารกรุงเทพ เป็นหัวหน้าพรรค) การเติบโตของฐานอำนาจทางการเมืองของกลุ่มนี้สำแดงออกให้เห็นได้จากการที่พรรคกิจสังคมซึ่งมีบทบาทเป็นรัฐบาลในช่วงปี ๒๔๑๔ การลงสมัครรับเลือกตั้งผู้ว่าราชการกรุงเทพมหานครของนายชนะ รุ่งแสง แห่งธนาคารกสิกรไทยเมื่อปลายปี ๒๔๒๔ ก็เป็นอีกตัวอย่างหนึ่งของการพยายามเข้ามามีบทบาททางการเมืองของกลุ่มนายทุนการเงินการธนาคาร ในช่วงเวลาปัจจุบัน

ระบบการเมืองในช่วงเวลาปัจจุบันสื่อแนวโน้มที่จะเกิดการขัดแย้งระหว่างกลุ่มนายทุนการเงินการธนาคาร ที่เติบโตขึ้นทุกขณะ กับ การขยายบทบาทของนาย

ทหารบกประจำการในคณะรัฐบาล (ภายใต้การสนับสนุนของ เจ้านายชั้นสูงและจักรพรรดินิยมอเมริกาและญี่ปุ่น) เข้าไปบงการแนวทางการดำเนินธุรกิจของธนาคารและสถาบันการเงินต่าง ๆ ซึ่งสำแดงออกในการตราพระราชกำหนดเกี่ยวกับการเงินการธนาคาร 3 ฉบับ ซึ่งเท่ากับเป็นการบั่นทอนอำนาจทางเศรษฐกิจการเมืองของเหล่าบรรดานายทุนการเงินการธนาคารโดยตรง นอกจากนี้ ยังสื่อแนวโน้มของการพยายามขยายบทบาทครอบงำระบบการเมืองไทย โดยทุนผูกขาดญี่ปุ่นทดแทนอิทธิพลของรัฐบาลสหรัฐ ฯ และธนาคารโลก ซึ่งสำแดงออกโดยการผลักดันโครงการพัฒนาชายฝั่งทะเลด้านตะวันออก โดย OECF (ทุนผูกขาดญี่ปุ่น) ในขณะที่ธนาคารโลก (ทุนผูกขาดอเมริกัน) เสนอให้ทบทวนโครงการนี้ใหม่ แต่ในที่สุดในการประชุมคณะรัฐมนตรี เมื่อวันที่ ๒๔ ธันวาคม ๒๕๒๔ คณะรัฐมนตรีก็เห็นชอบอนุมัติเงินกู้กว่าหมื่นล้านบาท สำหรับใช้ในโครงการดังกล่าว ดังนี้เองจึงกล่าวได้ว่า ระบบการเมืองแบบประชาธิปไตยที่แท้จริงไม่อาจเกิดขึ้นได้เลย ภายใต้รัฐบาลที่ถูกชี้นำโดยกลุ่มผลประโยชน์ต่าง ๆ ที่ไม่เคยจริงจังและจริงจังกับระบบการเมืองแบบประชาธิปไตย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การขึ้นำจากจักรพรรดินิยมแห่งสหรัฐอเมริกาศึ่งญี่ปุ่น ซึ่งมี "อำนาจ" ทั้งทางเศรษฐกิจ การเมือง, จิตปัญญา และเทคโนโลยีสูงส่งกว่ากลุ่มการเมืองใด ๆ ในประเทศเล็ก ๆ ที่ยังคง "ด้อยพัฒนา" อย่างประเทศไทย

๓. ระบบจิตปัญญา นับตั้งแต่การเติบโตทางความคิดทางการเมืองของขบวนการนักศึกษาในช่วงปี ๒๕๑๖-๒๕๑๘ และการขยายตัวเติบโตยิ่งขึ้นของแนวคิดแบบวิทยาศาสตร์ โดยผ่านทางระบบการศึกษาสมัยใหม่ และระบบสื่อสารมวลชนสมัยใหม่ รวมทั้งวิถีชีวิตแบบ "ชาวมหานคร" ซึ่งเป็นแบบ "เน้นวัตถุ" (materialistic) และแบบ "ถือเงินเป็นพระเจ้า" ที่ขยายตัวตามการขยายตัวของเศรษฐกิจแบบทุนนิยม ได้ส่งผลกระทบต่อทั้งโดยตรงโดยอ้อมต่อการเปลี่ยนแปลงในระบบจิตปัญญาแห่งสังคมไทย "วิถีแห่งการคิด" (mode of thinking) ของคนเมืองหลวงในช่วงระยะนี้ เริ่มกลายสภาพแตกต่างไปจากเดิมเป็นอันมาก วิถีชีวิตแบบซ้ำ ๆ เน้น ๆ ค่อย ๆ ถูกแทนที่ด้วยวิถีชีวิตแบบรวดเร็วปรูดปราด โลกทัศน์แบบใหม่เริ่มเข้าแทนที่โลกทัศน์แบบเก่า ซึ่งเท่ากับ

เป็นสัญญาณเตือนของการลอบทฆาตของสถาบันทางความคิด-ความเชื่อแบบจารีต

นิยมที่เคยเป็นเสาหลักในระบบจิตปัญญาของสังคมไทย ซึ่งสะท้อนออกทั้งในด้าน

ภาษา-ความคิด, การแต่งกาย, งานอดิเรก, คณิต, และศิลปะแขนงอื่น ๆ ที่มี

ลักษณะแบบอเมริกันเป็น "แม่แบบ" เสียเป็นส่วนใหญ่ สิ่งเหล่านี้เป็นการเปลี่ยนแปลง

ที่เห็นได้ชัดในช่วงเวลาแห่งแผนพัฒนา ฯ 5 ฉบับ ที่ผ่านมาอย่างชนิดที่ไม่เคย

มีใครคาดคิดมาก่อนว่าจะบังเกิดขึ้นได้ในสังคมไทย ภายใต้สภาวะการดังกล่าวยัง

ต้น การไขว่คว้าหา "เอกลักษณ์ไทย" หรือ "วิกฤตการณ์ทางเอกลักษณ์" ตาม

สำนวนของ นิธิ เอียวศรีวงศ์ (๒๕๒๕ : 119) ก็ได้เกิดขึ้นด้วยเช่นกัน และใน

ช่วงระยะ 5-6 ปีมานี้ ภายใต้รัฐบาลพลเอก เปรม "ชุดพระราชทาน" ซึ่งไม่ใช่

ชุด "แบบฝรั่ง" ก็ได้รับทุนเสริมให้กลายเป็น "ชุดสากลของไทย" ในบรรดา

ข้าราชการชั้นสูงและนายทุนหลาย ๆ คนที่เข้าร่วมกับกระบวนการไขว่คว้าหา

"เอกลักษณ์ไทย" ทุกรูปแบบ ในด้านวิชาการแขนงต่าง ๆ ของไทยกลับ

ปรากฏ "เนื้อหา" แบบอเมริกันอย่างชัดเจน ~~ชัดเจน~~ โดยเฉพาะกับการสร้างสรรค์งาน

วิชาการที่มีลักษณะ "คอคานออเมริกัน" ก็เริ่มต้นขยายตัวตั้งแต่ปี ๒๕๑๖ เป็นต้นมา

การต่อสู้ทางจิตปัญญา (Ideological Struggle) ในช่วงระยะเวลาแห่งการ

พัฒนาภายใต้แผนพัฒนา ฯ ฉบับที่ 3, 4, และ 5 จึงดูเดือดเข้มข้นขึ้นทุกขณะโดย

เฉพาะสาขาวิชาแยกย่อยต่าง ๆ ทางด้านสังคมศาสตร์ทุกสาขา ไม่ว่าจะเป็นสาขา

รัฐศาสตร์ เช่น ผลงานของ ดร.ชัยอนันต์ สมุทวณิช แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

(๒๕๑๔), ดร.สมบัติ จันทรวงศ์ แห่งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (๒๕๒๑),

สมเกียรติ วันทะนะ แห่งมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ (๒๕๒๒), ศจ.เสนห์ จามริก

แห่งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (๒๕๒๓-๒๕๒๔), ดร.ไกรศักดิ์ พุฒะวัน แห่ง

มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ (๒๕๒๔) เป็นต้น สาขาเศรษฐศาสตร์ เช่น ผลงาน

ของ ดร.ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (๒๕๒๒), ดร.สุธี

ประศาสน์ เศรษฐ์ แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (๒๕๒๒), ดร.ผาสุก พงษ์ไพจิตร

แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (๒๕๒๓), ดร.ศุภชัย พาณิชภักดิ์ แห่งธนาคารแห่ง

ประเทศไทย (๒๕๒๓), รศ.เกริกเกียรติ ทิพัฒน์ เสรีธรรม แห่งมหาวิทยาลัย

ธรรมศาสตร์ (๒๕๒๔), เป็นต้น สาขาวิชามานุษยวิทยา-สังคมวิทยา เช่น

ผลงานของ ดร.อาพันธ์ กาญจนพันธ์ แห่งมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ (๒๕๒๓-๒๕๒๔).

ฉลาดชาย รมิตานนท์ แห่งมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ (๒๔๒๔) เป็นต้น สาขาวิชา
ประวัติศาสตร์ เช่น ผลงานของ ดร.ชาญวิทย์ เกษตรศิริ แห่งมหาวิทยาลัย-
ธรรมศาสตร์-(๒๔๖๔), พร ใหญ่ ยันตระกูล แห่งมหาวิทยาลัยศิลปากร-(๒๔๖๙),
ดร.นิธิ เอียวศรีวงศ์ แห่งมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ (๒๔๒๑) เป็นต้น

3.5.3 ว่าด้วยการเปลี่ยนแปลงของกรุงเทพมหานคร

(๒๔๑๔-๒๔๒๔/1972-1986)

วันที่ ๑๔ มิถุนายน ๒๔๑๔ ที่ประชุมคณะรัฐมนตรี (ซึ่งมี พลเอก ประภาส จารุเสถียร
เป็นประธาน) ได้ลงมติต่ออายุราชการ จอมพล ถนอม กิตติขจร ในตำแหน่งผู้บัญชาการทหาร
สูงสุดออกไป 1 ปี ด้วยเหตุผลที่ว่า ข้อเสนอในการขอต่ออายุราชการผู้บัญชาการทหารสูงสุดนี้
เป็นข้อเสนอของสามกองทัพ โดยมีเหตุผลในด้านการรักษาความสงบและความมั่นคงของชาติ มิ
ให้ขาดการต่อเนื่อง แม้กระนั้นก็ตามในที่สุด ปลายท้ายของการพัฒนาประเทศภายใต้แผนพัฒนา ฯ
ฉบับที่ 2 ก็ปิดฉากลงด้วยการทำรัฐประหาร โดย "คณะปฏิวัติ" ที่มีจอมพล ถนอม เป็นหัวหน้า ใน
วันที่ ๑๗ พฤศจิกายน ๒๔๑๔ หรือ ๗ กกับการประกาศกฎอัยการศึกที่ราชอาณาจักร และการยก
เลิกรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๔๑๑ 1 เดือนหลังจากนั้น คณะปฏิวัติก็ได้
ออกประกาศคณะปฏิวัติฉบับที่ 24 และ 25 ให้รวมเทศบาลนครกรุงเทพ และเทศบาลนครธนบุรี
เข้าด้วยกัน เป็นองค์กรเดียวกัน เรียกชื่อว่า "นครหลวงกรุงเทพธนบุรี"

ปีต่อมาอันเป็นปีแรกของการพัฒนาประเทศภายใต้แผนพัฒนา ฯ ฉบับที่ 3 (ที่ยังคงถูก
ควบคุมแนวทางต่อมาโดยนายทุนผูกขาดแห่งบริษัท ฯ อเมริกัน, รัฐบาลสหรัฐ ฯ, และธนาคาร
โลก) ปิดฉากลงด้วยประกาศคณะปฏิวัติฉบับที่ 335 ลงวันที่ ๑๓ ธันวาคม ๒๔๑๔ ให้จัดตั้งรูปแบบ
การบริหาร เมืองหลวงเสียใหม่ในรูปการปกครองแบบพิเศษสำหรับเมืองหลวงโดยเฉพาะ เรียกชื่อ
ว่า "กรุงเทพมหานคร" ซึ่งเป็นชื่อที่เรียกสืบต่อมาจนกระทั่งทุกวันนี้ และแน่นอนว่าภายใต้ระบอบ
เผด็จการทหารขณะนั้น หัวหน้าคณะผู้บริหารกรุงเทพมหานครย่อมเป็นผู้ที่ได้อำนาจมาจากการ
แต่งตั้ง

ก่อนเดือนตุลาคม ๒๔๑๖ กรุงเทพมหานครจัดแบ่งพื้นที่ทั้งหมดออกเป็น 23 เขต จน
กระทั่ง วันที่ ๑ ตุลาคม ๒๔๑๖ "เขตห้วยขวาง" จึงถูกจัดตั้งขึ้นตามพระราชกฤษฎีกาแบ่งกรุงเทพ

มทานคร พ.ศ. ๒๕๑๖ แต่เนื่องจากสภาพสลับซับซ้อนในค่านิยมหมาย, ด้านการปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่ของรัฐ, และด้านความเข้าใจและการปฏิบัติตนของประชาชน ในที่สุดก็ได้เกิดพระราชกฤษฎีกาเปลี่ยนแปลงพื้นที่เขตพญาไท, เขตห้วยขวาง, และเขตบางกะปิ กรุงเทพมหานคร พ.ศ. ๒๕๒๑ โอนแขวงดินแดง เขตพญาไท และแขวงสามเสนนอก เขตบางกะปิ มาขึ้นกับเขตห้วยขวาง และโอนพื้นที่บางส่วนของแขวงห้วยขวาง และแขวงบางกะปิ เขตห้วยขวาง ไปขึ้นกับแขวงสามเสนใน และแขวงมักกะสัน เขตพญาไท ตามลำดับ โดยเริ่มมีผลบังคับใช้ตามกฎหมาย เมื่อวันที่ ๓ พฤษภาคม ๒๕๒๑ ในที่สุด เขตห้วยขวางจึงประกอบด้วย พื้นที่ 4 แขวง คือ แขวงห้วยขวาง, แขวงบางกะปิ, แขวงดินแดง, และแขวงสามเสนนอก ครบครบทั้งทุกวันนี้

ในช่วงระยะตั้งแต่เกิดการจัดตั้ง "กรุงเทพมหานคร" ในปี ๒๕๑๕ จนถึงปัจจุบัน วิธีการเป็นไปของเมือง (urbanization) ยังคงดำเนินมาโดยการยึดถือเมืองใหญ่-เมืองยักษ์ ในประเทศอุตสาหกรรมทุนนิยม (เช่น นิวยอร์ก, โตเกียว) เป็นแบบจำลอง (model) ในการมองแนวทางการเปลี่ยนแปลงของเมืองมาโดยตลอดอย่างไม่เปลี่ยนแปลง (แบบจำลอง) เลย นับแต่ "Greater Bangkok Plan 1990" ได้ถูกเสนอต่อรัฐบาลไทยโดยคณะนักวางแผนที่ชาวอเมริกัน ในปี ๒๕๐๓ เป็นต้นมา ในด้านปฏิบัติการก็คือ การส่งเสริม การรวมศูนย์กิจกรรมทางสังคมที่สำคัญทุกประเภท เข้าสู่เมืองหลวงอย่างต่อเนื่องและเอาจริงเอาจังมาโดยตลอด (ไม่ว่าใครจะสำนึกหรือไม่ก็ตาม) สภาพเมืองโตเกียว ซึ่งปรากฏเป็นจริงแล้วตั้งแต่สิ้นสุดแผนพัฒนา ฯ ฉบับที่ 2 ก็ยังปรากฏชัดเจนขึ้นทุกขณะภายใต้แผนพัฒนา ฯ ฉบับที่ ๓, 4, และ 5 ทั้งนี้โดยมี "การก่อสร้างถนน" เป็นหัวหอกเช่นเดียวกับ 2 แผนแรก (และอุโมงค์ต่าง ๆ ก็ยังถูกถมให้สาปสูญไป หรือ ถูกตัดขาดจากกันโดยถนนมากยิ่งขึ้นกว่าเดิม)

การขยายตัวของพัฒนาการแบบหัวแถว โดยมีการก่อสร้าง "ตึกแถว" เป็นตัวหลักในกระบวนการดังกล่าว ซึ่งได้เริ่มปรากฏขึ้นแล้วในบางบริเวณตั้งแต่ช่วงเวลาที่แผนพัฒนา ฯ ฉบับแรก ก็ได้เติบโตขึ้นอย่างรวดเร็วในช่วงระยะ ๓ แผน ล่าสุดนี้ หรือ ๗ กับสภาพการใช้ที่ดินที่ไร้การจัดระเบียบก็ปรากฏเพิ่มมากขึ้นทุกขณะ และในอีกด้านหนึ่ง การขยายพื้นที่เมืองและประชากรเมืองก็ได้เข้ามามีอย่างแข็งขันยิ่งขึ้น ในกระบวนการพัฒนาสภาพเมืองโตเกียว/เมืองยักษ์ ที่อุดมสมบูรณ์ไปด้วยปัญหานานัปการ

สภาพการณ์ที่เกิดขึ้นเกี่ยวกับระบบถนนและการเปลี่ยนแปลงที่เกี่ยวข้องกับมัน ในช่วง
ระยะแห่งแผนพัฒนา ฯ ฉบับ 3-5 (๒๕๑๔-๒๕๒๙) หอจะสรุปคร่าว ๆ ให้เห็นภาพได้ ดังนี้

ด้านตะวันตกเฉียงใต้

- ถนนธนบุรี-ปากท่อ : ก่อสร้างแล้วเสร็จเปิดใช้งานในราวปี ๒๕๑๗ ได้เป็นค้ำ
นำมาซึ่งการเปลี่ยนแปลงสภาพการใช้ที่ดิน 2 ฟากถนนในบางบริเวณ จากพื้นที่ว่าง
และพื้นที่เกษตรกรรม กลายเป็นสภาพการใช้ที่ดิน เพื่อการอยู่อาศัย, พาณิชยกรรม,
อุตสาหกรรม, การศึกษา, และราชการ เริ่มปรากฏพัฒนาแบบทิวแถวและหมู่บ้าน
จัดสรรต่าง ๆ และเคหะชุมชนของการเคหะแห่งชาติ 3,166 หน่วย (การเคหะ
แห่งชาติ, ๒๕๒๗ : 21) ในช่วงต้น ๆ ของถนนสายนี้ ภายในเขตบางขุนเทียน

ด้านตะวันตก

ถนนเพชรเกษม : พัฒนาการแบบทิวแถวและหมู่บ้านจัดสรรต่าง ๆ ได้ขยายตัว
มากยิ่งขึ้นอย่างรวดเร็วในช่วงระยะนี้ โดยเฉพาะบริเวณต้น ๆ ตั้งแต่ปลายถนน
อินทรีพิทักษ์ ถึงบางแคในเขตภาษีเจริญ

ถนนจรัลสนิทวงศ์ : การก่อสร้างขยายถนนสายนี้ ช่วงจากสามแยกท่าพระถึง
สามแยกกรุงธน ซึ่งแล้วเสร็จตั้งแต่ปี ๒๕๑๒ มาถึงช่วงระยะนี้ ก็ได้ปรากฏพัฒนา
การแบบทิวแถวอย่างชัดเจนเกือบตลอดทั้งช่วงระยะทางดังกล่าว สำหรับช่วงระยะ
จากสามแยกกรุงธนถึงสุดเขตกรุงเทพมหานคร ด้านเหนือคือ เขตจังหวัดนนทบุรี
ซึ่งก่อสร้างขยายถนนแล้วเสร็จในราวปี ๒๕๑๔ ก็ได้เกิดการก่อสร้างตึกแถวสอง
ฟากข้างถนนขึ้นมากมาย โดยเฉพาะบริเวณใกล้ชุมชนเก่าอันได้แก่ บริเวณ บาง-
พลัด บางพระครู ทรายกรุงธน และบางอ้อ นอกจากนี้ ยังมีการโค่นล้มพืชสวน
จำนวนมาก เพื่อก่อสร้างหมู่บ้านจัดสรรขนาดใหญ่ในชอภษาสุริวงษ์ จากช่วงปี ๒๕๑๔
เป็นต้นมา จนระยะหลังได้ขยายตัวไปถึงอำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรีด้วย
พร้อม ๆ กับการขยายตัวของบ้านสร้างเองขึ้นอีกมากมาย เพราะความสะดวกใน
การติดต่อกับเขต เมืองขึ้นในด้วยถนนวงแหวนสายนี้

- ถนนบางกอกน้อย-นครชัยศรี : ถนนสายนี้ดำเนินการก่อสร้างในราวปี ๒๔๖๔-๒๔๗๗. มีแนวโน้มที่จะเป็นตัวบุกเบิกพื้นที่ด้านตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยาให้กลายเป็นพื้นที่เมืองมากขึ้น ซึ่งเดิมทีพื้นที่เมืองด้านตะวันตกถูกจำกัดอยู่ภายในบริเวณเกาะถนนเพชรเกษมและถนนจรัสสินทวงศ์ และตามริมคลองสายต่าง ๆ ซึ่งมีคลองบางกอกน้อย-ชักพระ-บางกอกใหญ่ เป็นสายหลัก เชื่อมต่อโครงข่ายคลองต่าง ๆ ด้านตะวันตก (เช่น คลองมหาสวัสดิ์, คลองบางไทร, คลองบางระมาด, คลองบางอ้าย, คลองบางน้อย, คลองบางเชือกหนัง, คลองบางไผ่, คลองบางแวก, คลองบางขี้แก้ง, คลองบางจาก, คลองราษฎร์สามัคคี, คลองภาษีเจริญ ฯลฯ) เข้ากับ แม่น้ำเจ้าพระยา ถนนสายนี้จะมียศทางสูงมากในอนาคต เชื่อมถนนพุทธมณฑลสาย 1, 2 และ 3 และถนนวงแหวนสายนอกด้านตะวันตก สร้างแล้วเสร็จ เปิดใช้งานครบถ้วนในอนาคต เพราะนอกจากจะเชื่อมต่อกับถนนเพชรเกษมแล้วยังเป็นถนนที่เชื่อมต่อกับถนนวงแหวนสายนอก เข้ากับ เขต เมืองชั้นในอีกด้วย

ด้านเหนือ

- ถนนพหลโยธิน : ช่วงระหว่างอนุสาวรีย์ชัยสมรภูมิ ถึงสามแยก เกษตรไถ่ถูกปรับปรุงขยายเป็นถนนคอนกรีตมาตรฐานมาตั้งแต่ในช่วงแผนพัฒนา ฯ ฉบับที่ 1 และ 2 เนื่องจากเป็นถนนสายสำคัญที่เชื่อมต่อกับเขตเมืองชั้นใน เข้ากับบริเวณชานเมืองด้านเหนือ และเป็นถนนสายแรก ๆ ทางด้านทิศเหนือ ในช่วงระยะแผนพัฒนา ฯ ฉบับที่ 3 เป็นต้นมา จึงเป็นถนนที่มียศทางสูงมากในด้านการขยายพื้นที่เมือง กล่าวคือ เป็นตัวบุกเบิกพื้นที่ด้านเหนือให้กลายเป็นพื้นที่ว่างและพื้นที่เกษตรกรรม เป็นพื้นที่เมือง โดยตามริมถนนสองข้างจะเป็นสภาพการใช้ที่ดินเพื่อพาณิชย์กรรม เสียเป็นส่วนใหญ่ในรูปเป็นการกีดขวาง ในขณะที่พื้นที่ส่วนที่อยู่ลึกเข้าไปเป็นสภาพการใช้ที่ดินเพื่อการอยู่อาศัยที่ขยายตัวอย่างรวดเร็ว ในช่วง 15 ปีมานี้
- ถนนลาดพร้าว : ถนนสายนี้เป็นถนนที่ถูกบุกเบิกให้เกิดสภาพการใช้ที่ดินเพื่อการอยู่อาศัยทางด้านตะวันออกเฉียงเหนือของเมืองในช่วงแผนพัฒนา ฯ ฉบับที่ 3 เป็นต้นมา คือมาภายหลังการปรับปรุงขยายเป็นถนนคอนกรีตมาตรฐาน ซึ่งแล้วเสร็จ

เปิดใช้งานในปี ๒๕๑๗ โดยเฉาะอย่างยิ่งเมื่อรัฐบาลโดยการเคหะแห่งชาติ ได้ก่อสร้างเคหะชุมชนคลองจั่น ในช่วงระหว่างปี ๒๕๑๗-๒๕๒๑ จำนวน 7,836 หน่วย (การเคหะแห่งชาติ, ๒๕๒๗ : 18) ทำให้การเคลื่อนไหวทางสังคมตามถนนสายนี้เพิ่มมากขึ้นอย่างรวดเร็ว

ถนนวิภาวดีรังสิต : การปรับปรุงขยายถนนสายนี้ในช่วงระหว่างปี ๒๕๒๓-๒๕๒๖ ทำให้การเดินทางติดต่อระหว่าง เขต เมืองชั้นในกับบริเวณชานเมืองด้านเหนือ สะดวกรวดเร็วขึ้นกว่าเดิม ซึ่งสิ่งนี้สอดคล้องกับการขยายตัวของธุรกิจการบิน ๗ ท่าอากาศยานดอนเมือง ภายหลังการจัดตั้งการทำอากาศยานแห่งประเทศไทย ในปี ๒๕๒๒ เป็นต้นมา สองสิ่งนี้ (การปรับปรุงถนนกับการขยายตัวของธุรกิจการบิน) ได้เป็นปัจจัยอย่างสำคัญในการขยายตัวของสภาพการใช้ที่ดิน เพื่อการอยู่อาศัยทางด้านเหนือของเมือง และรุก เลยออกไปจนถึง บริเวณใกล้เคียงในปัจจุบัน

ถนนประชาชื่น : เป็นถนนสายหนึ่งที่มีบทบาทสูงในการบุกเบิกให้เกิดสภาพการใช้ที่ดินเพื่อการอยู่อาศัย ภายหลังจากได้ถูกก่อสร้างเป็นถนนคอนกรีต ในตอนปลายแผนพัฒนา ฯ ฉบับที่ 2 เนื่องจากเป็นถนนที่เชื่อมต่อเขตคูสิต (ซึ่งเป็นเขตที่มีประชากรมาก เป็นแหล่งงาน และเป็นเขตที่อุดมไปด้วยย่านพักอาศัยเก่าแก่มาก ตั้งแต่ครั้งสมัยสงครามโลก) กับเขตชานเมืองด้านเหนือ ทั้งยังเป็นถนนที่สามารถเชื่อมต่อกับถนนวิภาวดีรังสิตได้โดย ถนนเทศบาลสงเคราะห์ ถนนงามวงศ์วาน และถนนแจ้งวัฒนะ

ถนนเตาปูน-นนทบุรี : เนื่องจากเป็นถนนสายเก่าแก่สายหนึ่ง ซึ่งเชื่อมต่อเขตคูสิต กับ อำเภอเมืองนนทบุรีอันเป็นแหล่งงานทั้งสองแหล่ง แต่เพราะเป็นถนนลาดยางเล็ก ๆ ที่ไม่ใช่อำภูมิมิฐาน แต่สะดวกต่อการติดต่อกับแหล่งงานต่าง ๆ ได้ จึงเป็นถนนที่ประชาชนผู้มีรายได้ค้นยได้อาศัยบริเวณสองฟากถนน คั้งบ้านเรือนอยู่อาศัยมานานหลายสิบปีแล้ว ต่อมา ในตอนหลายแผนพัฒนา ฯ ฉบับที่ 4 ได้ถูกปรับปรุงขยายเป็นถนนคอนกรีต แล้ว เสร็จสมบูรณ์ในปี ๒๕๒๔ จึงเริ่มปรากฏ หมู่บ้านจัดสรรและทาวเฮาส์เกิดขึ้นในช่วง 3-4 ปีมา

ถนนติวานนท์ : แม้จะเป็นถนนที่ได้ถูกก่อสร้างเป็นคอนกรีต มานานกว่า 10 ปีแล้ว แต่เนื่องจากถนนเตาปูน-นนทบุรี เพิ่งจะถูกปรับปรุงเป็นถนนคอนกรีตมาตรฐานเมื่อราว 5 ปีมานี้เอง การติดต่อกับเขตเมืองขึ้นในก่อนการปรับปรุงถนนเตาปูน-นนทบุรี จึงไม่สะดวกนัก ทั้งยังอยู่ในบริเวณที่ถูกจัดเป็นพื้นที่ "นอกกรุง เทพมหานคร" (สังกัดจังหวัดนนทบุรี) การเติบโตอย่างรวดเร็วของพื้นที่เมืองบริเวณสองฟากถนนติวานนท์ จึงเพิ่งจะเริ่มเมื่อราว 4-5 ปีมานี้เอง และมีแนวโน้มว่าจะขยายตัวต่อไปในอนาคต เพราะทุกวันนี้ เขตอำเภอ เมืองนนทบุรีด้านตะวันออกของฝั่งแม่น้ำ และเขตอำเภอปากเกร็ด ได้กลายเป็นพื้นที่ที่สัมพันธ์อย่างสูงกับพื้นที่เขตคูสิต และพื้นที่เขตบางเขนแล้วในสภาพที่เป็นจริง ทั้งทางกายภาพและทางสังคมด้วยการเชื่อมต่อกันโดยถนนเตาปูน-นนทบุรี ถนนติวานนท์ ถนนงามวงศ์วาน และถนนแจ้งวัฒนะ การเกิดขึ้นและการขยายตัวของอาคารพาณิชย์ บ้านจัดสรร และบ้านสร้างเอง ในบริเวณ 2 อำเภอดังกล่าว เป็นไปอย่างรวดเร็ว โดยเฉพาะภายหลังกรณีน้ำท่วมใหญ่ปี ๒๕๒๖ ซึ่งบ้านจัดสรรในบริเวณนี้ และบริเวณข้างเคียงได้ดึงดูดส่วนแบ่งการตลาดมาจากตลาดบ้านจัดสรรในแถบบางกะปิ ห้วยขวาง และพระโขนง ซึ่งเป็นบริเวณที่น้ำท่วมมาก และโดยเฉพาอย่างยิ่ง เมื่อมีการปรับปรุงถนนสายสนามบินน้ำ และถนนเลียบแม่น้ำนนทบุรี-ปากเกร็ด และการก่อสร้างถนนรัตนวิเบศร์แล้วเสร็จเปิดใช้งานในปี ๒๕๒๘

ถนนงามวงศ์วาน : แม้จะถูกก่อสร้างแล้วเสร็จ เป็นถนนคอนกรีตมาตรฐานมาตั้งแต่ช่วงแผนพัฒนา ฯ ฉบับที่ 2 แต่เนื่องจากการติดต่อกับเขตเมืองขึ้นในไม่สะดวกรวดเร็วนัก เพราะถนนเตาปูน-นนทบุรี และถนนประชาชื่นช่วงจากประชาณีเวศน์ 1 ถึงถนนงามวงศ์วาน ยังไม่ได้ถูกปรับปรุงขยายเป็นถนนคอนกรีตมาตรฐานพัฒนาการแบบทิวแถวของอาคารพาณิชย์ และสภาพการใช้ที่ดินเพื่อการอยู่อาศัย จึงขยายตัวอย่างช้าๆ และมาขยายตัวอย่างรวดเร็วภายหลังสร้างเคหะชุมชนของการเคหะแห่งชาติ ที่ตำบลท่าทราย อำเภอปากเกร็ด (ประชาณีเวศน์ 2 และประชาณีเวศน์ 1 ถึงคลองบางเขน ในระยะ 4-5 ปีมานี้เอง

ถนนแจ้งวัฒนะ : โครงการปรับปรุงขยายถนนสายนี้ แล้วเสร็จสมบูรณ์ในปี ทั้งยังได้รับการหนุนเสริมจากโครงการมหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราชในช่วง

3-4 ปีมานี้อีกแรงหนึ่ง ได้ส่งผลกระทบต่อให้เกิดการขยายตัวอย่างรวดเร็ว ของ

สภาพการใช้ที่ดินเพื่อการอยู่อาศัยสองฟากถนน ถนนสายนี้ในรูปแบบจัดสรรจำนวนมาก

- ถนนรามอินทรา : เกิดการขยายตัวของสภาพการใช้ที่ดินเพื่อการอยู่อาศัยและอาคารพาณิชย์สองฟากถนนสายนี้ ภายหลังจากก่อสร้าง เคหะชุมชนของการเคหะแห่งชาติในปี ๒๕๒๐ และขยายตัวมากขึ้นภายหลังจากการปรับปรุงถนนสายนี้ เป็นถนนคอนกรีตมาตรฐานแล้ว เสร็จในปี ๒๕๒๔ เป็นต้นมา

- ถนนสุขาภิบาล : ภายหลังจากก่อสร้าง เคหะชุมชนคลองจั่น แนวโน้มที่พื้นที่ว่างและพื้นที่เกษตรกรรมถูกรุกฉีกโดยสภาพการใช้ที่ดินเพื่อการอยู่อาศัยก็เพิ่มขึ้น โดยเฉพาะภายหลังจากการปรับปรุงขยาย เป็นถนนคอนกรีตมาตรฐานแล้ว เสร็จในปี ๒๕๒๓ เป็นต้นมา ก็ได้เกิดการขยายตัวอย่างรวดเร็วของหมู่บ้านจัดสรรจำนวนมากตลอดสองฟากถนนสายนี้ ซึ่งเป็นบริเวณหนึ่งที่มีการรุกฉีกที่ว่างและพื้นที่เกษตรกรรมเป็นไปอย่างรวดเร็ว และอย่างขนานใหญ่

- ถนนสุขาภิบาล 2 และสุขาภิบาล 3 : การเติบโตอย่างรวดเร็วของสภาพการใช้ที่ดินเพื่อการอยู่อาศัยในรูปแบบหมู่บ้านจัดสรรขนาดใหญ่ภายใต้แผนพัฒนา ฯ ฉบับที่ 3-5 บนพื้นที่ว่างและพื้นที่เกษตรกรรม สองฟากถนนสายนี้ เป็นไปอย่างรวดเร็ว และอย่างขนานใหญ่ จนรุกฉีกออกไปถึง เขตเมืองชั้นนอกใน เขตมีนบุรีด้วย ทั้งที่ในช่วง 2 แผนแรกเพิ่งจะเริ่มปรากฏสภาพการใช้ที่ดินเพื่อการอยู่อาศัยในรูปแบบหมู่บ้านจัดสรรเป็นครั้งแรก ๆ

ถ้านคะวันออก

- ถนนพระรามที่ 4 : ถนนสายนี้เรียกได้ว่าเป็น "ถนนสายแหล่งงาน" เพราะเป็นถนนที่ตัด เดียบแม่น้ำเจ้าพระยาในบริเวณที่เป็นท่าเรือ และยังคงเนื่องกับย่านธุรกิจบริเวณถนนสุขุมวิท และ CHINA TOWN การขยายตัวของพื้นที่เมืองทุกประเภทอย่างเข้มข้น จึงบังเกิดขึ้นในบริเวณสองฟากถนนสายนี้ ตั้งแต่แผนพัฒนา ฯ ฉบับที่ 1 จนถึงปัจจุบัน โดยภาคค้ากันได้จะเป็นสภาพการใช้ที่ดินเพื่อ

การอุตสาหกรรมและคลังสินค้า ส่วนทางด้านเหนือจรดถนนสุขุมวิทจะเป็นสภาพการ
ใช้ที่ดิน เพื่อการอยู่อาศัยแทบทั้งสิ้น และยังมีชุมชนแออัดกระจุกตัวอยู่ตามบริเวณ
ต่าง ๆ ที่ถือถือการรุกรานโดยผู้ยากไร้ ผู้ใช้แรงงาน ซึ่งทำมาหาเลี้ยงชีพด้วยวิถี
การสาดหัดในบริเวณ "ถนนสายแหล่งงาน" สายนี้สำหรับสภาพการใช้ที่ดินเพื่อ
พาณิชย์กรรมก็จะเกาะตัวอยู่ตามริมขอบถนนทั้งสองฝั่งยาวตลอดทั้งถนนสายนี้ ยก
เว้นบริเวณที่กรรมสิทธิ์ที่ดิน เป็นของรัฐ

ถนนสุขุมวิท : ถนนนี้เรียกได้ว่าเป็น "ถนนธุรกิจแบบตะวันตก" ที่มีอาคารพาณิชย์-
สำนักงานขนาดใหญ่ และศูนย์การค้าอยู่เป็นระยะ ๆ การเติบโตของสภาพการใช้ที่ดิน
แบบศูนย์การค้า ศูนย์กลางเมืองซึ่งพัฒนามาตั้งแต่แผนพัฒนา ฯ ฉบับที่ 1 ในที่สุด
ช่วงเวลาแห่งการพัฒนาตามแผนพัฒนา ฯ ฉบับที่ 5 ในปัจจุบัน นายทุนการเงินการ
ธนาคารกลุ่ม "เดอะไพพลีย์" ก็ได้ริเริ่มโครงการศูนย์กลางการค้าของโลก (World
Trade Centre) ที่น ๗ ผืนที่ดินขนาดใหญ่ในกรรมสิทธิ์ของทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์
บริเวณหัวมุมด้านตะวันตกเฉียงเหนือของสี่แยกราชประสงค์ (วังเพชรบูรณ์)
ซึ่งก็ยังมีได้เริ่มก่อสร้างอย่างจริงจังแต่อย่างใด เพราะประสบปัญหาบางประการ

โครงการนี้ จึงอาจเป็นตัวบ่งชี้อนาคตของศูนย์กลางเมืองยุคใหม่ (ที่เลือกมาจาก
เกาะรัตนโกสินทร์สู่ทิศตะวันออกในเขตปทุมวันแล้วในยุคปัจจุบัน เพราะบริเวณนี้
รายรอบด้วยโครงการขนาดยักษ์มากมายในช่วงแผนพัฒนา ฯ ฉบับที่ 4 และ 5)
ได้เป็นอย่างดี ปรากฏการณ์หนึ่งที่เกิดขึ้นกับถนนสุขุมวิท จนกระทั่งมาถึงช่วงแผน
พัฒนา ฯ 2 ฉบับล่าสุดนี้ อันจะถือกล่าวเสียมิได้คือ กระบวนการที่เรียกว่า conur-
bation ระหว่างสภาพพื้นที่เมืองกรุงเทพมหานคร กับ สภาพพื้นที่เมืองสมุทรปราการ
ที่วิวัฒนาการมาบรรจบกัน คล้ายกับกระบวนการที่เคยเกิดขึ้นกับเมืองต่าง ๆ ในแถบ
East Coast ของสหรัฐอเมริกาในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 20

ถนนเพชรบุรีตัดใหม่ : แม้ว่าฐานทัพอเมริกันจะถูกขับไล่ออกไปภายหลังการ
พ่ายแพ้ในสงครามอินโดจีน และภายในช่วงเวลาประชาธิปไตย เบ่งบานในประเทศ
ไทย (๒๔๗๖-๒๕๑๔) แต่สถานเรียงรมณ์ต่าง ๆ ริมถนนเพชรบุรีตัดใหม่ ก็หาได้
เลิกล้มยุติลงตามไปด้วยแต่อย่างใดไม่ เพราะในช่วงเวลา 2 ทศวรรษมานี้
สถานที่เหล่านี้สามารถโฆษณาและปลุกปั่นคำนิยมในทาง เรียงรมณ์ให้แก่ชาวไทยชั้นกลาง

และรับปรุงใจอย่างมีประสิทธิภาพ ทั้งยัง เอื้อมมือออกไปถึง "ลูกค้า" ชาวต่างชาติ
เข้ามาใช้บริการ เหล่านี้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ จนมีชื่อกระฉ่อนโลก (โดยเฉพาะ
สถานอาบ อบ นวด ซึ่งสามารถกวาดต้อน "หญิงสาวผู้มีปัญหา" จากภาคชนบท
เข้ามาร่วมกิจการขายกามารมณะระดับโลกได้อย่าง เป็นที่ถูกอกถูกใจชาวต่างชาติ
เพศชายเป็นที่สุดกว่าประเทศใดในโลก เคียงคู่กับ "พิณหงษ์" และ "ชอย-
คาวบอย")

นอกจากถนนสายสำคัญ ๆ ดังกล่าวข้างต้นแล้ว ยังมีถนนสายสำคัญที่กล่าวถึงอีก เพราะ
มีบทบาทสำคัญในการบุกเบิกพื้นที่เกษตรกรรมขั้นดี และขั้นดีเยี่ยมในแถบชานเมืองด้านตะวันออก
ของเมือง ซึ่งได้แก่

1. ถนนพัฒนาการ เป็นถนนที่ก่อสร้างต่อจากปลายถนนเพชรบุรีตัดใหม่ บริเวณ
คลองตันออกไปทางทิศตะวันออก เมื่อก่อสร้างครั้งแรกแล้ว เสร็จเปิดใช้งาน
ในปี ๒๕๒๖ นั้น เป็นถนนสายเล็ก ๆ และเป็นถนนดิน จึงยังไม่มียบทบาทในการ
กระตุ้นการขยายตัวของพื้นที่เมืองเท่าใด แต่ภายหลังการก่อสร้างขยายเป็นถนน
คอนกรีตมาตรฐาน และก่อสร้างต่อออกไปจรดถนนสุขุมวิท ๗๗ (อ่อนนุช) แล้ว
ได้มียบทบาทอย่างสูงในการกระตุ้นการขยายตัวของสภาพการใช้ที่ดินเพื่อการอยู่-
อาศัย เพราะเป็นถนนสายสำคัญสายหนึ่งที่ต่อเชื่อมถนนสุขุมวิท ๗๗ เข้ากับเขต
เมืองชั้นใน (ซึ่งแต่เดิมเชื่อมต่อโดยถนนสุขุมวิทเพียงเส้นเดียว)
2. ถนนศรีนครินทร์ หรือ ถนนพัฒนาการตัดใหม่ เป็นถนนสายสำคัญมากสายหนึ่งในพื้นที่
ด้านตะวันออกของเมือง เพราะเป็นเส้นทางคมนาคมต่อเชื่อมเขตบางกะปิเข้ากับ
เขตพระโขนง โดยมีทิศทางเหนือ-ใต้ ผ่านเขตพระโขนงออกเป็นสองส่วน (ปลาย
ถนนด้านใต้จรดถนนเทพารักษ์ จังหวัดสมุทรปราการ และปลายถนนด้านเหนือจรด
สี่แยกบางกะปิ ซึ่งสามารถติดต่อกับพื้นที่ด้านเหนือของเมืองได้โดยผ่านถนนลาดพร้าว
และถนนสุขาภิบาล ๑) จึงคัดถนนสายสำคัญในพื้นที่ศึกษา ๔ สาย คือ ถนนบางนา-
ตราด, ถนนสุขุมวิท ๑๐๓ (อุดมสุข), ถนนสุขุมวิท ๗๗ (อ่อนนุช), และถนน-
พัฒนาการ แต่เนื่องจากถนนสายนี้ก่อสร้างแล้วเสร็จเปิดใช้งานเมื่อ ๒-๓ ปีมา
นี้เอง (๒๕๒๖) ดังนั้น จึงเป็นเพียงระยะเริ่มต้นบทบาทสำคัญของมันเท่านั้น

กรุงเทพมหานครในช่วงระหว่างปี ๒๕๑๔-๒๕๒๔ ยังคงรุกหน้าต่อไปในวิถีทางแห่งการ
รวมศูนย์กิจกรรมทางสังคมและเทคโนโลยีทุกประเภท และการเติบโตยิ่งขึ้นของประชากรเมือง
และพื้นที่เมือง ท่ามกลางปัญหาทางกายภาพ, ชีวภาพ, และสังคม นานับประการ ทั้งนี้ โดย
โครงการเคหะชุมชนของการเคหะแห่งชาติกว่า 10 โครงการ และโครงการเคหะชุมชนในภาค
เอกชนกว่า 600 โครงการในเขตกรุงเทพฯ ช่วงระหว่างปี ๒๕๑๗-๒๕๒๗ (การเคหะแห่ง
ชาติ, ๒๕๒๔ : 1-17 และ ๒๕๒๔ : 10) เป็นปัจจัยส่งเสริมให้พื้นที่ชานเมืองกลายเป็น
ทุ่งนา ทุ่งเลี้ยงสัตว์ และพื้นที่ว่าง มาเป็น "กึ่งเมืองพักอาศัยลดนอนของคนเมืองหลวง"
(Semi-dormitory town) ในปัจจุบัน ซึ่งต่อแนวโน้มว่าจะเติบโตยิ่งขึ้นต่อไปในอนาคต

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย